

İSTİKLAL MARŞI'NIN KABULÜNÜN

100. YILI:

**TÜRK KÜLTÜR COĞRAFYASINDA
İSTİKLAL MÜCADELELERİ PANELİ**

BİLDİRİLER

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

**İSTİKLAL MARŞI'NIN KABULÜNÜN
100. YILI: TÜRK KÜLTÜR
COĞRAFYASINDA İSTİKLAL
MÜCADELELERİ PANELİ**

(22-24 Kasım 2021 / ANKARA)

BİLDİRİLER

Ankara, 2022

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına** aittir.

İnceleyenler : Prof. Dr. Ali ASKER
Prof. Dr. Fatma AÇIK
Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

Yay. Haz. : Uzm. Aynur YAVUZ AKENGİN
Grafik Tasarım : Selen KUYUCU

KİTAP SATIŞ : **ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ**
Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay/ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel : 009 (0312) 285 65 11
Belgegeçer : 009 (0312) 285 65 73
web : <http://www.atam.gov.tr>
e-mağaza : emagaza-atam.ayk.gov.tr

ISBN : 978-975-17-5358-8
YAYIN NO : 530

İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ KONUŞMALARI

- Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN** 1
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı
- Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK** 3
Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama
Merkezi Müdürü

BİLDİRİLER

- KIRGIZ HALKININ BAĞIMSIZLIK İSYANI: 1916 ÜRKÜN
Doç. Dr. Murat KÖYLÜ / Dr. Murat KÜTÜKÇÜ 6
- AZERBAYCAN BASIN TARİHİNDE İSTİKLAL MÜCADELELERİ
Dr. Aynura HUSEYNOVA 19
- AZERBAYCAN GAZETESİNDE İSTİKLAL MÜCADELESİ
YÖNLENDİRMELERİ
Doç. Dr. Sezen KILIÇ 34
- ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİ VE KOSOVALI KİMLİĞİ
Arş. Gör. Hakan DUMLU 49
- ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ SÜRELİ ÇOCUK YAYINLARINDA
MİLLİ KİMLİK İNŞASININ ÖNEMLİ SEMBOLLERİ: VATAN MİLLET
KAVRAMLARI, BAYRAK VE ULUSAL MARŞ
Öğr. Gör. Sevcan BAŞBOĞA ÖZEN..... 69

İÇİNDEKİLER

İSTİKLAL MARŞI'NIN BESTESİ ÜZERİNE HAYAT DERGİSİNDEKİ
GÖRÜŞLER

Öğr. Gör. Ali AKYILDIZ 91

ATATÜRK DÖNEMİNDE BOLU'DA ZAFER BAYRAMI
KUTLAMALARI (1923-1938)

Doç. Dr. Erol EVCİN 107

PANEL KURULLARI 138

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezinin
Sayın Müdürü,

Değerli Hocalarımız ve Konuklarımız,

“İstiklal Marşı'nın Kabulünün 100.Yılı: Türk Kültür Coğrafyasında İstiklal Mücadeleleri” konulu panele hoş geldiniz. Sizleri, Atatürk Araştırma Merkezi adına saygı ile selamlıyorum.

Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinin sembolü haline gelen İstiklal Marşı'nın Meclis tarafından 12 Mart 1921'de kabul edilmesinin 100. yıl dönümü olması münasebetiyle Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ve Gazi Üniversitesi Rektörlüğü iş birliğinde bilimsel bir faaliyet düzenleme kararı alınarak bugün gerçekleştirilecek olan etkinlik planlandı.

20. yüzyılda yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik değişim dönüşümler tüm devletleri, milletleri ve toplulukları derinden etkilemiştir. Bu değişim ve dönüşümlerden etkilenen en önemli bölgelerden biri de kadim Türk mirasının egemen olduğu coğrafyadır. Sibirya'dan Balkanlara, Uzak Asya'dan Anadolu'ya kadar Türk halklarının yaşadıkları coğrafya, bu dönüşümün önemli bir parçası haline gelmiştir.

Oldukça geniş bir coğrafya alanını kapsayan Türk dünyası söz konusu olduğunda, Sovyetler Birliği'nin dağılacağını tahmin eden ve Türk Birliği'nin bir gün mutlaka hakikat olacağına inanan Atatürk ileri görüşlü bir devlet adamı olarak on yıllar öncesinden kendisinden sonraki devlet adamlarına bir siyasi vasiyet niteliğindeki şu sözleri söylemiştir: “Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz.” Nitekim geçtiğimiz günlerde "Yeşil Teknolojiler ve Dijital Çağda Akıllı Şehirler" temasıyla İstanbul'da, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ev sahipliğinde 8'incisi düzenlenen “Türk Konseyi Devlet Başkanları Zirvesi” Atatürk'ün ileri görüşlülüğünün somut bir örneğidir.

Saygıdeğer Katılımcılar,

İstiklal Marşı'nın Kabulünün 100.Yılı: Türk Kültür Coğrafyasında İstiklal Mücadeleleri etkinliğini sempozyum sınırları çerçevesinde Ankara'da yüz yüze gerçekleşmesi için gayret sarf ederek planladık. Ancak geçtiğimiz yıl dünya genelinde büyük sağlık sorunlarına sebep olan covid ve de sempozyum için yeterli nicelikte başvuruya ulaşılamaması nedeni ile Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ve Gazi Üniversitesi Rektörlüğü ile etkinliğimizi panele dönüştürerek çevrimiçi olarak gerçekleştirme kararı aldık. Temennimiz siz değerli bilim insanları ve araştırmacılar ile yüz yüze bir araya geleceğimiz geniş kapsamlı bilimsel etkinlikleri en kısa sürede gerçekleştirmektir.

19. yüzyılın sonlarından günümüze kadar Türk dünyasında meydana gelen istiklal mücadelelerinin Azerbaycan, Kırgızistan, Arnavutluk özelinde ele alınacağı; Millî kimlik, İstiklal Marşı, 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamaları gibi konulara panel sınırları çerçevesinde değinileceği bugünkü bilimsel etkinliğimizin bundan sonraki çalışmalar için ilham verici olmasını temenni eder, katılımcılara başarılar dilerim.

Son olarak,

Değerli bilim insanlarının katılımı ile bu panelin gerçekleşmesi için Atatürk Araştırma Merkezine gerekli yardım ve desteği sağlayan Gazi Üniversitesi Rektörlüğüne şükranlarımızı sunarız. Ayrıca, ilgi ve uzmanlık alanlarına göre bildiri hazırlayarak panelde sunan değerli katılımcılara, Sempozyum Düzenleme ve Bilim Kurulunun değerli üyelerine, oturumları yöneten sayın oturum başkanlarına, Atatürk Araştırma Merkezi çalışanlarına ve değerli dinleyicilere teşekkür eder, düzenlenecek başka bir etkinlikte birlikte olmak dileğiyle saygılar sunarım.

Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü

Böyle bir ortamda bir araya gelmek için Atatürk Araştırma Merkezinin Kıymetli Başkanı ve çalışanları, Gazi Üniversitesinin Sayın Rektörü, Uzak-tan Eğitim Müdürlüğümüzün personeli önemli katkılar sağladılar. Öncelikle onlara teşekkür ediyorum.

Bugünkü panelimiz “İstiklal Marşı’nın Kabulünün 100. Yılı Bağlamında Türk Kültür Coğrafyasında İstiklal Mücadeleleri” başlığını taşımaktadır. Bu anlamda panelist hocalarımızın konularına çok müdahil olmadan kısa bir değerlendirme konuşması yapmak istiyorum.

20. yüzyıl dünya için aslında oldukça meşakkatli bir asır olarak başlamıştır. Çünkü dünyada boyutları itibariyle bir dünya savaşı adını alan olay gerçekleşmiştir. Bu bir altüst oluştur. Elbette bu altüst oluş hadisesi Türk kültür coğrafyasını derinden etkilemiştir. Aslında Türk kültür coğrafyasının sıkıntılı süreci, emperyal güçlerin sömürge yarışı çerçevesinde bir asır önceden başlamıştı. Özellikle beynelmilel emperyal güçler yani İngiltere, Rusya ve Çin ekseninde Türk kültür coğrafyası diyebileceğimiz saha Batıdan Doğuya doğru âdeta emperyal güçlerin mücadele sahası olmuştu. Bu mücadelenin Batıdaki en acı tezahürü Türk coğrafyası açısından Balkan Savaşları olmuştur. Daha geriye doğru gittiğimizde Mora İsyanından itibaren süreci başlatabiliriz.

Çarlık Rusya’sının egemen olduğu sahada yine Türk kültür soydaşlarımızın yaşadıkları coğrafyalar 19. asrın ortalarına doğru Çarlık Rusya’sı tarafından işgal edilmişti. 20. asrın başına gelindiğinde ise bu olaylar özellikle Türk Dünyası açısından ağır bir baskıya dönüşmüştü. Hakeza Doğu Türkistan’da yaşanan olaylar... 19. asrın son çeyreğinden itibaren artık emperyal güçler arasında özellikle Çarlık Rusya’sı ile Çin İmparatorluğu arasında sıkışan bir Doğu Türkistan söz konusuydu. Ve bu geniş coğrafyada istiklal de-

ğilse bile kendi kültürü ile, kendi inancı ile, kendi lisanı ile yaşama gayreti, yaşama arzusu, yaşama mücadelesi Türkler için uzun bir mücadele sürecini beraberinde getirmiştir. 20. yüzyılda hakikaten Sovyetler Birliği'nde Bolşevik İhtilali'nin ardından yeni bir değişim sürecinin başlaması bu coğrafyada yaşayan soydaşlarımız için bağımsızlık ümidi getirmiştir. Hatta Azerbaycan örneğinden hareketle durumu değerlendirmeye çalışacak olursak bir bağımsızlık süreci de yaşanmıştır ancak bu kısa sürmüştür. 1917 İhtilali komünist inkılabı dönüştükten sonra ne yazık ki Sovyetleri Birliği dediğimiz yönetim biçimi kendi hâkimiyet alanı içerisinde gördüğü Türk topraklarında yaşayan soydaşlarımızı yeniden ağır bir baskı altına almıştır. Bu mücadeleler 1920'li yıllardan itibaren devam etmiştir. Ağır baskıya rağmen mücadeleleri; toplumların önderleri, kanaat önderleri, liderleri yürütmüşleridir. Emperyal güçler Türklüğün son bağımsızlık istinatgâhı olan Anadolu'yu da istila etmek üzere I. Dünya Savaşı'nın ardından harekete geçmişler. Fakat Anadolu Türklüğü Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde "Ya istiklal ya ölüm" parolası ile bir istiklal mücadelesi vermiş ve bu mücadele Kurtuluş Savaşı ya da İstiklal Savaşı dediğimiz mücadele ile ölüm kalım mücadelesi ile başarıya ulaşmıştır. Bu sürecin devam ettiği bir dönemde 1921 12 Mart'ında bir İstiklal Marşı ihtiyacı hâsıl olmuştur. Dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in çabaları ile vatan şairi, merhum Mehmet Akif Ersoy'a bu marş yazdırılmış ve İstiklal Marşımız olarak en önemli asgari müstereğimiz hâlinde bugünlere gelmiştir.

Ana hatları ile böyle bir genel değerlendirme yapmak suretiyle sözlerimi noktalamak istiyorum. Sözlerimi noktalarken de emeği geçen herkese başta Sayın Atatürk Araştırma Merkezi Başkanımız, Gazi Üniversitesi Rektörümüz olmak üzere bu birimlerin altında çalışan bütün mesai arkadaşlarıma Atatürk Araştırma Merkezinin kıymetli çalışanlarına canı gönülden teşekkür ediyorum. Saygılar efendim.

BİLDİRİLER

KIRGIZ HALKININ BAĞIMSIZLIK İSYANI: 1916 ÜRKÜN

Doç. Dr. Murat KÖYLÜ*

ÖZ

Rus Çarlığı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkistan'da siyasi ve etnik asimilasyon politikalarında önemli değişiklikler yapmış, Kırgız halkı üzerindeki hâkimiyeti için bölgedeki askerî gücünü artırmakla beraber, Rus yerleşimcileri bölgeye yerleştirmeye başlamıştır. Kırgızistan'da toprağa el koyarak 1907'de "Kırgızları Yerleştirme" ve 1908'de "Yedisu Bölgesini Koloni Yapma" kararlarını uygulamaya başlamıştır. Bu kararların dayanağı Step Kanunu'nun "Göçebelerin Topraklarını Devlet Mülkiyetine Geçirme" başlıklı 119. maddesiydi. Ancak Kırgızlar bu durumdan rahatsız olduklarını her durumda Rus yönetimine bildirmişlerdir. Türkistan Genel Valisi A. N. Kuropatkin bu meseleyi Rus Çar'ına götürdüyse de hiçbir sonuç alamamıştır. Diğer taraftan, Rus yöneticiler sorunları çözmeye gayret etmemiştir. Hatta bu yöneticiler arasında Kırgız ayaklanmasından yana olanlar da vardı. Onlara göre ayaklanmanın ardından yerlerinden sürülecek isyancıların boşalmış toprakları Rus yerleşimcilere açılacaktı. 1916 yılında başlayan büyük isyanda yüz binlerce Kırgız Türk'ü şehit düşmüş, yüz binlercesi ülkesinden sürgün edilmiş veya Çin'e göç etmek zorunda kalmıştır. Rusya'daki iktidar değişikliği, Orta Asya'daki Türk toplumlarının bağımsız devlet kurma isteklerini gerçekleştirmelerine geçici olarak imkân vermişse de yayılımcı Rus politikası, sonraki dönemde, bağımsızlık hareketlerini bastırarak, tüm toplulukları kendine bağlamıştır. Çalışmanın konusunu, Kırgız Türklerinin bağımsızlık mücadelesi ve Ürkün katliamı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bağımsızlık, İsyan, Ürkün, Katliam, Kırgız Halkı.

* Doç. Dr. Murat KÖYLÜ, Çağ Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, Hukuk Bölümü. muratkoylu@cag.edu.tr

INDEPENDENCE REVOLT OF THE KYRGYZ PEOPLE: URKUN, 1916

ABSTRACT

Since the second half of the 19th century, the Russian Turkistan had begun to make significant changes in its political and ethnic assimilation policies in the Turkestan region. Therefore, the Russian Tsardom increased its military power in the region for its dominance over the people of Kyrgyzstan, the Russian settlers began to settle in the region. Land seizure activities in Kyrgyzstan began to implement the decisions of “Settlement of the Kyrgyz” in 1907 and “Making the Yedi Su Region a Colony” in 1908. The basis for these decisions was Article 119 of the “Step Law” titled “Nomads Transfer Their Lands to State Ownership”. However, in any case, the Kyrgyz reported that they were uncomfortable with this situation to the Russian administration. The General Governor of the Turkestan region, A. N. Kuropatkin, took this matter to the Russian Tsar, but he could not get any results. On the other hand, contrary to solving the problems of the Russian Tsarist rulers, among these rulers were those who wanted the Kyrgyz uprising to take place violently. According to them, the vacant lands of the rebels who would be expelled after the Kyrgyz revolt would be opened to the Russian settlers. In the great revolt that started in 1916, hundreds of thousands of Kyrgyz Turks had been martyred, hundreds of thousands were driven from their countries and had to migrate to China. The change of power in Russia temporarily had allowed the Turkish communities in Central Asia to realize their desire to establish an independent state, but the expansionist Russian policy later suppressed the independence formations in these regions and tied all communities to them. The subject of the study is to investigate the Urkun Massacre and its aftermath, which has a heavy price for the independence struggle of the Kyrgyz Turks.

Key Words: Revolt, Urkun, Massacre, Independence, Kyrgyz People.

Giriş

Kırgızlar, Kuzeydoğu Asya hattında etkinlik gösteren en eski Türk halklarından birisidir. Gumilev onlar hakkında şu bilgileri vermektedir: Gobi Çölü'nün kuzey ve güney tarafını Göktürkler ve Uygurlar yeniden şekillendirirken, steplerin kuzeyinde Kırgızlar bir güç olarak belirginleştiler¹.

Gök Türk yazıtlarında geçen Türk kavim adları içinde, tarihleri çok es-

¹ Murat Köylü, *Gurbetteki Vatan Kırgızistan, Ahıska'dan Fergana'ya Bir Sürgün ve Soykırım Hikayesi*, Astana Yayınları, Ankara 2014, s.6.

kiye dayanan ve Çin kaynaklarında söylenenlerden biri de Orta Asya ve Sibiryada yaşayan çeşitli boylardan oluşmuş Kırgız Boyunun adıdır. Kırgız Halkı, diğer tüm Türk boyları gibi Çinlilerle beraber Asya kıtasının en eski halklarından biridir. Kırgızlar hakkında ilk tarihî bilgiler *Şİ TZİ* (Tarihi Yazılar) adlı ilk Çin kaynaklarında yer almaktadır. Kırgızlar, M.Ö.2000'lere kadar dayanan geçmişleriyle dünyanın en eski halklarından biridir. Bilinen Kırgız boyları Edirgine, İçkilik, Karatal, Kırkoğlu, Kölpeş, Kuşçu, Manguş, Mundi, Mundus, Muratalı, Sarı, Togay, Tazanay, Togayberdi'dir².

Gök Türk Devleti'nin yıkılışından sonra Uygur Devleti'nin egemenliğine girmişlerdir. Ancak, Kırgızlar, Uygurlar tarafından uygulanan ağır vergilere karşı isyan ederek 9. yüzyılın başlarında Uygurlarla yaptıkları bir savaşta büyük kayıp vermelerine rağmen, 839 yılının sonunda Uygur Kağanını öldürerek Türk devletinin başına geçmiştir.³ Bu dönemde Kırgızlar, üçüncü Kırgız devleti olan "Büyük Kırgız Devleti"ni kurmuşlardır. M.S. 9-10. yüzyıllar arasında Kuzey Sibiryaya, Moğolistan, Baykal, İrtiş, Isık-Göl ve Talas bölgesinde; M.S. 10. yüzyılda Kuzey Sibiryaya, Altay, Güneybatı Moğolistan bölgesinde; M.S.12. yüzyılda ise Altay ve Saya bölgesinde egemenliğini sürdüren bu devlet hem önemli askerî başarılar sağlamış hem de Orta Asya ile yoğun ticarete bulunmuştur⁴.

Kırgız halkını isyana götüren nedenler ve Ruslar tarafından sömürgeleştirilmesi 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başına kadar uzanmaktadır. Endüstri devrimiyle askerî alanda güçlenen Rus Yönetimi, Kırgızlar üzerinde önemli bir otorite kurarak askerî tedbirlerle ve bölgeye gönderdiği sömürgeci düşünceye sahip Rus yöneticiler aracılığı ile Kırgızları hâkimiyeti altına almıştır. Rusya Kırgızlar üzerinde uyguladığı askerî baskının yanı sıra Rus yerleşimcileri de bölgeye göndererek "kolonizasyon" politikasını uygulamaya başlamıştır. Kolonizasyon politikası ile birlikte Rus yerleşimcilerin sayısı her geçen sene daha da artırılmış, nihayetinde "Yedisu" bölgesini kolonileştirmek amacıyla 1908 yılında çıkarttıkları Step Kanunu'nun 119. maddesine dayanarak göçebe olarak yaşayan Kırgız halkının taşınmaz mülkiyetleri kamulaştırılmış ve Rus yerleşimcilere açılmıştır.

Yüz yıla yakın sömürge yönetimleri altında ezilen Kırgız halkının Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Rus yönetimleri tarafından çıkartılan kanunlarla daha fazla fakirleştirilmeleri, otlak ve topraklarına el konulması ile bu toprakların Rus yerleşimcilere %58,6'sının verilmesi Kırgız Türklerinin zaman zaman yaşananlara karşı seslerini yükseltmelerine ve ayaklanmasına neden olmuştur. Kırgızlar, Çarlık yönetiminin baskıcı ve sömürge yönetimine karşı 1885'te Fergana'da, 1897'de Taşkent'te büyük isyanlar çıkarmış, bunlara ek

² Köylü, a.g.e., s.16.

³ Köylü, a.g.e., s.16.

⁴ Köylü, a.g.e., s.17.

olarak 1900 yılında 75, 1905'te 235, 1910 yılında 334 ve 1915 yılında 372 kez isyan etmişlerdir. 1916 yılına gelindiğinde ise Kırgız tarihinde Ürkün Ayaklanması ve Katliamı olarak geçen hadise yaşanmıştır⁵.

1. Ürkün Olaylarının Ortaya Çıkış Sebepleri

Türkistan'daki Huzursuzluğun Temel Tarihsel Nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

1. *Sebepe*: Müslümanların hoşnutsuzluğunun temelinde Rusya'nın bölgedeki Türk halklarını sömürge yönetimi bulunmaktaydı. Bu durum Türkistan bölgesindeki Türkleri her zaman rahatsız etmiştir. Zaman zaman bu duruma karşı başlattıkları isyanların, Rus hükümetlerinin kullandıkları "orantısız güç" nedeniyle kanlı bir şekilde bastırılması, Rus Yönetimine karşı Müslümanlar arasındaki kin ve düşmanlığı artırmıştır⁶.

2. *Sebepe*: Anlaşmazlıkların ikinci nedeni, sayısı her geçen gün artan ve Müslümanlara ait Yedisu bölgesi gibi verimli topraklara sahip bölgelere göç eden Hristiyan Rusların ve Rus göçmenlerden oluşan demir yolu işçilerinin bölgeye yerleşimliydi. Rus hükümetinin düzgün bir yerleşim planlaması olmaması, dinî ve etnik gerilime yol açtığı gibi Rus göçmenlerin bölgeye gelmeye başlaması bir kaos ve kargaşa yarattı. Başlangıçta Rus yerleşimcilerle bölge halkı arasında düşmanca bir durum olmamasına rağmen Rus yetkililerin zamanla Türkistanlıları bereketli topraklardan göçe zorlamaları Müslümanlar arasında kin ve nefreti uyandırarak isyanlara neden olmuştur. Dükçü İşan liderliğinde 1898 yılında Andican bölgesinde başlatılan isyan kanlı bir şekilde bastırılmış, birçok köy boşaltılmış, boşaltılan köylere Rus yerleşimler göç ettirilerek işgal edilmiştir. Bu katliamın ve felaketin anıları hiçbir zaman unutulmamıştır⁷.

3. *Sebepe*: Rus sömürgecilik politikasının hızla yayıldığı XX. yüzyılın başında Türkistan'da meydana gelen isyanlar nedeniyle Rusya'dan getirilen yerleşimciler ve işçiler, kendilerini ve işgal ettikleri toprakları korumak için Türklere karşı silahlandırılmış, yaratılan tehlikeli durum Müslüman halk arasında endişe ve korkuya neden olmuştur⁸.

4. *Sebepe*: Rusya'nın Türkistan bölgesinde aldığı ağır askerî tedbirlerin

⁵ Füsün Kara, "1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/2 Spring 2011, p. 537-546, s.538.

⁶ Bayram Kodoman, "Causes of the Urkun: The Genocide of 1916", *SDU Faculty of Arts and Sciences Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Ağustos 2012, S 26, s.22.

⁷ Kodoman, *a.g.e.*, s.22.

⁸ *A.g.e.*, s.22.

yanı sıra bölgede görevlendirdikleri asker ve sivil bürokratların şiddet, rüşvet alma, yerel halkı soyma ve Türklere ikincil muamele gibi uygulamaları Hıristiyan Ruslara karşı kalıcı bir psikolojik düşmanlığın ve Müslüman halkın isyan etmesinin ana nedenlerinden biri olmuştur⁹.

5. *Sebeup (Ekonomik nedenler)*: 20. yüzyılın başlarında Türkistan'da yaşayan halk, besicilikle uğraşmakta, millî gururu yüksek, fakir, göçebe ve yarı göçebe bir yaşam sürmekteydiler. Göçebe hayatlarının bir parçası olan hayvancılık nedeniyle eski geleneklerine uygun olarak bölgede bir yıl içerisinde dört farklı yerde yaşıyorlardı. Bu onlar için çok önemli ve vazgeçilmezdi. Ancak Rus yerleşimcilerin bölgeye gelişiyile bu geleneğin yaşatılması zorlaşmış; yazın çıkılan hayvanların beslendiği yaylaklara ve kışın yaşanılan bölgelere "arazi-çadır" adı altında bir vergi getirilmişti. Ağır bir yük olan bu vergilerin, bölgeye atanan "Manap (feodal bey)"lere yılda iki kez ödenmesi istenmiştir¹⁰.

Rus hükümeti Türkistan Bölgesi'nde, "Türkistan Genel Valisi" yönetiminde sömürge idaresini kurduktan sonra bu bölgeyi bir ham madde pazarı ve deposu olarak görmeye başlamış, bu amaçla bölge halkını geleneksel tarımsal üretimler yerine pamuk üretmeye zorlamıştır. Ancak pamuk üretimi artarken, pamuk fiyatları önemli ölçüde düşmüştü. Üretilen tekstil de Türkistan bölgesindeki Türklere yüksek fiyatlarla satılmaktaydı¹¹. Ekonomik olarak bu durum Türkistanlıları eskisinden çok daha fazla yoksullaştırmış ve yoksul insanlar topraklarını satmaya başlayınca, topraksız köylülerin sayısı her geçen gün artmaya başlamıştı. Bu sömürü sistemi ve diğer sebepler ile Müslümanların Hıristiyan Ruslara yönelik artan nefreti, 1916 yılında isyanın zeminini hazırlamıştır¹².

6. *Sebeup (Pan-Türkizm ve Pan-İslamcılık'ın Etkisi)*: Çarlık Rusya'sında yaşayan, millî şüura sahip aydınlar bağımsızlığın tek kurtuluş yolu olduğunu görmüşlerdi. Üretilen fikirler ilk önceleri öğretmenler tarafından yayılmaya başlamış, sonraları tüccarlar ve politikacılar arasında da yayılmıştı. Özellikle 1905'ten sonra, okullar ve gazeteler bu fikri yaymanın bir yolu olarak kullanıldı.

Bu konuda lider olan Türk Birliğinin isimleri "Dil, fikir ve eser birliği" diyen İsmail Gaspıralı, *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eseriyle kurtuluş arayan Yusuf Akçura, Azerbaycanlı Ali Hüseyinzade ve Ahmet Ağaoğlu'ydü¹³.

⁹ A.g.e., s.23.

¹⁰ A.g.e., s.23.

¹¹ Hamit Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, TTK Yayınları, Ankara 2007, s.357.

¹² Kodoman, a.g.e., s.23.

¹³ Nadir Devlet, *The History of National Struggle of the Russian Turks (1905-1917)*, TTK Yayınları, Ankara 1985, s.149-160.

Pan-Türkizm ve Pan-İslamcılık'la birlikte paralel gelişen Türk birliği fikri birçok Türk aydınını da kendine çekmişti. İslamcı aydınlar, bu fikirlerin uygulanmasına engel olarak gördükleri Rus İmparatorluğu'ndan kurtulmak istemişler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yardımıyla birleşik İslam devletini kurmak için Müslüman halk arasında Ruslara karşı propagandaya devam etmişlerdir.

Rusya; dinî, sosyal ve kültürel faaliyetler ile Pan-Türk, Pan-İslamcı fikirleri tehlikeli olarak değerlendirerek aydınlar, okul öğretmenleri, gazeteler, dergiler aracılığıyla bunların yayılmasını polis gücüyle baskılayarak engellemeye çalışmış, bu tür baskılar 1916'ya kadar devam etmiş ancak isyanın patlaması ile ulusal ve dinî bilincin güçlenmesine ve daha da ileri gitmesine neden olmuştur¹⁴.

7. *Sebeplere*: Rus Çarlığı'nın Rus asıllı sakinleri Türkistan'a yerleştirmesi, bölgeye açtıkları Rus okulları (Rus Tüzem okulları), bu okullara Müslüman çocukların kabulü ve Rus dilinde eğitime başlaması Ruslaştırma politikasının en önemli araçlarından biriydi. Arka planda ise "1916'da askere alma emri, bölgesel çapta bir isyanı ateşlemek" için yetmişti¹⁵.

Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'daki milyonlarca kişi askere çağırılmıştı. Bunca insanı giydirmek, beslemek ve silahlandırmak için büyük maddi desteğe ihtiyaç vardı. Köylülerin ve şehirdeki işçilerin en verimli yaştakileri harbin kanlı meydanlarına gönderilmişti. Binek hayvanları asker ihtiyacı için alındığından, hayvanların miktarı oldukça azaldı. Bu olayın tabii bir neticesi de ziraat ve sanayide durma noktasına kadar gelen imalatın süratle düşüşü oldu. Orduyu beslemek ve silahlandırmak amacıyla hükümet birçok ülkeden borç almak zorunda kaldı.

Benzer olaylar Kırgız topraklarında da yaşanmaktaydı. Rus Çarlığı, Birinci Dünya Savaşı'nı bahane ederek bölge halkının mal varlıklarına yönelik şiddetli bir şekilde talan ve zulümlerini arttırmışlardır. Bölgede tahıl üretimi ve hayvan besiciliği azaldığı gibi Rusya'dan getirilen tahıl da oldukça azalmıştı. Tüm bu sıkıntıların üzerine savaşı bahane eden Rus yönetimi vergileri artırmıştı¹⁶. Ayrıca 1915 yılından itibaren yerli halktan bedelli askerlik karşılığı gelirlerinin %21 kadarını vergi olarak tahsil etmeye başladı¹⁷.

Yaşanan bu olaylar neticesinde otlaklarını, sularını ve hayvanlarını kaybeden Kırgız halkında; açlık ve yoksulluk sonucu ölümler artmaya başlamıştı. Diğer taraftan yaşanan tüm bu sıkıntıları anlatacak, sorunlarına çare olabilecek yetkililerin olmaması 1916 isyanını oluşturan nedenlerden biri ola-

¹⁴ Kodoman, a.g.e., s.24.

¹⁵ A.g.e., s.24.

¹⁶ Daniel Brower, *Turkestan and the Fate of the Russian Empire*, New York 2003, s.1.

¹⁷ O. İbraimov, "Kızıl Kırgın", *Ürkün*, Bişkek 1993, s.224.

rak da görülebilir. Yaşanan zorluklar, yoksulluk, açlık, ölümler ve duyarsız yöneticiler halkın Rus yönetimine karşı nefretini artırmış; kurtuluş çareleri aramalarına neden olmuştur.

İsyanı hazırlayan önemli bir gelişme de 25 Haziran 1916 tarihinde Çar II. Nikolay'ın fermanı olarak görülmektedir. Çar bu fermanla; "İmparatorluktaki Rus olmayan erkeklerin hareket halindeki ordu bölgesinde savunma inşaatları ve askeri bağlantı yolları kurulması için yapılmakta olan çalışmalara, aynı zamanda devletin savunması için gerekli olan başka her türlü çalışmalara celp edilmesini" emretmiştir¹⁸. Fermana göre, Türkistan bölgesindeki Sırderya, Fergana, Semerkand, Yettisuv ve Kaspiyartı vilayetlerinde yaşayan 19-43 yaşındaki bütün erkek nüfusa Avrupa cephesi ve gerisindeki savaş bölgesinde görev verilmesi gerekiyordu. Türkistan bölgesinde yaşayanlar fermana büyük bir tepki göstermiş, Ruslarla ilgili onları temsil eden sembol ve işaretlere saldırarak tepkilerini ortaya koymuşlardı¹⁹. Karar 8 Temmuz 1916 yılında yürürlüğe girmiştir. "Ürkün" araştırmacılarından M. Mahmutbekova'nın arşiv kaynaklarına dayanarak verdiği bilgiye göre, "Kırgızistan'ın Prjevalsk kazasından 7150, Narın kazasından 2200, Bişkek kazasından 11530, Talas kazasından 1794, Kırgızistan'ın güneyinden (Oş ve Celal Abad illerinden) 12300 kişi; Kırgızistan'ın bugünkü sınırları dâhilinde toplam 35874 kişinin bu seferberliğe tabii tutulması gerekiyordu."²⁰

Fermanın halka yayınlanmasıyla Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde bu durumdan rahatsızlık baş göstermeye başlamıştı. Çeşitli söylentiler, duyular zaten zor şartlarda yaşayan halkın sabrını taşıyordu.

2. Ürkün Olayı

Birbiriyle bağlantısı olmayan isyanlar, Kırgızistan'da farklı bölgelerde benzer zamanlarda hızla başlamıştır. İsyancılar Çüy, Bişkek, Tokmak, Karakol ve Narın kazalarında yoğunlaşmıştı. Bu dönemde (7-15 Ağustos arası) öfkeli Kırgızlar Rus köylerine saldırarak yakıp yıkmışlardır. Fakat bu durumu Kırgızların topraklarını ele geçirmek için bir fırsat gibi gören Rus idareciler isyanların bu şekilde gelişeceğinden haberdardı. İsyancıların başlangıç ve devamını tarihsel olarak üç aşamada ele almak gerekir:

- 4-11 Temmuz 1916: Hocent İsyanı (kendiliğinden başlayan ilk isyan)

¹⁸ Djenish Djunushaliev, "Kırgızistan'da 1916 İsyanı", **Türkler**, C 18, Ankara 2002, s.627-629.

¹⁹ Kara, **a.g.e.**, s.540.

²⁰ Bakıt Sağınbekov, **Kırgızistan'da Ürkün Olayı ve Kırgız Şiirindeki Akisleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Dünyası Edebiyatları Bilim Dalı, İzmir 2007, s.32.

- 7-28 Ağustos 1916: İsyanların yayılması ve silahlı mücadelenin başlaması.
- Ağustos sonu ve Kasım 1916: İsyanların Sonu. Rus ordusunun “Orantısız Güç” kullanarak isyancıları katletmesi ve “Ulu Ürkün (Zorlu Büyük Kaçış)”ün gerçekleşmesi (Sadece Kırgızlar değil bölgede yaşayan Sart Kalmaklar, bazı Dungan köylüleri kısaca kitlesel olarak kuzeyde yaşayan Kırgız halkının çoğunun Doğu Türkistan’a kaçıışı)²¹.

İsyanların ilki 4 Temmuz 1916’da Hocent şehrinde ve Semerkant bölgesinde başlamıştır²². Şehirlerde toplanan yaklaşık 7 bin kişi Rus karakol binasının çevresini kuşatıp “zorunlu çalıştırma fermanına” uymayacaklarını haykırılmışlardır. Karakol binasını kuşatan ve isyanı ateşleyenlerin ön saflarında B. Abdumedeminov, Dedeby Meşeripov, Yahyahan Karı Alimhanov gibi aydınlar ve toplum önderleri cesaretle yürümüşlerdir. Duruma tepki gösteren ve göstericilerin dağılması için harekete geçen Rus güvenlik güçlerinin silahsız göstericiler üzerine açtıkları ateş sonucu üç gösterici öldürülmüş, aralarında Kırgız kanaat önderlerinden İşanhan Mirza Orinov’un da bulunduğu dört kişi de yaralanmıştır²³.

Gösteriler artık kontrolden çıkmış, Andican’a da sıçramış ve isyana dönüşerek bölge genelinde hızla yayılmaya başlamış; 15 Temmuz sonrası bütün Özbekistan’a yayılmıştır²⁴. Hocent’te isyan başlatıldığı söylentisi hızla Türkistan topraklarında yayılmaya başlamıştı. Kuzey Kırgızistan’dan yayılmaya başlayan isyan Bişkek uezdini, Oluya Ata (Evliya Ata) uezdini, dağlık bölgesi, Karakol uezdini ve güneyde Oş uezdini ile diğer bölgelere sıçramıştır²⁵. İşin aslı gösteri şeklinde başlayan isyanların başlangıcında Tokmak ve Bişkek’te isyan hazırlık çalışmaları gizli olarak planlanmış, bölgedeki yerleşimci Ruslar dâhil Rus güvenlik ve istihbarat birimlerinin haberi olmamıştır. Kırgızistan’ın hemen hemen bütün bölgelerinde hızla silahlı ayaklanmaya dönüşen isyan, Temmuz ayının sonunda, tüm bölgeye yayılmıştır. İsyancıların ilk hedefleri nahiye yöneticileri (özellikle geri hizmetler için liste hazırlayan görevliler), kabile şefleri ve çarlık yönetimi tarafından görevlendirilen diğer alt kademe yöneticiler olmuştur. Özellikle Narın ilçesinde başlatılan halk isyanları dikkat çekmiştir²⁶.

²¹ Kara, a.g.e., s.541.

²² Abdülkadir İnan, “1916 Senesi Türkistan Umum Kıyımı”, *Yeni Türkistan Dergisi*, İstanbul 1928, s.18.

²³ Kara, a.g.e., s.541.

²⁴ Kara, a.g.e., s.541-542.

²⁵ A.g.e., s.542.

²⁶ Ziyayev, a.g.e., s.380-381.

7 Ağustos'ta Pişpek ahalisi “Biz çar idaresinin zulmüne daha fazla dayanamayacağız!” “Zalimler bizim topraklarımızı ve hayvanlarımızı elimizden aldılar!” diye bağırmişlerdir. İsyancılar azılı sömürge temsilcilerini döverek öldürmüşlerdir²⁷.

Ayaklanmalar (1916 Temmuz-Ağustos ayı) bölgede çok geniş bir alanda başlasa da özünde tek elden yönetilerek koordineli ve planlı olarak başlatılmamıştı. Önceden bölgedeki huzursuzlukları hisseden ve her türlü tedbiri alan Rus askerî yetkilileri ile Türkistan Genel Valisi Kuropatkin ve Bozkır Genel Valisi N. A. Suhomlinov tarafından Hive, Hocent, Cizak, Taşkent, Verniy, Akmola şehirlerinde, Sır Derya, Yedisu, Fergana bölgelerinde birbiri ardına başlayan ayaklanmalar, acımasızca ve kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Ayaklanmalarda Rus askerî birliklerinin yanı sıra silahlandırılmış ve eğitilmiş Rus yerleşimcilerine de görev verilmişti. Şubat ayına kadar süren kıyımın en çok mal ve can kaybını Yedisu bölgesindeki Kırgızlar vermişti²⁸.

İsyana karşı Ruslar; “Yerli halk bilmelidir ki, akıtılan Rus kanının intikamı, sadece suçluların asılması ile değil, arazilerinin müsadere edilmesi ile de alınacaktır”²⁹ düşüncesiyle hareket etmiş, isyancılara karşı sertliğin ötesinde müdahalede bulunmuşlardır. İsyana karışıp karışmadığına bakmadan ve hiçbir yargılama yapılmadan isyan bölgesinde gördükleri ve şüphelendikleri kişileri yakaladıkları yerde katletmişlerdir. Kuropatkin, isyanı bastırmak üzere kurulan “cezalandırma birlikleri” adını verdiği infazcı askerlere 16 Ağustos 1916’da isyancıların buldukları yerde öldürülmeleri, başta atları, davarları olmak üzere tüm arazi ve mallarına el koymaları emrini vermişti³⁰.

Rus askerlerinin isyanı bastırmada kullandıkları yöntemler Kırgızları ürkütmüştü. Ellerindeki geleneksel kılıç, mızrak, topuz, balta gibi silahlarla ve ateşli silah olarak eski tip tüfeklerle Rus askerlerinin elinde bulunan dönemin en yeni ateşli silahlarına ve savaş sanatı konusunda son derece eğitilmiş askerlerine karşı verdikleri mücadelede başarılı olmaları çok zordu. Dolayısıyla başa çıkamayacakları bu gücün karşısında canlarını ve götürebilecekleri kadar mallarını kurtarmanın tek yolu vardı: Çin’e kaçmak. Ancak bu kurtuluş yolu da tam bir felakete sonuçlanacaktır. Çünkü Çin’e kaçmak, Çin’de yaşamak ve Çin’den dönme süreci Kırgız halkı için tam bir felaket olmuştur³¹.

Kırgız halkı Çin’e kaçarken birçok dağ geçidi kullanmıştır. Kışın bastırması ile özellikle Çin’in Üç Tufan ilçesine geçerken kullanılan Bedel ge-

²⁷ Kara, a.g.e., s.542.

²⁸ Sağınbekov, a.g.e., s.18.

²⁹ Murat Köylü, “Ürkün: Bir Katliamın Öyküsü”, **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)**, C /Volume: 11, S /Issue: 2, Yıl/Year: 2016 (117-141), s.132.

³⁰ Köylü, a.g.e., s.133.

³¹ Sağınbekov, a.g.e., s.35-36.

çidinde yanlarında götürdükleri binlerce hayvan telef olmuştur; Kış şartlarında otlakların ortadan kalkması, yanlarında götürdükleri hayvanların ağır koşullarda telef olması sonucu kısa sürede açlık ve devamında hastalıklar baş göstermeye başlamış, yolda yürüyemeyen ve yolculuğa yük olarak görülen hasta ve yaşlılar geride ölüme terk edilmek zorunda kalmıştır. Hatta o kadar zor durumda kalmıştır ki, geçtikleri yerlerde bulunan yerli tüccarlara çalıştırılmak üzere 12 ve daha üzerinde bulunan kız ve erkek çocuklarını yok pahasına (30-40 Som) satmak mecburiyetinde kalmışlardır. Çin'e kaçmak zorunda kalanlar arasında hastalıklardan ve açlıktan ölenlerin sayısı hâlâ tam olarak bilinmemektedir³².

Çin'e Ocak 1917'de ulaşan Kırgız halkına, Çin yönetimi tarafından beklenen ilgi gösterilmediği gibi geriye dönmeleri için baskı uygulanmaya başlanmıştır. Baskının nedeni, gelenlerin çoğunluğunun yolculuk esnasında mallarını kaybederek fakirleşmesi ve bulaşıcı hastalık başta olma üzere sağlık sorunları bulunmasıydı. Ayrıca fakirleşen Kırgız halkının çapulculuk ve yağma yaparak ilçelerinin güvenliğini ve huzurunu bozabilecekleri de düşünülüyordu. Kırgız halkının Çin'e kâr olmaktan çok, yük olacağı düşüncesi daha baskındı.

1917 Rus ihtilali bir kurtuluş gibi gözükse de Kırgızlar için vatanlarına dönüş, gelişlerinden daha büyük bir trajedi olmuştur. Çin'e göç esnasında atlarını ve hayvanlarını yolda kaybeden Kırgızlar dönüş yolculuğunda da kış şartları altında üzerlerindeki yetersiz kıyafetler ile donarak, bulaşıcı hastalıklar ve açlık yüzünden yolda ölmüşlerdir. Vataana dönmeyi başaran Kırgızlar, artık işgal edilmiş ve ellerinden alınmış evleri ve arazileriyle karşılaşmış, evsiz-barksız yoksulluk içinde kalanlar boğaz tokluğuna bölgedeki Rus ve Tatarlara hizmet etmek zorunda kalmışlardır. Diğer taraftan Kırgızların dönüşünü takip eden ve isyanda zarar gören Ruslar, köy köy dolaşarak bulabildikleri Kırgızları katletmişlerdir³³.

Başta Karakol (Prjevalsk) kazası olmak üzere isyanın en yoğun yaşandığı bölgelerde Kırgız millî kıyafeti Ruslar için “düşman” sembolü haline gelmiş, bu kıyafetle dolaşan Kırgızlar ölümlerine davetiye çıkarmışlardı. Katliam ve soykırım ancak 17 Şubat 1918'de Almatı'da Sovyet hükûmeti kurulmasıyla sona ermiştir. Kırgızların bu korkunç kıyımdaki kayıpları ile ilgili O. İbraimov şu tespitlerde bulunmaktadır:³⁴

Kırgız yazarları Aalı Tokombaev ve Tölögön Kasımbekov'ların tahminlerine göre Ürkün'de yaklaşık 300.000 binden fazla Kırgız ailesi kırılmıştı. Eğer her bir ailede ortalama üç kişi diye varsaydıysaydı

³² Köylü, a.g.e., s.135-136.

³³ Sagınbekov, a.g.e., s.37.

³⁴ Köylü, a.g.e., s.136-137.

bile, bu sayı bir milyona yaklaşmaktadır. Fakat bilindiği gibi Orta Asya'da her iki aileden biri kalabalık sayılır. 1913 yılının istatistik verilerine göre her bir aile beşten fazla kişiden ibaretti. Karakol ve Pişpek kazalarında isyandan önce 62.340 aile var ise, 1917 Ocak ayında 41.975 aileye düşmüştür. Bu iki kaza halkının 214.072 kişiye azaldığı anlamına gelmektedir. Başka kazalardaki kayıpları da buna eklersek muazzam bir rakamın ortaya çıkacağı kesindir.

Rusya'daki Ekim ihtilali ve sonra da Taşkent'teki silahlı ayaklanma sonrası Sovyet hükûmeti 1917'de ilk olarak Kırgızistan'ın güneyinde Sülüktü ve Kızıl Kıya kömür yataklarının bulunduğu bölgede, sonra da Talas'ta kurulmuştur. 1918 yılının Ocak-Şubat aylarında Sovyetlerin eline Bişkek kazasının, Nisan ayında Narın'ın, Mayıs-Haziran'da ise Karakol (Prjevalsk) şehrinin idaresi geçmiştir. 1918 yılının ortalarında Sovyet hükûmeti Kırgızistan'ın bütün bölgelerine egemen olmuş ve böylece Kırgızistan'ın tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır³⁵.

Fakat Kırgızistan topraklarında Sovyet hükûmetinin kurulması bir iç savaşa yol açmıştır. Kırgızistan'ın dağlık bölümlerindeki birçok yerleşim biriminde silahlı ayaklanmalar olmuşsa da bu ayaklanmalar kısa zamanda acımasızca bastırılmıştır. 1918'in sonbaharında artık bütün Kırgızistan toprakları Sovyet hükûmetinin kontrolü altındaydı³⁶.

Sonuç

Ürkün İsyanı ve sonrasında Kırgız Türkleri için, bir çeşit soykırıma dönüşen isyanda yaşamını kaybeden, katledilen ve kaçarken hastalık, açlık, soğuktan donarak ölen Kırgız Türklerinin sayısı kesin bir rakama bağlanmamış olmasına rağmen, araştırmacıların dönemin kayıtlarını incelemesi neticesinde farklı da olsa tahminî bir sonuca ulaşılmıştır. Bu rakamlar 300 bini, bazılarına göre ise 274 bini bulmaktadır³⁷. İsyanda, Kırgızların kaybı yanında Rusların kaybı çok düşük kalmıştır.

Kayıpların fazla olmasının sebepleri ayaklanmaların planlı ve organize bir şekilde tek merkezden yönetilmemesi, yeni silah ve teçhizatla donatılmış Rus askerî birliklerine karşı ilkel silahlarla savaşılmaması, yetersiz lojistik destek ve eğitimsiz isyancıların disiplinsiz hareket tarzları olmuştur. İsyancılar esnasında dağınık isyancılar ve aileleri Rus askerleri ve Rus silahlı yerleşimciler için kolay hedef haline gelmişlerdir. İsyanlara müdahalede 'acımasız' yöntemlerin kullanılması, isyancıların gözlerinin korkmasına ve kısa sürede dağılmasına, kendilerini, ailelerini ve sürülerini korumak amacıyla dağlara

³⁵ Sağınbekov, a.g.e., s.19.

³⁶ A.g.e., s.19.

³⁷ Kara, a.g.e., s.544.

çekilmelerine neden olmuştur. İsyan başlangıcı yaz ayları olmasına rağmen isyanların uzaması nedeniyle savaşıma yeteneğini kaybederek Çin'e kaçıma başlayan isyancılar, yeterli kışlık kıyafetleri olmadan çıktıkları yolda, yüksek dağ geçitlerinde soğuk ve tipi nedeniyle oldukça fazla kayıp vermişlerdir. Sürülerini kaybetmelerinin yanı sıra soğuk, açlık ve bulaşıcı hastalıkların da etkisiyle kayıplar daha da artmıştır.

Sonuç olarak, 1916 yılında başlatılan "Ürkün İsyanı", Kırgız halkının yüzlerce yıl sömürge altında yaşamaya karşı başlattığı "Millî Bir Kurtuluş Savaşı" olarak tarihe geçmiştir.

Tablo 1. İsyan sırasında Kırgız ve Rus Kayıpları³⁸:

	Ölen- Kaybolan	Pişkek Kırgızları	Issıkgöl Kırgızları	Çin	İdam	Kürek Cezası	İslah Evi	Hapis
1913-1918 Arası Nüfus Sayımına Göre	203.803 Kişi							
Göçmenleri Yerleştirme Başkanlığına Göre		%54 Azalma	%75 Azalma					
Şamşı'da	1300 Kişi							
Kaçanlar				150 Bin Kişi				
Cezalandırılanlar (1 Şubat 1917)					347 Kişi	168 Kişi	288 Kişi	129 Kişi
Rus Kayıpları	3303 (171 asker, 2044 Rus idareci veya Rus halkı ölü, 1088 kayıp) ³⁹							

³⁸ A.g.e., s.544.

³⁹ Köylü, a.g.e., s.137.

KAYNAKÇA

Brower, Daniel, **Turkestan and the Fate of the Russian Empire**, New York 2003.

Devlet, Nadir, **The History of National Struggle of the Russian Turks (1905-1917)**, TTK Yayınları, Ankara 1985.

Djunushaliev, Djenish, “Kırgızistan’da 1916 İsyanı”, **Türkler**, C 18, Ankara 2002.

İbrahimov, O, “Kızıl Kırğın”, **Ürkün**, Bişkek 1993.

İnan, Abdülkadir, “1916 Senesi Türkistan Umum Kıyımı”, **Yeni Türkistan Dergisi**, İstanbul 1928.

Kara, Fusun, “1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 6/2 Spring 2011, s. 537-546.

Kodoman, Bayram, “Causes of the Urkun: The Genocide of 1916”, **SDU Faculty of Arts and Sciences Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences**, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Ağustos 2012, S 26, s. 21-26.

Köylü, Murat, **Gurbetteki Vatan Kırgızistan, Ahıska’dan Fergana’ya Bir Sürgün ve Soykırım Hikayesi**, Astana Yayınları, Ankara 2014.

Köylü, Murat, “Ürkün: Bir Katliamın Öyküsü”, **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)**, C /Volume: 11, S /Issue: 2, Yıl/Year: 2016 (117-141).

Saginbekov, Bakıt, **Kırgızistan’da Ürkün Olayı ve Kırgız Şiirindeki Akisleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Dünyası Edebiyatları Bilim Dalı, İzmir 2007.

Ziyayev, Hamit, **Türkistan’da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele**, TTK Yayınları, Ankara 2007.

AZERBAJCAN BASININDA İSTİKLAL MÜCADELELERİ VE TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NDA AZERBAJCAN YARDIMI

Dr. Öğr. Üyesi Aynura HUSEYNOVA*

ÖZ

Azerbaycan basınının yirminci yüzyıldaki tarihinde bağımsızlık mücadelesi ikiye ayrılır: 27 Nisan 1920'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin dağılmasından sonrası ve SSCB'nin dağılması sırasında 1988'de başlayan bağımsızlık mücadelesi.

Türkiye, Almanya, Polonya ve Fransa'daki çok sayıda gazete, dergi ve kitap Azerbaycan muhaciret basınının değerli örnekleridir. Genelde Azerbaycan muhacirlerinin en çok gazete ve dergi çıkardığı yabancı ülke kardeş Türkiye olmuştur. Mehmet Emin Resulzadə, M.B. Mehmetzade, A.Yurdsever ve başkaları Almanya, Polonya ve Türkiye basın yayınlarında Azerbaycan'ın bağımsızlığı için savaştı ve SSCB'nin politikasını eleştirdiler. Tüm Sovyet propaganda ağı Yeni Kafkasya'ya karşı çalışıyordu.

Azerbaycan tarihinde bağımsızlık uğrunda baş kaldıran diğer savaş 20 Ocak 1990 yılı trajedisi idi ve bu savaş Azerbaycan'da Sovyet sisteminin çözümlenmesini hızlandırdı. 20 Ocak faciası sonucunda Bakü ve cumhuriyet bölgelerinde 131 kişi öldü, 744 kişi yaralandı ve 841 kişi yasa dışı olarak tutuklandı. Ordu, yangın sonucu 200 ev ve daireyi, ambulanslar dâhil 80 arabayı, devlet ve özel mülkü tahrip etti. 25 Ocak'ta Sovyet birlikleri, olağanüstü halin ilan edilmediği bölgelere, Neftçala'ya ve bir gün sonra Lenkeran'a, yerleştirildi. Sonuç olarak, 8 kişi öldü ve çok sayıda kişi yaralandı. Akademisyen Ramiz Mehdiyev'in belirttiği gibi, "Komünist diktatörlük 1956'da Macaristan'da, 1968'de Çekoslovakya'da, 1979'da Afganistan'da ve 1990'da Azerbaycan'da

* Dr. Öğr. Üyesi Aynura HUSEYNOVA. Azerbaycan Diller Üniversitesi. aynure8@mail.ru

canice askerî müdahalesini gerçekleştirdi. Pek çok kayba rağmen, Yüksek Konseyce, 18 Ekim 1991'de "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Akti" oy çokluğuyla kabul edildi.

O zamanlar Sovyet sansürü şiddetliydi; trajedinin yaşandığı günden itibaren birçok medya kuruluşu kapatıldı ve halk bilgi edinme hakkından mahrum bırakıldı. 20 Ocak trajedisini ilk haber yapan gazete *Seher* gazetesi oldu. Daha sonra *Azerbaycan*, *Halk*, *Adalet*, *Ses* ve diğer basın yayın organları 20 Ocak trajedisini ve Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadelesini sayfalarına yansıttı.

Makalenin amacı bağımsızlık mücadelesinin Azerbaycan muhaciret basınına ve 20 Ocak 1990 trajedisi ile Azerbaycan basınına yansımalarını incelemektir. Bu çalışmanın amacı, eserlerdeki karşılaştırmaları örnekler üzerinden incelemektir. Araştırma, konuyla ilgili daha çok yazılı bilimsel çalışmalara dayanacaktır. Makalede karşılaştırmalı-analiz ve tarihsel analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, İstiklal, Gazete, Muhaciret, 20 Ocak, Basın.

STRUGGLE FOR INDEPENDENCE IN AZERBAIJAN PRESS HISTORY

ABSTRACT

In the history of the press in the 20th century, the struggle for independence is divided into two places. After the fall of the Azerbaijan Democratic Republic on April 27, 1920 and during the fall of the USSR, the struggle for independence began in 1988.

A large number of newspapers, magazines and books in Turkey, Germany, Poland and France are considered valuable examples of our immigrant press. In general, the foreign country, where most of our compatriots published newspapers and magazines, was brotherly Türkiye. M. E. Resulzadə, M. B. Mehemedzade, A. Yurdsever and others; Germany, Poland, Turkish press publications fought for the independence of Azerbaijan and criticized the policy of the USSR Empire.

The Soviet propaganda network as a whole was working against the "new Caucasus".

The second independence struggle ended with the tragedy of January

20, 1990. As a result of the January 20 tragedy, 131 people were killed, 744 injured, 841 people were illegally arrested in Baku and other regions of the Republic. 200 houses and apartments, 80 cars, including ambulance vehicles, state and private property were destroyed by military personnel as a result of the fire caused by burning bullets. On October 18, 1991, the Constitutional Act on State Independence, a historical document, was adopted at the session of the Supreme Soviet. At that time, the strict rule of Soviet censorship continued, and as of the day of the tragedy, many mass media outlets ceased to function, the people were deprived of the right to receive information. The first to report about the January 20 tragedy was the newspaper "Sahar". Later, "Azerbaijan", "Khalq", "Adalat" newspapers, "SAS" newspapers and others media outlets talked about the January 20 tragedy and the independence struggle of the Azerbaijani people.

The purpose of the article is to examine the reflection of the struggle for independence in the Azerbaijani immigrant press and the tragedy of January 20, 1990 and the struggle for independence in the Azerbaijani press. In the research, more scientific studies written on the subject will be used. In the article, the method of competitive-analytical and historical analysis will be used.

Key Words: Azerbaijan, Independence, Newspaper, Emigration, January 20, Press.

Giriş

Azerbaycan muhaciret basını, Azerbaycan basınının önemli kollarından biridir. Muhaciret basını, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devrilmesinden sonra yurt dışında bağımsızlık mücadelesini sürdüren, başta Türkiye olmak üzere bazı Batı Avrupa ülkelerinde XX. yüzyıl boyunca Azerbaycanlı siyasi muhacirler, Cumhuriyet şahsiyetleri ve onların halefleri tarafından oluşturulan basına atıfta bulunmaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinin ana vatanından kaçan muhacirler, Azerbaycan'ın Sovyet rejiminden kurtulacağı ve bağımsızlığa kavuşacağı günü hayatlarının sonuna kadar beklediler. Bu nedenle, tüm eserlerinde Azerbaycan bağımsızlığı için savaş verdiler.

Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi başlamadan önce kardeş ülke Türkiye'de bağımsızlık mücadelesi 1919-1922'de devam ediyordu. O dönemde Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptığı yardım muhaciret basınında nadiren yer aldı. 1985 yılında SSCB'de Gorbaçov'un açıklık ve demokrasi politikası sonucunda Azerbaycan'da ulusal bağımsızlık mücadelesi başladı.

1988'de Ermenilerin Dağlık Karabağ'a ilişkin iddiaları bağımsızlık mücadelesini şiddetlendirdi. 20 Ocak 1990 trajedisinden sonra Azerbaycan 1991 yılında ulusal bağımsızlığını kazandı. Bu çalışmanın temel amacı, göç karşısında Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesini, Azerbaycan'ın Türk Kurtuluş

Savaşı'na verdiği desteği ve Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesini ile 20 Ocak 1990 trajedisini incelemektedir.

Azerbaycan Muhaciret Basınında İstiklal Mücadelesi

28 Mayıs 1918'de Türk ve İslam dünyasında ilk defa millî halk hükûmetine dayalı bir cumhuriyet kurulmuştur. 27 Nisan 1920 olaylarından sonra Resulzade, yakın arkadaşlarıyla gizli faaliyetlere girişmiş; 1922 yılı sonundan itibaren ise İstanbul'da çalışmaya başlamıştır. 1924'te yeni bir gizli siyasi örgüt olan Azerbaycan Millî Merkezi kurulmuş ve Resulzade başkanlığına seçilmiştir (Yaqublu, 2014, 8).

26 Eylül 1923'te Azerbaycan muhaciret basınının ilk örneği olan *Yeni Kafkasya* dergisi İstanbul'da yayımlanmıştır. M.E.Resulzade tarafından yayınlanan bu derginin asıl amacı Azerbaycan'da devam eden ulusal bağımsızlık mücadelesine destek olmak, ülkeyi Bolşevik işgalinden kurtarmaktı. 1927'de Sovyetlerin Türkiye'ye baskısı sonucunda *Yeni Kafkasya*'nın varlığı sona ermiştir. Ancak 1932 yılına kadar Azerbaycan Türkü muhaciretler Türkiye'den sınır dışı edilene kadar şu veya bu ad altında yayın yapabildiler. Bu dönemde Azerbaycan muhacirleri İstanbul'da *Azeri Türk* (1928-1930), *Yeşil Yaprak* (1928), *Odlu Yurt* (1929-1931) ve *Bildiriş* gazetesi (1930-1931) koleksiyonlarını yayınladılar. Bu yayınların içeriği, küçük değişiklikler olmakla birlikte *Yeni Kafkasya*'nın içeriğine yakındı.

Yeni Kafkasya Arap alfabesiyle, *Azeri-Türk*'ün ilk 20 sayısı Arapça, sonraki 10 sayısı Latince olarak yayınlandı. Muhaciret gazeteciliği için bir yanda militanlık ve isyan, diğer yanda özlem ve vatan ateşi çok karakteristiktir. M.E.Resulzade'nin "Azerbaycan basınının şanlı hatırası", "Tutduğumuz yol", "Harf devrimi cephesinde", "Afganistan faciası", "Öyreden bir musibet", "Ortak Kafkas Cephesi", "Türkiye ve Avrupa", "Rejimin Yıldönümü", "Demokrasi ve Sovyetler", "Gerçeğimiz ve umudumuz var", "Birleşik Bağımsızlık Cephesi", "Ulusal Azerbaycan Hareketinin Karakteri", "Azerbaycan hakkında genel bilgiler", "Azerbaycan'ın Kara Günü" gibi makaleleri muhaciret basınının en iyi örnekleridir.

10 Ocak 1932'de Resulzade, Berlin'de *İstiklal* gazetesini yayınlamaya başlamış, Resulzade'in "Kesilmeyen ses" yazısı gazetenin ilk sayfasında yayınlanmıştır: "Azerbaycan'ın bağımsızlığı için verilen milli mücadelenin sesi! Bizi heyecanlandıran ses bu" (Resulzade, 1932: 15).

Resulzade, 1931'den sonra Türkiye'de faaliyetlerine izin verilmediği için derin üzüntü duyduğunu, Azerbaycan'ın bağımsızlık ideolojisinin sesinin bastırılmasından memnun olmadığını ve bu çalışmanın kardeş Türkiye tarafından yapıldığını dile getirerek yazısında "Vay o döneme..." diye yazmıştır. Buna rağmen Resulzade, Atatürk'e karşı tutumunu değiştirmede, ülkesinin

bu adımı mecburiyetten attığını kabul etti ve Atatürk hakkında şunları yazdı: “Aynı zamanda kurtarılmış Doğu'nun bir simgesidir.” Kasım 1934'ten itibaren Resulzade Berlin'de *Kurtuluş* dergisini basına sundu. *Kurtuluş* aylık dergisi “İnsanlara hürriyet, milletlere istiklal!” sloganıyla yola çıkmıştı (Resulzade, 1934).

Resulzade, Eylül 1936'da Polonya'da *Musavat* bültenini yayınlamaya başladı. Bülten teorik konulara, sorunlara ve ideolojik araştırmalara odaklandı. Unutulmamalıdır ki, *Azerbaycan* dergisinin basılması Resulzade'nin önemli hizmetlerinden biridir. 1 Nisan 1952'de Azerbaycan Kültür Derneği'nin bir organı olan *Azerbaycan* dergisinin ilk sayısı yayımlandı. Derginin ilk nüshasının ön kapağında “Birlik hayattır”, “Türkleşme, İslamlaşma, modernleşme” yazılıyordu.

Bir süre Almanya'da yaşayan M.E. Resulzade 10 Ocak 1932'de, “İnsanlara hürriyet, milletlere istiklal!” sloganıyla *İstiklal* gazetesini çıkarmaya başladı. Resulzade, *İstiklal* gazetesinin 2. sayısında yayınlanan “Açık Diplomasi” yazısında Bolşevizm politikasını sert bir dille eleştirmiş, Gazetenin 3. sayısındaki, “Mücadele Taktikleri” başlıklı yazısında, ulusal bağımsızlığın yeniden tesisi için savaşan mücahitleri övmüştür (Yaqublu, 2018: 19).

Kasım 1934'te Almanya'da yayınlanan bir diğer dergi *Kurtuluş*'tur. Dergi, Sovyet Azerbaycan'daki Rus basınının örneklerini aktarmıştır. Derginin asıl amacı Azerbaycanlıları Boşeviklerden kurtarmaktır. M.E.Resulzade'nin “Sovetlerde kan ve vahdet”, “Azerbaycan'da Rus kolonisi”, Mirza Bala Mehmetzade'nin “Sergey Kirov”u, “Bakü Katliamı'nın 20. Yıldönümü”, Hilal Munşi'nin “Sovyetlerde Açlık”, Mir Yakub Mehdizade'nin “Topçubaşı Alimardan bey” ve diğer makaleleri ulusal bağımsızlık ruhu ile yazılmıştır.

1948'de Türkiye'ye döndükten sonra M.E. Resulzade, eski lejyonerleri ve muhaciretleri tek bir merkez etrafında toplamanın önemli olduğunu düşüdü. Bu amaçla 1 Şubat 1949'da Ankara'da Azerbaycan Kültür Derneğini kurdu. Derneğin ilk toplantısında Dr. İbrahim Badal, M.E. Resulzade'nin kurulan derneğin Onursal Başkanlığına seçildiğini duyurdu. *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi* 1 Nisan 1956'ya kadar yayımlandı. Dergi siyasi faaliyetlerin yanı sıra edebî faaliyetlerde de bulunmuştur. Abdulvahab Yurdsever'in “İstiklal savaşından sahneler”, M.B. Mehmetzade'nin “Kadınlara Özgürlük”, “Ulusal Kültür Devrimi”, H.Cavid'in, Sabir'in, C.Cabbarlı'nın yazıları yayımlandı.

Azerbaycan millî istiklal hareketinin önderi M.E. Resulzade'nin bağımsızlık tarihindeki en büyük hizmetlerinden biri, Azerbaycan'ın özgürlüğü ve bağımsızlığı için bilimsel ve sistemli bir şekilde mücadele eden medya kuruluşlarının kurulması olmuştur. Aslında Azerbaycan muhaciret basınının tarihi 26 Eylül 1923'e, yani *Yeni Kafkasya* dergisinin yayımlanmasına kadar uzanmaktadır (Resulzade, 1923: 18).

Mirza Bala Mehmetzade, Azerbaycan muhaciret basınında makaleleri yayınlanan özgürlük mücadelesinin liderlerinden bir diğeridir.

“31 Mart”, “Azerbaycan ve bolşevikler”, “Azerbaycanın milli zafer günü”, “Bakü’nün azad olunması uğrunda savaş - 15 Eylül Zaferi”, “Bir kırğının 15 illiyi”, “Bolşevikler ve daşnaklar”, “Her şeyden önce milli istiklal”, Kadınlara hürriyet”, “Kahramanlarımızın esaret dastanları”, Kommunistlər ve istiklal”, “Milli kültür inkilabı”, “Milli tarihimizin son 50 yılı” başlıklı yazıları ve ulusal bağımsızlık üzerine makaleleri muhaciret basınında yayınlanmıştır.

Azerbaycan’ın önde gelen aydınlarından biri olan Hüseyin Baykara, Azerbaycan muhaciret basınında özel bir yere sahiptir. Hüseyin Baykara, Azerbaycan’daki kurtuluş hareketi üzerine birkaç bilimsel kitabın yazarıdır. Azerbaycan’ın bağımsızlığını yeniden kazanmak için mücadele ettiği yıllarda (1980’lerin sonu ve 1990’ların başında), muhaciret basını yeni bir gelişme aşamasına girdi. O dönemde ve bağımsızlığın ilk yıllarında Türkiye’de yayınlanan *Azerbaycan* dergisi, başta Dağlık Karabağ ve çevresi olmak üzere ülkedeki sosyo-politik süreçleri yakından takip etmiş ve hemen tepki göstermiştir.

1953 yılında Ceyhun Hacıbeyli, *Azerbaycan* (Münih, Almanya) dergisinde yayınlanan “Bir Milletın Onuru” başlıklı yazısında, Azerbaycan’ın Bolşevikler tarafından işgal edilmesini “tarihi bir trajedi” olarak nitelendirdi ve Mayıs’ın yalnızca bir ‘Ulusun Şeref Günü’ olduğunu yazdı. Mayıs, düşman tarafından çiğnenip ezilen Azerbaycan-Türk milletinin haklarının korunması ve geliştirilmesi ayı olarak da bilinir. 27 Nisan trajedisinin asil milletimizi ne kadar küçük düşürdüğünü herkes biliyor. İstiklal mücadelesini bir milletin namus mücadelesi olarak nitelendiren Ceyhun Hacıbeyli, vatan ve millet için canını feda etmekten çekinmeyen kahramanları gururla anıyor ve sonunda şunları yazıyordu: “Kahraman ve aziz şehit evlatlarımız, Azerbaycanlı milleti seni ta ki unutmayacak.” Tarih, büyük mücahidlerin söylediklerini doğrulamaktadır. Bugün halkımız bağımsızlık için özveriyle savaşan kahramanlarını saygıyla anmakta, nesiller boyu örnek yaşamlarını ve faaliyetlerini takdir etmektedir (Tahirli, 2018: 14).

Türk Kurtuluş Savaşı’na Azerbaycan Yardımı

1919-1922 yılları arasında Türkiye’de yürütülen milli mücadele literatürde “İstiklal savaşı”, “Kurtuluş savaşı” ve “Milli Mücadele” olarak anılmaktadır. O dönemde bu konunun Azerbaycan basınına yansımaları konusunda ciddi bir kaynak eksikliği vardır. Bu konuda çeşitli hatıratlarda yer alan bazı bölümler ve daha geniş bir eser yelpazesinde yer alan bazı bilgiler dışında gerçekten bir kaynak bulunmadığı söylenebilir. Ancak tarihin en zorlu sınavlarından birini geçen iki ülke Türklerinin dayanışmasını göstermesi açısından bu dönemde dikkat edilmesi gereken çok önemli hususlar vardır (Avşar, 2007: 17).

Birinci Dünya Savaşı'nın o zor günlerinde Hacı Zeynalabdin Tağıyev'in himayesinde Bakü'de faaliyet gösteren "Bakü Müslüman Yardım Cemiyeti"-nin Anadolu'ya çok önemli yardımlar düzenlediği biliniyor. Cemiyet özellikle Ermeni zulmü sonucu Anadolu'da öksüz kalan çocukları, yardıma ihtiyacı olan kadınları ve yaşlıları korumak için çalışmış ve bu amaçla "Kardeş kömeyi" adı verilen çok geniş ve iyi organize edilmiş bir yardım seferberliği gerçekleştirmiştir.

Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketinin amacını çok iyi bilen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti, duruma kayıtsız kalmamış ve elindeki imkânlarla yardım sağlamak için harekete geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışının ertesi günü 24 Nisan 1920'de yapılan gizli toplantıda şu sözleri bunu açıkça göstermektedir: "Azerbaycan hepinizin bildiği gibi bağımsızlığını onaylamıştır. Bize karşı samimi bir samimiyetleri var. Ama bizimle ilişkisi resmi değil çünkü o zaten bir üretim bağımsızlığı. Ama amacımız için çalışabilecek tüm unsurlara sahiptir" (TBMM Gizli Zabıtları (notları), 1920).

Aynı zamanda araştırmacı Hüseyin Adıgüzel'e göre Mustafa Kemal Paşa, İkinci İnönü Savaşı'ndan kısa bir süre önce 1 Mart 1921'de Nariman Narimanov'a bir mektup göndererek Mehmed Şovkat Bey aracılığıyla maddi destek istedi. Nerimanov, bazı bakanların muhalefetine rağmen bu talebe olumlu yanıt verdi ve mevcut 500 kg altını Ankara'ya gönderdi. Bu arada Azerbaycan'ın elindeki Rus silahları Türkiye'ye gönderildi (Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa'nın yardımcısı ve daha sonra Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından Kılıç Ali'nin oğlu Altemur Kılıç'ın röportajından, Antalya, 2006).

Albay Samet [Saygın] Bey komutasındaki Azerbaycan ordusundan kurtulan alay büyüklüğünde bir birlik Güney Azerbaycan üzerinden Erzurum'a gelerek Anadolu millî mücadelesinin saflarına katıldı. Öncelikle Silahlı Kuvvetler Genelkurmay Başkanı İsmet İnönü, Azerbaycan askerî birliklerinin Türk ordusuna katılacağını duyurdu. 8 Temmuz 1920'de Meclis'te genel askerî durum hakkında konuşan İsmet Bey, Azerbaycan'dan bir yardımcı kuvvet geldiğini duyurdu. Belgelere göre bu Azerbaycan birliğinin ilk adımı 31 Temmuz 1920'de Hasangala'ya geldi (ATESE Arşivi, 31.7.1336 ve 1661 sayılı belge "Azerbaycan hükümetinin ilk adımı Hasankale'ye geldi (ISH-11A)"). Türk ordusunun çok ihtiyaç duyduğu çöl topları (çakmaklar) da varmış. (ATESE Arşivi, 11.7.1336 tarih ve 2899 sayılı belge "Azeri askerleri ile çöl toplarının gelişi (ISH-12A)) Bir piyade taburu ve bir süvari alayından oluşan bu birlik derhal Doğu Cephesine sevk edilmiştir.

Bunların önemli bir kısmı, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra orduda kalmış ve çeşitli yüksek rütbelere yükselmiştir. Bunlar arasında Albay Yusif Hazarlı, Topçu Mehmed Akpolat, Topçu Aslan Berkan, Albay Salih Aksoy, Süvari Albay Firidun Daryal, Hava Orgeneral Cihangir Berker, Hava Orgeneral

Hüseyin Turgut ilk bakışta sayılabilecek onlarca isimden bazılarıdır. Azerbaycan Türkü olan göçmen Hüseyin Baykara bu konuda sunları yazmıştır: “Azerbaycan birlikleri Kuva-yi Milliye ordusu ile birlikte Kars’ı kurtarma harekatına ve Ermeni seferine katılmışlardı. Gümrü savaşından sonra Erivan’a yönelen birlikler, Ermenilerin mütareke istemeleri üzerine Düzkent köyüne dönme emri almış ve burada yedek olarak beklemişlerdi. 30 Kuva-yi Milliye Ordusu’na iltihak eden Azerbaycan askerlerinin sayısı hakkında kesin bir fikir söylemek mümkün olmasa da, subay heyetinin 56 neferden ibaret olduğu tahmin edilmekteymiş” (Baykara, 1964: 73-74).

Azerbaycan millî ordusunun dağılmasıyla Kurtuluş Savaşı’na katılmak için Türkiye’ye gelen Azerbaycanlı subayların yanı sıra, Millî Mücadele sırasında küçük bir Azerbaycan subay grubu da vardı (Avşar, 2007: 29). Eğitimlerini tamamladıktan sonra Türk ordusuna katılarak en yüksek rütbelere geldiler. Aralarında Jandarma Genel Komutanlığında (İç Birlikler Komutanlığı) bulunan Orgeneral Mahmud Berkoz ve Orgeneral Nuri Berkoz ile eski Kars Milletvekili Kurmay Albay Hüsametdin Topaç da bulunuyor.

Sonuç

27 Nisan 1920’de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin dağılmasından sonra M.E.Resulzadə, M.B. Mehmetzade ve A.Yurdsever Türkiye, Almanya, Polonya ve Fransa’daki gazete ve dergilerde çıkardıkları makalelerde Azerbaycan’ın bağımsızlığı için savaştılar ve SSCB’nin politikasını eleştirdiler. 1980’lerde Azerbaycan’da Sovyet imparatorluğuna karşı ulusal bağımsızlık hareketi başladığında, *Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi* yaşanan siyasi süreçlere kayıtsız kalmadı. Hatta o dönemde faaliyette olan Halkın Yardım Komitesi’nin Karabağ’a insanlık çağrısı bile *Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi*’nde yayınlanmıştır.

Azerbaycan muhaciret basını, 1991 yılında Azerbaycan’ın ulusal bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan’da ilgi gördü. Öte yandan, Türkiye ile ilişkilerin genişlemesi, Azerbaycan muhaciret basınının incelenmesinin önünü açmıştır.

Azerbaycan muhaciret basınında 20 Ocak 1990 trajedisi ile ilgili makaleler yer almaktadır. Tüm makalelerde araştırmacılar SSCB dönemindeki Komünist politikasını eleştirmiştir.

O dönemde dünya toplumu olayla ilgili bilgilere kayıtsız kalmamıştır. *The Times*, *The Guardian*, *BBC*, *The Los Angeles Times*, *The New York Times*, *The Washington Post*, *The Christian Science Monitor*, *The Baltimore Sun* ve diğer medya kuruluşları Kara Ocak hakkında haberler yapmıştır.

KAYNAKÇA

“Anayasa Mahkemesi Yukarı Karabağ’da ermenilerin giriştiği”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, S 284, 1991, s.41.

“Azerbaycan Bilimler Akademisi “Karabağ”a halk yardım komitəsi”nin insaniyyət çağrısı”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, S 274, yıl 39, 1990, s. 42.

“Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuru Paşa’nın yardımcısı ve daha sonra Atatürk’ün en yakın arkadaşlarından Kılıç Ali’nin oğlu Altemur Kılıç’ın röportajından”, Antalya, 2006.

TBMM Gizli Zabıtları, 2. İnikat, 4. Celse, 23 Nisan 1336, 1920.

Türkiyə Silahlı Qüvvələri Baş Qərargah İdarəsinin ATESE Arşivi, 31.7.1336 tarix və 1661 sıra nömrəli bəlgə **Azerbaycan kidaatının ilk kademesinin Hasankaleye gəldiği** (İSH-11A).

Abbasov, Ələkbər, “Gün gələcək”, **Azerbaycan**, 24 Şubat 1990.

Abdulhamit, Avşar, **Türkiyənin İstiqlal Müharibəsində Azərbaycan Türkləri**, Bakü, AzAtaM, 2007.

Altunbay, Mehmet, **Hürriyete uçan Türk**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1989.

Aras, Elmas, **Selam olsun**, Bakü, Qarabağ, 2007.

Aras, Enver, “Kan Gölünə Çevrilən Azərbaycan”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, S 271, 1990, s. 45.

Ata, Asif, “20 Ocak”, **Azerbaycan Gazetesi**, 24 Şubat 1990.

ATESE, 11.7.1336 tarix və 2899 sıra nömrəl bəlgə “Azerbaycan askerleriyle beraber sahra topu kamalarının gəldiği (İSH-12A)

Baliyev, Həsən, “Vida ərizəsi”, **Azerbaycan**, 24 Şubat 1990.

Baykara, Hüseyin, “Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda, İstiklal Savaşında Türkiyə Ordusunda Azərbaycan Askeri Kıt’aları”, **Türk Kültürü**, No: 22, Ağustos 1964, s.73-74.

Elvusal, Hidayət, “Bu məzarda şəhid yatır”, **Səhər**, 10 Şubat 1990.

Emircan, Fuat, “İntikam alan gölgə”, **Yeni Kafkasya Dergisi**, S 12, İstanbul 27 nisan 1926, s. 12-15.

Eroğlu, Hamza, **Atatürk'ün Hayatı**, Başbakanlık Basım evi, Ankara 1986.

Əliyev, Heydər, “Azərbaycan xalqına, Azərbaycan KP MK-ya Ali Sovetə, nazirlər Sovetinə” teleqram”, **Yeni Azərbaycan**, 19 Ocak 1999.

Əlizadə, Zərdüşt, “20 Ocak: Cinayət və Cəza”, **İstiqlal Gazetesi**, 20 Ocak 1993, s.1.

Hacaloğlu, Abbas Abdulla, “Karvan yola düzlənir”, **Ulduz Dergisi**, S 1, 1991, s. 2-7.

Hasilova, Xalidə, “Güllər ehsana döndü”, **Azərbaycan**, 24 Şubat 1990.

Karaca, Ahmet, “Perestroyka-Glastnost'un Azərbaycan katliamı ve insanlık”, **Azərbaycan Türk Kültür Dergisi**, S 271, yıl 39, 1990, s. 3-5.

Karaca, Ahmet, “İnsan Hakları, Nobel ve Ermeni Atağı”, **Azərbaycan Türk Kültür Dergisi**, S 276, 1990, s. 3.

Kengerli, Mehmet, “Kanlı Ocak Katliamının Perde Arkası”, **Azərbaycan Türk Kültür Dergisi**, S 1991, s. 6.

Keykurun Naki, **Azərbaycan İstiklâl Mücadelesi Hatıraları (1905-1920)**, II baskı. İlke, Ankara 1998.

Qasımzadə, İntiqam, “Narahat ruhlar”, **Azərbaycan Dergisi**, S 1, Bakü, 2010, s.3-5.

Qorbaçov, Mixail, “Sov.İKP MK-nın Baş katibi, SSRİ Ali Sovetinin sədri, M.S. Qorbaçovun Mərkəzi televiziya ilə çıxışı”, **Səhər Gazetesi**, 25 Ocak 1990, s. 5.

Qurbanov, C. “Müdafiə naziri özünə bəraət qazandıрмаğa çalışır”, **Azərbaycan Gazetesi**, 24 Ocak 1991, s. 8.

Mehdiyev, Ramiz, **Azərbaycanlılara Qarşı Soyqırım Gerçəklikləri**, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin mətbəəsi, Bakü 2000, 204 s.

Mehdizadə, Mir Yaqub, “Topçubaşı Alimerdan bey”, **Kurtuluş Dergisi**, S 11.Berlin 1934.

Mehmetzade, Mirza Bala, “31 Mart”, **Odlu Yurt Dergisi**, S 2, 1929.

Mehmetzade, Mirza Bala, "Azerbaycan ve bolşevikler", **Odlu Yurt Dergisi**, S 27, 1931.

Mehmetzade, Mirza Bala, "Azerbaycanın milli zafer günü", **Birleşik Kafkasya Dergisi**, S 9, 1953.

Mehmetzade, Mirza Bala, "Bakü'nün azad olunması uğrunda savaş -15 Eylöl Zaferi", **Yeni Kafkasya Dergisi**, S 24, 1927.

Mehmetzade, Mirza Bala, "Bir qırğının 15 illiyi", **İstiklal Gazetesi**, Berlin, S 31, 1933.

Mehmetzade, Mirza Bala, "Bolşevikler ve daşnaklar", **Odlu Yurt Dergisi**, S 5, 1929.

Mehmetzade, Mirza Bala, "Her şeyden önce milli istiklal", **Yeni Kafkasya Dergisi**, S 15, 1952.

Mehmetzade, Mirza Bala, "Kadınlara hürriyyet", **Azərbaycan Türk Kültür Dərgisi**, 1 Nisan 1956-cı il.

Mehmetzade, Mirza Bala, "Kahramanlarımızın esaret dastanları", **Kurtuluş Dergisi**, S 28, Berlin 1937, s. 8-11.

Mehmetzade, Mirza Bala, "Kommunistlər ve istiklal", **Odlu Yurt Dergisi**, S 27, 1931.

Mehmetzade, Mirza Bala, "Milli Kültür inkilabı", **Azərbaycan Türk Kültür Dərgisi**, 1 Nisan 1956.

Mehmetzade, Mirza Bala, "Milli tarihimizin son 50 yılı", **Azerbaycan Dergisi**, S 1, 1956.

Mehmetzade, Mirza Bala, "Müsavətçilər ve kommunistler", **Odlu Yurt Dergisi**, S 4, 1929.

Mehmetzade, Mirza Bala, "Müstəqil Azərbaycan", **Birleşik Kafkasya Dergisi**, S 5, 1953.

Mehmetzade, Mirza Bala, "On defa öldürölen". **Yeni Kafkasya Dergisi**, İstanbul, 15 kanuni-evvel 1341- 29 cemaziyü'l - evvel 1341 (15 dekabr 1925), S 6, s. 15-16.

Mehmetzade, Mirza Bala, "Otuz bir mart!..", **Odlu yurt Dergisi**, S 2, İstanbul 1929, s. 58-59.

Mehmetzade, Mirza Bala, “Rus imperializmi və onun aletler”, **Birleşik Kafkasya Dergisi**, S 5, 1953.

Mehmetzade, Mirza Bala, “Sekkiz yıllık yol”, **Yeni Kafkasya Dergisi**, S 4, 1926.

Mehmetzade, Mirza Bala, “Sovetler Birliyinde ahali və rus olmayan milletler meselesi”, **Birleşik Kafkasya Dergisi**, S 3-4, 1953.

Mehmetzade, Mirza Bala, “Yeni tarihimizin mühüm günlerinden”, **Birleşik Kafkasya Dergisi**, S 7, 1953.

Mehmetzade, Mirza Bala, **Milli Azərbaycan Hareketi**, Azərbaycan Kültür Dernegi Yayınları, Ankara 1991, 240 s.

Məhəmmədzadə, Mirzə Bala, “Sergey Kirov”, “Bakı qətliamının 20-ci ildönümü”, **Kurtuluş Dergisi**, S 11, Berlin, 1934.

Məmmədzadə, M. B, “Məhəmməd Əmin Rəsulzadə”, **Azərbaycan Dergisi**, S 12, 1955.

Mirza Bala, “31 mart - 1918. Bakü”, **Azərbaycan Türk Kültür Dergisi**, S 187, Ankara 1968, s. 8-9.

Mirza Bala, “Azərbaycan mühacirlik matbuatının otuz yıllığı (1923-1953)”, **Birleşik Kafkasya Dergisi**, Münih 1953, S 9 (26), s. 4-10.

Mirza Bala, “Bakü katliamının 20-ncı yıl dönümü (1918- 31 mart-1938)”, **Kurtuluş Dergisi**, Berlin 1938, S 41, s. 12-13.

Mirza Bala, “Vatan kaldı!..”, **Azərbaycan Türk Kültür Dergisi**, Ankara 1952, S 5, s. 12-15.

Mirzəliyev, Canalı, “Mənəviyyat, vətənpərvərlik”, **Ədalət Gazetesi**, 19 Ocak 1999, s. 7.

Münşi, Hilal, “Sovetlerde açlık”, **Kurtuluş Dergisi**, S 11, Berlin, 1934.

Münşi, Hilal, “Büyük Azeri”, **Kurtuluş Dergisi**, S 11, Berlin 1934.

Müşfiq, Həqq, “20 Yanvar faciəsi və ya kim kimdir?!”, **Yeni Azərbaycan Gazetesi**, 20 Ocak 1990, s.1-3.

Pashayeva Aynura, "Period of 1988-1994: public view, journalist approaches and genre typology in Azerbaijan media", **Актуальные научные исследования в современном мире dergisi**, Ukrayna, Kiyev Pereslav-Xmelinski, 2018, S 7(39), s.76-81.

Paşayeva, Aynurə, "20 Yanvar faciəsi Azərbaycan mətbuatında (1990-2000)", **Filologiya Məsələləri Dergisi**, 2018 S 8, s. 262-270.

Rezulzade M.E., "Azərbaycan herekatında Topçubaşı Alimərdan beyin yeri", **Kurtuluş Dergisi**, S 11, Berlin, 1934.

Rezulzade M.E., "Haqq da umut da bizdə", **İstiklal Gazetesi**, S 231932.

Rezulzade M.E., "Harf inqilabı cəbhəsində", **Azəri Türk Dergisi**, S 18, 1928.

Rezulzade M.E., "İnsanlara hürriyyət, millətlərə istiklal!", **Kurtuluş Dergisi**, S 1, Berlin 1934.

Rezulzade M.E., "Kesilməyən ses", **İstiqlal Gazetesi**, S 1Berlin, 1932.

Rezulzade M.E., "Milli Azərbaycan hərəkatının karakteri", **Azərbaycan Yurd Bilgisi Dergisi**, S 29, 1934.

Rezulzade M.E., "Mücadele Taktikləri", **İstiklal Gazetesi**, Berlin, 3 Ocak 1932.

Rezulzade M.E., "Öyreden bir musibət", **Odlu Yurt Dergisi**, S 3, 1929.

Rezulzade M.E., "Sovetlərdə kan və vahdet", **Kurtuluş Dergisi**, S 11, Berlin, 1934.

Rezulzade M.E., "Tutduğumuz yol", **Azeri Türk Dergisi**, S 1, 1928.

Rezulzade M.E., "Türkiyə və Avropa", **Azeri Türk Dergisi**, S 13, 1932.

Rezulzade M.E., "Vahid istiklalçılar cəməti", **Azeri Türk Dergisi**, S 9, 1933.

Rezulzade M.E., "Açık diplomasi", **İstiklal Gazetesi**, 1932, 2 Ocak, s.15-30.

Rezulzade M.E., "Afqanıstan faciəsi", **Odlu Yurt Dergisi**, S 1, 1929.

Rezulzade M.E., "Azərbaycan basınıının şanlı hatırası", **Yeni Kafkasya Dergisi**, S 9, 1926.

Rezulzade M.E., “Azerbaycan hakkında genel bilgiler”, **Azerbaycan Dergisi**, S 9, Ankara, 1952.

Rezulzade M.E., “Azerbaycan istiklalının ilanı”, **Birleşik Kafkasya Dergisi**, S 5, 1953.

Rezulzade M.E., “Azerbaycan’da Rus kolonisi”, “**Kurtuluş**” **Dergisi**, Berlin, S 11, 1934.

Rezulzade M.E., “Azerbaycanın siyah günü”, **Birleşik Kafkasya Dergisi**, S 3-4, 1953.

Rezulzade M.E., “Bir rejimin yıldönümü”, **Birleşik Kafkasya Dergisi**, S 20, 1932.

Rezulzade M.E., “Demokrasi ve Sovetler”, **Birleşik Kafkasya Dergisi**, S 30, 1932.

Rezulzade M.E., “Müşterek Kafkas çetesi”, **Azerbaycan Yurd Bilgisi Dergisi**, S 12, 1932.

Rəsuloğlu M. Ə., “Müsavət Partiyasının quruluşu”, **Müsavət Bülleteni**, Münhen, S 4, 1962, s. 144.

Rəsulzadə M. Ə., “Azerbaycan davası”, **Azerbaycan Dergisi**, Ankara 1954, S 2-3(26-27).

Rəsulzadə M. Ə., “Azerbaycan devletinin büyük dövletler tarafından tanınması”, **Azerbaycan Dergisi**, Ankara 1995, S 10-11(34-35).

Rəsulzadə M. Ə., “Milli Azərbaycan hərəkatının xarakteri”, **Azərbaycan Yurd Bilgisi Dergisi**, Ankara 1934, S 29.

Rüstəm xanlı, Sabir, “And yerimiz”, **Azerbaycan Gazetesi**, 24 Şubat 1990.

Tahirli, Abid, “İstiqlal - bir millətin namusu və ən böyük sərvəti”, **Xalq Cəbhəsi Gazetesi**, S 208, 23 Kasım 2018, s. 14.

Tahirli, Abid, *Azərbaycan mühacirət mətbuatında publisistika (1921-1991)*, Bakü, 2005.

Ülvi, Almaz, “Milli azadlıq fədailərinin poetik dünyası”, **Xalq Gazetesi**, 20 Ocak 2010, s. 5.

Vahabzadə, Bəxtiyar, “Şənbə gecəsinə gedən yol”, **Azərbaycan Dergisi**, S 10, 1990, s. 7-27.

Vahabzadə, Bəxtiyar, “Şənbə gecəsinə gedən yol”, **Azərbaycan Dergisi**, S 9, 1990, s. 3-20.

Yaqublu, Nəsiman, **Azərbaycan Mühacirət Mətbuatı**, Elm və təhsil, Bakü 2014.

Yaqublu, Nəsiman, **Cümhuriyyət Qurucuları**, Nurlar, Bakü 2018, 504 səh.

Yunus, Oruc, “Qan ökülməyə bilərdi”, **Yeni Azərbaycan Gazetesi**, 20 Ocak 2000, s. 12.

Yurdsever, Abdulvəhab, “İstiklal savaşından səhnələr”, **Azərbaycan Türk Kültür Dergisi**, 1 Nisan 1956-cı il.

Yusifovlu, Babək, “O gecə müdhiş gecə idi”, **Ədalət Gazetesi**, 20 Ocak 1994, s. 8.

Дубняк В.С, “Выступление Генерального секретаря ИК КП СС Председателя по Центральном телевидению”, **Бакинский Рабочий Газетesi**, 25 Ocak 1990, s. 3.

AZƏRBAYÇAN GAZETESİNDE İSTİKLAL MÜCADELESİ YÖNLENDİRMELERİ

Doç. Dr. Sezen KILIÇ*

ÖZ

Azerbaycan dilinde, Latin harfleri yayınlanan *Azərbaycan*, Almanların desteğiyle Berlin'de İkinci Dünya Savaşı esnasında haftalık olarak çıkartılmış, propaganda amaçlı bir gazetedir. Bu gazetenin hemen hemen her nüshasında mutlaka Alman Başkomutanlığına dayanılarak Rusya cephesi başta olmak üzere Alman ordusunun çarpıştığı cephelerden haberler sunulmaktadır. Ayrıca Almanya'ya ve Hitler'e olan sadakat vurgulanmakta ve Sovyet yönetimi, Bolşevik-Yahudi hâkimiyeti olarak nitelendirilip kötülenmektedir. Bununla birlikte Alman ordusu safında savaşan Azerbaycanlı gönüllülerin kahramanlıklarına dair haberlere ve Azerbaycan halkının gururunu okşayıcı yazılara yer verilmekte ve istiklal mücadelesine katılma çağrısında bulunmaktadır. Bu mücadelede de Azerbaycan-Ermenistan dostluğunun önemi vurgulanmaktadır. Aynı zamanda Berlin'de 6 Kasım 1943'te niçin bir Azerbaycan kurultayı düzenleme gereği duyulduğu ve burada neden ve kimler tarafından bir Azerbaycan Millî Meclisi kurulmasına karar verildiği ve kurulan bu meclisin amacının ne olduğu izah edilmektedir. Buna ilaveten Azerbaycan'ın Sovyetler açısından ekonomik önemi dile getirilmektedir. Ardından da Azerbaycan dilinin yüzyıllarca etkisi altında kaldığı Farsça ve Arapçadan kurtulurken nasıl Rusçanın etkisi altına girdiği ve buna karşı kendini nasıl koruyabildiği anlatılmakta ayrıca Atatürk ve İnönü hakkındaki görüşlere de yer verilmektedir.

Çalışmanın amacı, Berlin Dijital Kütüphanesi'nde yer alan *Azərbaycan* gazetesinin 1943-1944 yıllarına ait 31 haftalık nüshasından yola çıkılarak

* Doç. Dr. Sezen KILIÇ. sezenkilic197@yahoo.com
ORCID: 000000017871140

Azərbaycan halkının Sovyetlərə qarşı istiklal mücadelesi vermesi için Almanlar tarafından ne şekilde ve nasıl yönlendirilmeye çalışıldığını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Almanya, Azərbaycan, İstiklal Mücadelesi, Lejyoner, Sovyetler.

DIRECTIONS ON THE STRUGGLE FOR INDEPENDENCE IN AZƏRBAJÇAN NEWSPAPER

ABSTRACT

Published in Latin letters and in Azerbaijani language, Azərbajçan is a weekly propaganda newspaper published by Germany in Berlin during the Second World War during the height of its clashes with the Soviets. In almost every copy of this newspaper, news from the fronts where the German army fought, especially the Russian front, based on the German Commander-in-Chief, is presented. In addition, loyalty to Germany and Hitler is emphasized and the Soviet administration is described as Bolshevik-Jewish Domination. In addition, news about the heroism of the Azerbaijani volunteers fighting on the side of the German army and articles flattering the pride of the Azerbaijani people are included and a call is made to participate in the struggle for independence. In this struggle, the importance of Azerbaijan-Armenia friendship is emphasized. At the same time, it is explained why it was necessary to organize an Azerbaijani congress in Berlin on November 6, 1943, why and by whom it was decided to establish an Azerbaijani Milli Majlis, and what the purpose of this assembly was. In addition, the economic importance of Azerbaijan for the Soviets is expressed. Then, it is explained how the Azerbaijani language came under the influence of Russian while getting rid of Persian and Arabic, which it had been under the influence of for centuries, and how it was able to protect itself against it.

The aim of our study is to reveal how and in what ways the Germans tried to direct the Azerbaijani people to fight for independence against the Soviets, based on the 31-week copies of the Azərbajçan newspaper in the Berlin Digital Library from 1943-1944.

Key Words: Azerbaijan, Germany, Soviets, Legionnaires, Struggle for Independence.

Giriş

Bilindiği üzere Hitler, 23 Ağustos 1939'da Stalin ile gizlice anlaşarak Sovyetler ile ittifak yapmış ve bundan kısa bir süre sonra da Alman ordusunun Polonya topraklarına girmesiyle İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmıştır. Polonya'yı Kızıl Ordu ile birlikte işgal eden Alman orduları savaşın ilk yıllarında birçok cephede İngiliz ve Fransız ordularına karşı zaferler elde etmiş, çok sayıda Avrupa ülkesini ele geçirmiştir. Bununla da yetinmeyen Hitler, Alman ordularının Balkanlara yönelmesini ve kısa bir süre sonra Türkiye dışındaki Balkan ülkelerini işgal etmesini sağlamıştır. Bu işgallerden kısa bir süre sonra Türkiye ile 18 Haziran 1941'de dostluk anlaşması imzalayarak güney cephesini sağlama alan Almanya, bu anlaşmadan dört gün sonra Sovyetlere savaş açmıştır. Savaş ilanının akabinde Alman ordusu, Sovyet topraklarında ilk aylarda çok hızlı zaferler elde etmiş olmasına rağmen beklediği gibi yılın sonunda Sovyet ordusunu yok edememiş, bir de ABD ile savaşa girişmek zorunda kalmıştır. Artık Alman ordusu başa çıkamayacağı kadar çok cephede savaştığından 1942 yılından itibaren Almanya'nın yenilmezlik efsanesi sona ermiş, hatta savaşları kaybetmeye başlamıştır¹.

İşte bu esnada Hitler yönetimi, bir nevi Stalin'i arkadan vurmak amacıyla Kızıl Orduda çarpışan Azerbaycanlılar da dâhil Sovyet topraklarında yaşayan Türk ve Müslüman askerlerin kendi cephesinde savaşa katılması için propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Nazi yönetimi bu konudaki faaliyetlerinde kısmen başarılı olmuş ve kendi safına katılan Kızıl Ordudaki Türk ve Müslüman askerlerin bir kısmıyla gönüllü askerî birlikler teşkil etmiştir². Bu gönüllü birlikler arasında yer alan Azerbaycanlı lejyonerler vasıtasıyla ilk kez 7 Haziran 1942'de Berlin'de *Azərbaycan* adlı gazete çıkartılmaya başlanmıştır. Söz konusu gazete, haftada bir ve genellikle altı, bazen de dört ve özel günlerde ise sekiz sayfa olarak çıkartılmıştır. *Azərbaycan* gazetesi, tamamen Azerbaycanlıları Sovyetlere karşı istiklal mücadelesi vermeleri için propaganda amaçlı, Nazi hükümeti tarafından 7 Haziran 1942-19 Haziran 1944 tarihleri arasında yayında tutulmuştur. Toplamda 103 nüsha olarak Latin harfleri ile Azerbaycan dilinde çıkartılan söz konusu gazetenin her nüshasının

¹ Wolfgang Benz, *Enzyklopaedie des Nationalsozialismus*, Deutsche Taschenbuch-Verlag, München 2007, s. 675, 691-692, 797-798; Wilhelm von Sternburg, *Kurze Geschichte des Nationalsozialismus*, Cornelsen Scriptor, Berlin 2003. s. 89-94; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih 1914-1990**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1993, s. 369-383; Lothar Kreeker, *Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg*, Vittorio Klostermann Verlag, Frankfurt am Main 1964, s. 153-175; Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 412-413; Selim Deringil, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 141-145; Ahmet Şükrü Esmer- Oral Sander, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 155-159.

² Sebahattin Şimşir, **Azerbaycanlıların Türkiye'de Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri (1920-1991)**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2000, s. 12-14.

da mutlaka “Cephelerde Vaziyet” başlığı altında Alman Başkomutanlığından alınan bilgilere dayanılarak Alman ordusunun başta Sovyetlere karşı olmak üzere diğer cephelerdeki durumu ile ilgili haftalık bilgi sunulmaktadır. Bununla birlikte Azerbaycanlı gönüllüleri Sovyetler karşısında istiklal mücadelesi vermeleri için motive etmek üzere yazılar da yayınlanmakta aynı zamanda “Günün Haberleri” başlığı altında güncel uluslararası siyasi haberlere yer verilmektedir. Her nüshada mutlaka Azerbaycanlı gönüllü birliğinin Alman ordusu safında ve Sovyet ordusu karşısında cephelerde gösterdiği başarı ve kahramanlığından, Almanya’ya ve Hitler’e olan sadakatinden, Almanya’nın takdirini nasıl kazandığından ve Alman askerleri ile nasıl eşit bir muamele gördüğünden övgüyle söz edilmektedir. Gazete altı sayfa çıkartıldığında mutlaka beşinci sayfada “Edebiyat Sayfası” başlığı altında daha çok millî duygulara hitap eden şiirlere yer verilmektedir. Altıncı ve son sayfada ise Almanya’nın günlük hayatındaki konularla birlikte teknoloji, bilim ve askerî alanlardaki başarılarından bahsedilmekte, okuyucu mektuplarına da yer ayrılmaktadır. Gazetenin birçok sayısında Gence Hanı Cevad Han’ın Rus ordusu karşısında gösterdiği kahramanlık mutlaka dile getirilmektedir. Buna ilaveten Alman ordusunun Sovyet ve diğer müttefik orduları karşısında elde ettiği zaferler, Alman komutan ve askerlerinin gösterdiği kahramanlıklar söz konusu edilmektedir. Ayriyeten Türk-Ermeni düşmanlığının önce Rusya, sonrasında ise Sovyetler tarafından suni olarak yaratıldığı, aslında Azerbaycanlılar ile Ermenilerin dost olduğu ve aynı düşman olan Bolşevik yönetimine karşı ortak mücadele etmeleri gerektiği sıklıkla dile getirilmektedir. Aynı zamanda her sayıda Sovyet ordusunu, rejimini ve lideri Stalin’i kötülemeye yönelik yazılar bulunmaktadır. Bunlar daha ziyade başlangıçta birçok cephede Alman ordusu karşısında yenilen Sovyet ordusunun müttefik ülkelerin silah ve cephane ile birlikte maddi ve manevi yardımına muhtaç duyduğuna ve bu nedenle Stalin’in müttefiklerine ve diğer ülkelere daha şirin, demokrat ve dindar gözükme uğruna başvurduğu taktiklere daırdır. Ayrıca ilk Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurulduğu ve varlığını sürdürdüğü süreç de gazetenin hemen hemen her sayısında övgü konusu yapılmaktadır.

Çalışmanın amacı, hakkında Türkçe ve yabancı dilde hiçbir çalışmanın bulunmadığı *Azərbaycan* gazetesinin Berlin Dijital Kütüphanesi’nde mevcut olan Ekim-Aralık 1943 ve Ocak-Haziran 1944 tarihleri arasında yayınlanmış 31 nüshasından yola çıkarak Nazi hükümetinin Azerbaycanlıları, Sovyetlere karşı istiklal mücadelesi vermeleri için nasıl yönlendirmeye çalıştığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda söz konusu gazetede önemli olarak atfedilen yazı ve haberler; 1943 Yılı Nüshaları ve 1944 Yılı Nüshaları olmak üzere iki başlık hâlinde incelenecektir.

1. 1943 Yılı Nüshaları

24 Ekim 1943 tarihli gazetenin ilk sayfasında yer alan “Ata-Baba Yolu Galebe Yolu” başlıklı yazıda Azerbaycanlıların yüzyıllar boyunca özgür yaşadığı, millî, dini ve iktisadi özgürlükleri sayesinde tarihlerine şerefler katıp milletlerinin adını yükselttiği belirtilmiştir. Akabinde de Ruslar daha medeniyet ve edebiyat alanında varlık dahi gösteremediği zamanlarda Azerbaycanlıların Nizami ve Hakanî gibi şairler sayesinde insanlık dehaları arasında yer aldıkları açıklanmıştır. Bununla birlikte kuzeyden gelen emperyalist Ruslara karşı uzun müddet çarpışan Gencililerin, Cevad ve Hüseyin Hanlar liderliğinde vatan millet yolunda şehitler verdikleri deklare edilmiştir. Aynı zamanda atalarının yolundan giden, onların kahramanlıklarından, vatana, millete karşı derin sevgilerinden ilham alan Azerbaycanlı gönüllülerin, kara ve zor günlerde Alman ordusu ve onların temin ettiği silahlar ile ecdatlarının düşmanlarına karşı çarpıştığı belirtilmiştir³. Yukarıdaki yazıda Azerbaycanlıların millî gururu okşanmış, bağımsızlıklarına olan düşkünlükleri ifade edilmiş, Alman ordusu safında neden yer aldıkları ve verdikleri mücadelenin gerekçesi açıklanmıştır.

Aynı tarihli gazetenin üçüncü sayfasındaki “Cevad Han” başlıklı yazı ile kendi ordusundan on kat daha fazla mevcudu olan General Sisianov komutasındaki Rus ordusu karşısında mücadele edip şehit düşen Azerbaycan’ın millî bir kahramanın⁴ hayatı ile birlikte kısa bir millî kimliği ve tarihi şu şekilde verilmiştir: Azerbaycan Türklerinin yaşadığı asıl topraklar bugün İran ve Sovyetleri de kapsamaktadır. Bu topraklarda yaşayanlara Azerbaycan Türkü yahut Azeri Türkü denmektedir. Timur’un ölümü sonrası 15. yüzyılda Azerbaycan Atabeyliği kurulmuş ve bu beylik 80 yıllık ömrü sonrasında küçük hanlıklara bölünerek devam etmiştir. Bu hanlıklardan Gence Hanlığının hükümdarı 18. yüzyılın sonunda Cevad Han idi. Çarlık Rusya’sı tarafından 1802 yılında Gürcistan’a gönderilen General Sisianov bu toprakları zapt ettikten sonra 1803 yılında Gence Hanlığı’nı da ele geçirmek üzere hareket etmiş, fakat Cevad Han’ın önderliğinde büyük bir direnişle karşılaşmıştır. Bu direniş, 3 Ocak 1804’te Cevad Han ve oğlu Hüseyin Han şehit düşüncüye kadar sürmüştür⁵.

Aynı tarihli gazetenin dördüncü sayfasında Azerbaycan lejyonundan bir asker, gazetenin redaktörüne hitaben gönderdiği yazıda, Yahudi Bolşeviklerden ülkelerini kurtarmak isteyen Azerbaycanlıları bu uğurda savaşmaya

³ Azərbajcan, 24.10.1943.

⁴ Mehmet Ali Çakmak, **Hanlıklar Devrinde Azerbaycan-Türkiye Münasebetleri (1723-1829)**, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 1996, s. 102-103; Javid Hajıyev, **Gence Hanlığı ve Cevad Han’ın Özgürlük Mücadelesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Anabilim Dalı, Bursa 2016, s. 79-98.

⁵ Azərbajcan, 24.10.1943.

çağırılmaktadır. Yine aynı sayfada bazı Azerbaycanlı okuyucuların gazetede yayınlanmak üzere gönderdikleri yazıların, Azerbaycan dili yerine Rus dilinde olduğu için yayınlanamayacağı belirtilmiştir⁶. Bu suretle bir yandan Azerbaycanlılar Sovyetlere karşı bağımsızlık mücadelesine davet edilirken, diğer yandan da millî dile verilen önem vurgulanmak istenmiştir.

31 Ekim 1943 tarihli gazete nüshasının dördüncü sayfasında ise “Bahçesaray’da Oruç ve Mahsul Bayramı” başlığı altında Tatar halklarının eski başkenti olan Bahçesaray’da 25 yıllık Bolşevik yönetimi sonrası ilk kez Azerbaycan gönüllü birliğinin ve diğer Müslüman halk temsilcilerinin katılımında Ramazan Bayramı’nın kutlandığı ve Alman ordusu saflarına katılan Tatar gönüllüler sayesinde de Kırım’ın tekrar bağımsızlığına kavuşacağı ifade edilmiştir⁷.

7 Kasım 1943 tarihli gazetenin 1. ile 4. sayfaları arasında 6 Kasım 1943’te Berlin’de Azerbaycanlı gönüllü birliğinin katılımında düzenlenen Azerbaycan kurultayı hakkında ayrıntılı bilgi sunulmaktadır. Bu kurultayda Azerbaycan halkının bağımsızlığını sağlamak üzere millî bir meclis oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu meclisin de amacının Bolşevizm’in mahvolması, Kafkas halklarının tamamı ve büyük Almanya’nın dostluğu ve desteği ile bağımsız bir Azerbaycan devletinin kurulması olduğu belirtilmiştir. Kurultayda söz alıp konuşma yapan Binbaşı Fetelibeyli’nin açıklamaları ise özetle şu şekildedir: “Azerbaycan hanlıkları 19. yüzyılda Ruslar tarafından işgal edilinceye kadar bağımsız olarak varlıklarını sürdürmüş, ancak bu tarihten itibaren esir haline dönüştürülmüştür. Buna rağmen Azerbaycanlıların içindeki bağımsızlık ruhu sönmemiş, Avrupa’da yetişen aydınların da katkısıyla 28 Mayıs 1918’de ilk bağımsız Türk cumhuriyetini kurmuşlardır. Bu cumhuriyet daha ikinci yılını doldurmadan Rus ordusunun işgaline uğrayınca Azerbaycanlıların özgürlüğü bir kez daha sona ermiştir. Buna tepki olarak Gence’de 22 Mayıs 1920’de bir isyan çıkmışsa da Kızıl Ordu tarafından kısa sürede bastırılmıştır. Bugün Sovyetlerin ihtiyaç duyduğu petrolün %80’ni Bakü petroleri tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca pamukta da Orta Asya’dan sonra Azerbaycan, Sovyetlerin ihtiyacını karşılayan ikinci ülkedir. Bunun dışında deniz ürünleri açısından da oldukça zengin bir ülke olmasına rağmen Azerbaycan halkı acınacak bir durumdadır. Sovyet yönetimi ekonomik yönden Azerbaycan’ı sömürmekle kalmamış, kültürel açıdan da mahvetmeye çalışmış, Bolşevik kültürü ile Kafkas kültürünü yok saymaya girişmiş, ancak bunu başaramamıştır. Bugün Bolşeviklere karşı Azerbaycanlı gönüllülerin başlattığı bu mücadele bunun iyi bir ispatı olmuştur. Bu mücadelede Ermeniler, Azerbaycanlılar ile birlikte hareket etmektedir. Bu savaşta Kafkas halklarının başarılı olabilmesi, ancak Azerbaycan, Gürcü ve Ermeni dostluğu ve birlikteliği ile mümkündür. Aslında 20. yüzyıla kadar Azerbaycanlılar ile

⁶ Azərbajçan, 24.10.1943.

⁷ Azərbajçan, 31.10.1943.

Ermeniler arasında hiçbir düşmanlık söz konusu değilken Rusların kışkırtmasıyla iki halk arasında 1905 yılında ilk kez çatışma çıkmıştır. Bunun dışında bugün Azerbaycanlılar, Panislâmcılık ve Panturancılık ile suçlanmaktadır. Panislâmcılık bir ütopyadır, Panturancılık ise ırk esasına göre oluşturulmasına rağmen saldırgan değil, ilerici bir ideolojidir. Bolşevizm'in düşmanı olan bu ideoloji, aslında 610 milyonluk Turan halklarını birleştirmek ve dünya devletleri ile daima barışçıl ve eşit hukuka dayanan bir ittifak içinde yaşama amacı gütmektedir. Ancak Azerbaycan'ın öncelikli amacı bu değildir, Kafkas halklarını birleştirmek ve sadece Alman dostluğuna istinat ederek Avrupa halklarına dâhil olmaktır. Türkiye'den ise beklentisi, sadece Kafkas halklarının istiklali ile ilgilenmesidir.”⁸ Azerbaycan kurultayında konuşan ve daha sonra Azerbaycan millî meclisinin başkanı seçilen Fetelibeyli, Azerbaycanlıların tarihte ilk Türk cumhuriyetini hangi şartlarda ve nasıl kurabildiklerini, Bolşevik yönetimine girdikten sonra ekonomik açıdan ne tür katkı sağladıklarını açıklamıştır. Ayrıca Türk-Ermeni düşmanlığının Ruslar tarafından nasıl çıkartıldığını, Sovyetlerle mücadele açısından Kafkas halklarının birlikteliğinin önemini vurgulamıştır. Buna ilaveten Azerbaycanlıların Panislamizm ve Panturanizm gibi ideolojiler yerine öncelikle Kafkas halklarının birliği için çaba sarf etmesi gerektiğini açıklamış ve bağımsız bir Azerbaycan için Almanya'nın desteğinin ne derece önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Aynı tarihli gazetenin beşinci sayfasında dil konusu şöyle ele alınmıştır: Azerbaycan'ın dili Azerbaycanca değil, Türkçedir. Azerbaycan Türkçesi genel Türkçenin bir koludur. Azerbaycan halkı, zamanla Arapça ve Farsçanın etkisiyle hem yazısını hem de söylenenleri anlayamaz bir hâle gelmiştir. Sonrasında ise bu iki dilin etkisinden kurtulmaya çalışırken bu kez Rusçanın etkisi altına girmiştir. Her ne kadar köylerde öz Azerbaycan Türkçesi kendini muhafaza etmişse de şehirler, Rusçanın etkisi altına girmiştir. Bu durumdan kurtulmak için kollanan fırsat, savaş sayesinde doğmuştur. Azerbaycan gönüllüleri, “düşmanımın düşmanı dostumdur” sözünden yola çıkarak Rus düşmanının düşmanı olan Almanların safında savaşa katılmıştır. Bu suretle Azerbaycan Türkçesini hem Rus alfabesinden hem de Rusça kelimelerden kurtarma fırsatı da yakalamıştır⁹.

14 Kasım 1943 tarihli gazetenin ilk sayfasında Führer adına Azerbaycan kurultayına katılanlara tebrik telgrafı ve buna cevaben Azerbaycan Milli Meclis Başkanı Fetelibeyli'nin Azerbaycanlılara Alman askerleri ile birlikte Bolşevizm'e karşı omuz omuza savaşma imkânı sağladığı için Führer'e teşekkür yazısı yer almaktadır. Söz konusu kurultayda çok sayıda Azerbaycanlının yaptığı konuşmada binlerce Azerbaycanlı askerinin Kızıl Ordudan kaçıp Almanların safında savaşma gerekçesi olarak 25 yıldır Bolşevizm esareti al-

⁸ Azärbajçan, 07.11.1943.

⁹ Azärbajçan, 07.11.1943.

tında en kara devri yaşamış olmaları göstərilənməkdədir. Ardından bu esaretdən kurtulmalarında sağladığı dəstək üçün Almanya'ya duyulan minnətarlıq ifadə edilənməkdədir. Azərbaycan kurultayının toplanma gərəkləsi isə Azərbaycanlıları milli bir birlik içində Bolşevizm'e qarşı bağımsızlıqları uğruna savaşımlarını sağlamaq olaraq nitələndirilməkdədir. Ayrıca Azərbaycan başta olmak üzere Sovyetlərdəki diğər Türk, Müslüman və Kafkas halklarının bağımsız olma umudunun Almanya'nın galibiyetine bağılı olduğı vurgulanmaktadıdır. Buna ilavəten Azərbaycan'ın Atatürk gibi milleti ölüm kalım mücağelesini vərırken başına geçip kurtaracaq bir öndere duyduğı ihtiyaç dile getirilməkdədir. Bununla birlikdə aynı Hazreti Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiğində yanında bulunan Müslümanların bir gün Mekke'ye muzaffər olaraq döneceklerine hiç şüphe etmedikleri gibi Azərbaycanlı gönüllülerin de ülkelere bir gün muzaffər olaraq dönecekleri ifadə edilənməkdədir; Azərbaycan lejyonunun komutanı Alman Yarbay Behmen, mahiyətində bulunan Azərbaycanlı askerlərin başarılarından və kahramanlıklarından övgüyle bahsedip onları motive etmişdir. Aynı zamanda Türkistan, Kuzey Kafkasya, İdil-Ural ve Tatar Milli Komitesi Başkanları da bu kurultayda konuşma yapıp hem Azərbaycanlıların mücağelesini hem de buna dəstək vərən Almanya'yı takdir etmişdir¹⁰. Bu yazılarla bir yandan Hitler'in Azərbaycanlı gönüllü savaşıçılara olan ilgisi, diğər yandan isə Azərbaycanlı gönüllülerin Alman ordusu ve Hitler'e minnətarlığı ifadə edilmişdir. Aynı zamanda Azərbaycan kurultayı ile âdeta sürgünde bir Azərbaycan hükümeti yaratılarak Sovyetlere qarşı mücağele daha organize hâle getirilmək istenmişdir. Sovyetlərdəki Türk ve Müslüman halkların mücağelesinde başarılı olması, tamamen Alman ordusunun zaferine bağlanmışdır. Akabinde isə kurultayda diğər Türk halklarının da konuşmasına yer verilerek Sovyetlere qarşı vərilen mücağelenin genişliğı vurgulanmak istenmişdir.

21 Kasım 1943 tarihli gazetenin dördüncü sayfasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 20. yılı münasebetiyle Cumhuriyet Bayramı kutlamalarından söz edilip Atatürk'ün Türkiye'yi çok uluslu bir devlet olmaktan kurtarıp sadece Türklerden oluşan bir devlet hâline dönüştürdüğü, aynı zamanda Türk halkının refahını yükseltme, Türk topraklarının bütünlüğünü koruma ve Türkiye'yi modern bir devlet yapma doğrultusunda çok çaba harcadığı belirtildikten sonra şimdi bunu İnönü'nün devam ettirdiğı, hatta millet aleyhine olan komünist unsurlarla amansız şekilde mücağele ettiğı açıklanmaktadıdır. Türk hükümetinin İngiltere ve Fransa ile bir ittifak yapmasına rağmen savaşta bitaraflığını muhafaza ettiğı, Almanya ile ekonomik ilişkisini sürdürdüğü, en büyük tehlikenin Rusya'dan geldiğı bilinciyle Alman-Rus savaşında soğukkanlı tavrını koruduğı ve bu suretle Atatürk'ün vasiyetini yerine getirerek milletin menfaatlerine sahip çıktığı ifade edilmişdir¹¹.

¹⁰ Azərbajcan, 14.11.1943.

¹¹ Azərbajcan, 21.11.1943.

28 Kasım 1943 tarihli gazetenin dördüncü ve son sayfasında “Gönül Birliği” başlıklı yazıda dilin bir milletin varlığını devam ettirmekte, millî benliğini, adet ve ananelerini muhafazada ve millî birliğini oluşturmadaki önemi vurgulandıktan sonra Azerbaycanlıların öz dillerini yabancı kelimelerin ve özellikle de Rusçanın etkisinden korumaları gerektiğinden söz edilmektedir¹². Gazetenin 5 Aralık 1943 tarihli nüshasının ilk sayfasındaki “Ov’lardan Yakamızı Kurtaralım” başlıklı yazıda ise yine Rusçanın etkisinden Azerbaycan Türkçesinin kurtarılması konu edilmiş ve Azerbaycanlıların millî benliğini yitirmemek için soyadların sonunda yer alan Rusça “ov, iç, iski” son eklerinden mutlaka kurtulmaları gerektiği dile getirilmiştir. Yaşayışta, düşünüşte, konuşmada her yönden Türk olmak, Bolşevik-Rus kölelik ve cehaletinden kurtulmak için öz Türkçe soyadlarının kullanılması gerektiği ve ancak bu suretle millî benliğe kavuşulabileceği vurgulanmıştır¹³.

2. 1944 Yılı Nüshaları

Gazetenin 8 Ocak 1944 tarihli nüshasının dördüncü sayfasında “Kurban Bayramını Nasıl Geçirdik” başlığı altında Bolşevikler tarafından 25 yıl dinî gelenekleri ellerinden alınan Azerbaycanlılardan Alman safına katılanların 10 Aralık 1943’te Kurban Bayramı’nı ilk kez özgür ve şen bir şekilde ve bizzat Alman komutanlarının katılımında resmî olarak kutladıkları açıklanmıştır¹⁴. Bu suretle Almanya sayesinde Azerbaycanlı gönüllülerin ilk defa dinî vecibelerini yerine getirmeleri dile getirilmiştir.

15 Ocak 1944 tarihli nüshasının ilk sayfasında “Yeni Marş” başlığında Sovyet yönetiminin sırf emperyalist siyaseti genişletmek, aynı zamanda müftüleri olan ülkelere iyi ve şirin görünmek amacıyla 25 yıldır bir kenara itilmiş olan din işlerini tekrar gündeme getirmeye, hatta dindar gözükmeye çalıştığı belirtilmektedir. Stalin bu doğrultuda Müslümanlar için bir müftüyü, Hıristiyanlar için de bir piskoposu seçmiştir. Böylelikle Stalin’in, Avrupa’daki Slav ve Yakın Doğu’daki Müslüman halkları etkileyip yanına çekmeye çalıştığı ve nihayetinde bu halkların ülkelerini ilhak etmeyi amaçladığı ileri sürülmektedir. Bununla da yetinmeyen Sovyet yönetiminin yaptığı radyo yayınıyla Slavların tamamını birleşmeye davet ettiği ve Stalin’inin Slavların atası gibi gösterilmeye çalışıldığı ifade edilmektedir. Diğer yandan ise Stalin tarafından seçilen müftünün Yakın Doğu’ya gönderilerek düzenlenecek kongreye Müslümanları davet ettiği, ancak bu tür oyunların Sovyetlerin gerçek yüzünü bilenleri asla aldatamayacağı belirtilmektedir¹⁵.

5 Şubat 1944 tarihli nüshanın ilk sayfasındaki “Azerbaycan’da Resim

¹² Azərbajçan, 28.11.1943.

¹³ Azərbajçan, 05.12.1943.

¹⁴ Azərbajçan, 08.01.1944.

¹⁵ Azərbajçan, 15.01.1944.

Sanatı” başlıklı yazıda 19. yüzyıldan itibaren Azərbaycan’da gelişen görsel sanatta çok ilerleme kaydedilerek milliyetçilik ve halkçılık konularının resimlerde işlendiği belirtilmiştir. Aynı zamanda resim sanatının en büyük temsilcilerinden biri olan Azim Azimzade’nin yapıtlarının sadece Azerbaycan’da değil, Sovyetlerin tamamında da tanındığı açıklanmıştır. Bununla birlikte Azimzade gibi ressamlar yetiştirmek üzere Bakü’de 1920 yılında açılan ressamlık okulu sayesinde Avrupalı meşhur ressamları ve eserleri öğretilip millî resimler verilirken Sovyet hükümetinin bu okula el atıp sınıflı topluma uygun proleter içerikli resimler ortaya konulması için baskı yapmaya başladığı belirtilmiştir. Buna rağmen Azerbaycanlı ressamların millî resimler vermeyi sürdürdüğü ve verdikleri resimlerle sadece Azerbaycan’da değil, Sovyetlerin tamamında çok meşhur oldukları ifade edilmiştir¹⁶.

6 Mart 1944 tarihli gazetenin ilk sayfasındaki “Azerbaycan’ın Bugünkü Vaziyeti” başlığı altında Sovyet ordusuna zorla Azerbaycanlı erkeklerin yanı sıra kadınların da askere alındığı ve bu nedenle bazı kadınların intihar dahi ettiği açıklanmaktadır. Üstelik sırf Sovyet yönetimi tarafından şüpheli olarak nitelendirildikleri için 10.000 Azerbaycanlının ailesiyle birlikte Sibirya’ya sürgüne gönderildiğinden bahsedilmektedir. Bunun yanında Azerbaycan’da elde edilen mahsulün zorla Sovyet ordusuna gönderildiği, üstelik çalışanların maaşlarının %50-60 oranında savaş vergisi olarak kesildiği için ülkede açlığın, yoksulluğun ve dilencilüğün hüküm sürdüğü ifade edilmektedir¹⁷. Bu yazıyla Sovyet rejimi boyunca yaşanan Sibirya sürgünlerinin yanı sıra Azerbaycanlıların kadın erkek ayırımı yapılmadan zorla Sovyet ordusuna alındıkları gibi mahsulünün de savaşa destek olmak üzere elinden alındığı, üstelik çalışanlarından savaş vergisi adı altında maaşlarının yarısının kesintiye uğratarak çok zor duruma düşürüldüğü ortaya konulmaktadır.

13 Mart 1944 tarihli gazete nüshası, Azerbaycan gönüllü birliğinin kuruluşunun ikinci yılı nedeniyle (12 Mart 1942) sekiz sayfa olarak çıkartılmıştır. İlk sayfada Azerbaycan Milli Birlik Meclisi Başkanı Fetelibeyli’nin günün önemi nedeniyle Azerbaycanlı gönüllü birliği lejyonerlerine yaptığı açıklamanın özeti şu şekildedir: “Bolşevizm’e karşı mücadelede dünyanın en kültürlü ve en savaşkan milleti olan Almanları müttefik olarak kazandık. Bu müttefik ile Sovyetlerdeki birçok cephede, kendimizden sayıca üstün düşman askerlerinin cesetleri ile geniş çukurları doldurarak Çarlık Rusya’sı zamanından itibaren 120 yıllık intikamımızı yerde koymadık. Uğrunda çarpıştığımız istiklalın uzakta olmadığından emin olabiliriz. İstiklalinizi biran evvel tekrar kavuşmak uğrunda sağladığınız çetin mücadelede siz gönüllülere büyük ve parlak başarılar dilerim.” Fetelibeyli’nin bu konuşmasının ardından *Azərbaycan* gazetesi, Azerbaycanlılar için her şeyde millî birliğin şiarları olması ge-

¹⁶ *Azərbaycan*, 05.02.1944.

¹⁷ *Azərbaycan*, 06.03.1944.

rektiği, ancak millî birlik ve tutarlı mücadele ile onların istiklal ve vatanlarına geri kavuşabilecekleri belirtilmiştir¹⁸.

Aynı tarihli nüshanın dördüncü sayfasında “Miralay Beyin Şerefine Resmî Geçit” başlığı altında Azerbaycanlı gönüllülere hitaben Azerbaycanlı Albay İsrail Bey’in yaptığı açıklamanın özeti şöyledir: “Siz burada esir değil, istiklal savaşçısınız, siz bizim kahraman lejyonerlerimizsiniz, siz ancak istiklal için savaşrsınız. Umumi düşman karşısında zafer elde edinceye kadar Alman dostlarımızla omuz omuza çarpışacağız. İstiklal güzellikle değil, silahla alınır. Hepimiz son damla kanımıza kadar onun uğrunda mücadele edeceğiz. Biz küçük bir millet değiliz, bizden daha küçük olan Fin milletinden ibret alalım. Fin halkı kendinden 75 kat daha fazla olan işgalci Ruslara karşı uzun zamandır kahramanca çarpışıyor.”¹⁹

Yine aynı tarihli nüshanın altıncı sayfasında yer alan “Azad Din” başlığında ise önce İslam dini hakkında kısaca bilgi sunulduktan sonra İslam dininin düşmanı olarak Bolşevik-Yahudi yönetimi gösterilmektedir. Akabinde Azerbaycanlıların İslam geleneklerine göre yaşayarak medeniyet alanında çok sayıda zenginliğe sahip olduğu açıklanmaktadır. Aynı zamanda Azerbaycan’da Bolşevizm’in iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra camilere ağır vergiler getirilerek kapatılmak istendiği, ancak Müslümanların bu vergileri ödeyerek ibadetlerine devam etmeye çalıştıkları, buna rağmen ibadethane ve dinî okulların kapatılıp tarım ambarı, kulüp ya da at tavlaları hâline dönüştürüldüğü, din adamlarının birçoğunun öldürülürken bir kısmının da Sibiryaya’ya sürgüne gönderildiği anlatılmaktadır. Bunun yanı sıra her tür ibadetin yapılmasının, dinî bayram ve günlerin kutlanmasının, dinî şahsiyetlerin kabrinin ziyaret edilmesinin ve hacca gidilmesinin yasaklandığı ve dinî nikâhın kaldırıldığı belirtilmektedir. Ayrıca başta Kur’an olmak üzere her tür din kitabının okunması ve öğretilmesinin de men edildiği ileri sürülmektedir. Bunun dışında Azerbaycanlıların Alman ordusu saflarında gönüllü lejyonerler olarak savaşmaya başladıktan sonra Almanya’nın, bu lejyonerler için ibadethaneler açılmasını, İslam dinini öğretecek din adamlarının yetiştirilmesini ve dinî gün ve bayramların kutlanmasını sağladığı da vurgulanmıştır²⁰. Bu yazıyla Azerbaycanlıların Sovyet yönetiminin baskısı altında her tür dinî vecibelerini yerine getirmelerinin nasıl yasaklandığı yerilirken, Alman ordusu saflarına katılan Azerbaycanlıların ise dinlerini öğrenip ibadetlerini yerine getirebilmeleri için Nazi yönetiminin sağladığı imkânlar övülmektedir.

Gazetenin 3 Nisan 1944 tarihli nüshasının ikinci sayfasında “Vatan Müdafaası ve Milli Saflık” başlığı altında şunlar ifade edilmektedir: Vatan öyle büyük ve mukaddes bir varlıktır ki her vatandaş hayatını ona borçlu olduğunu

¹⁸ Azärbajçan, 13.03.1944.

¹⁹ Azärbajçan, 13.03.1944.

²⁰ Azärbajçan, 13.03.1944.

hissetmelidir. Herkes vatan müdafaası için uğrunda akıtmaya hazır olduğu kanı, milletin saadeti için hiçe saymalı, bu kandan yeni zaferler yaratılacağı düşüncesi ile avunmalıdır. Milletin millî hissi ve vatan sevgisinin gelişimi için millî bir mücadeleye ve milli saflığa ihtiyaç vardır. Saf millî kanını muhafaza eden her millette, milletine has olan bütün hususiyetler zaten mevcut olduğu gibi millî hâkimiyet hissi de korunacak ve bu sayede millî mücadelede galip olma şansı doğacaktır. Saf millî kana sahip olmayan her millet ise fi-kirsel ve sınıfsal parçalanmaya uğrayacaktır. Bu parçalanma kozmopolitizm, vatansızlık ve enternasyonalizm şeklinde ortaya çıkacaktır. Türkler arasında Şii ve Sünni ayırımının ortaya çıkması, Türk kanına Arap, Fars, Rus vesaire milletlerinin kanının karışmasına neden olmuştur²¹. Yukarıdaki yazıda vatanın önemi vurgulandığı gibi vatan sevgisinin gelişimi için millî bir mücadeleye duyulan ihtiyaç ve vatanı müdafa etmek uğruna milletin fertlerinin ne tür fedakârlıklara katlanmaları gerektiği izah edilmiştir. Akabinde ise millî mücadele için saf bir kana ihtiyaç duyulduğu ve bu saf kanın bozulması durumunda milletin ve vatanın parçalanacağı açıklanmaya çalışılmıştır.

24 Nisan 1944 tarihli nüshanın üçüncü sayfasında yer alan “Lejyonerlerim” başlıklı yazıda Azerbaycanlı gönüllülere teslim edilen Azerbaycan bayrağı vesilesiyle Alman komutanın yaptığı konuşma yer almaktadır. Bu konuşmada Alman komutanı özetle şunları ifade etmektedir: “Azerbaycan bayrağını bizden teslim alan gönüllüler, Hitler ve halkına verdiğiniz andı hatırlayarak bayrağın şerefi için son damla kanınıza kadar mücadele edeceksiniz. Siz ölünce de bayrağınız daima gururla dalgalanacaktır. Çünkü mücadele sizler için sultanlık veya sermaye elde etmek için değil, kul olmaktan kurtulmak için özgürlük mücadelesidir. Vatanınıza olan muhabbetinizi ve mücadeleye olan hevesinizi daha da güçlendirmek için sizin ve bizim Führerimize ve Başkumandanlığımıza sadık kalınız.”²² Aslında Alman komutanının yaptığı bu konuşma Azerbaycanlı gönüllülerin gerçekte ne için mücadele ettiklerini ortaya koymaktadır.

Gazetenin 1 Mayıs 1944 tarihli nüshasının ilk sayfasında yer alan “Azəri Türklerinin En Facialı Günü” başlıklı yazıda Azerbaycan’ın bağımsızlığına kavuşup bir cumhuriyet olarak ortaya çıktığı 28 Mayıs 1918 tarihi ve onun akabindeki gelişmelerden övgüyle söz edildikten sonra Azerbaycan’ın bağımsızlığını yitirip Bolşevik Sovyet idaresi altına alındığı 28 Nisan 1920 tarihi lanetle anılmaktadır. 25 yıldır süren Bolşevik idaresinin Azerbaycan’a sadece esaret, yoksulluk ve cehaletten başka bir şey getirmediği ifade edildikten sonra Azerbaycan’ı tekrar bağımsızlığına kavuşturmak için Azerbaycanlı gönüllülerin Alman ordusu safında mücadele ettiği bir kez daha dile getirilmektedir. Bunun yanı sıra ülkelerinin tekrar bağımsızlığa kavuşmasını

²¹ Azərbajçan, 03.04.1944.

²² Azərbajçan, 24.04.1944.

sağlamak üzere Azerbaycan halkının bu mücadeleye mutlaka katılmaları istenmektedir²³.

29 Mayıs 1944 tarihli nüshası, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluş yıl dönümü ve aynı zamanda gazetenin yüzüncü sayısını yayınlaması vesilesiyle sekiz sayfa olarak çıkartılmıştır. Gazetenin ilk sayfasında yer alan "Yeni İstiklal Gününe Doğru" adlı yazıda, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın istiklaline kavuştuğu gün övülürken, bunun nasıl sağlandığı ve ne şekilde yitirildiği ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra sadece eskide olanlarla övünmek ve gurur duymakla kalınmaması, geçmişteki bu dönemi eleştirel bir bakış açısıyla da değerlendirmek gerektiği ifade edildikten sonra yeniden bir istiklal mücadelesine girilmesi gerektiği beyan edilmektedir. Hiçbir partiye bağlı olmadan 6 Kasım 1943'te Almanya'da gerçekleştirilen Azerbaycan kurultayı sayesinde millî birliğin ve Azerbaycanlı gönüllüler sayesinde ise istiklalin sağlanabileceği belirtilmektedir²⁴.

5 Haziran 1944 tarihli nüshada ise gazetenin ikinci yılı vesilesiyle çıkış gerekçesi şu şekilde açıklanmaktadır. Azerbaycan bağımsızlığını yitirdikten 25 yıl sonra Azerbaycanlılar Sovyet topraklarına giren Alman askerleri karşısında Kızıl Ordu saflarında savaşırken Alman ordusu safına geçip gönüllü birlikler oluşturdular. Bu birlikler ile Alman ordusundan temin ettikleri silahlarla yeniden bağımsızlıklarını kazanmak üzere Rus ordusu karşısında savaşmak üzere teşkilatlandırıldıktan sonra, bu silahlı mücadeleyi kalemle aydınlatmak üzere gazete çıkartılmasına gerek duyulmuş ve bu suretle ilk kez 7 Nisan 1942'de gazete yayına başlamıştır. Bu gazetenin başardığı en büyük işlerden biri Bolşevik yönetimi altında yok edilen Azerbaycan millî varlık ve şuurunu tekrar okuyucularına ve Azerbaycanlılara kazandırmak, aynı zamanda Azerbaycan dilini Rusçadan kurtarmaya ve sadeleştirmeye yönelik çabaları olmuştur²⁵.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanlar tarafından çıkartılan *Azərbaycan* adlı gazete hakkında ilk çalışma olan araştırmamızda şu sonuçlara ulaşılmıştır: Gazetede Azerbaycanlıların Sovyetlere karşı istiklal mücadelesi yapmalarına yönelik her nüshada kısa da olsa Azerbaycan tarihi ve kahramanlarından bahsedilmiştir. Buna ilaveten Azerbaycanlı gönüllüler ile birlikte Alman ordusunun Sovyetlere karşı savaşta gösterdiği başarı ve kahramanlık yüceltilmiştir. Azerbaycanlı gönüllülerin verdiği bu savaş, dinî şahsiyetlerin mücadelesi ile örneklendirilerek dinî bir motif de yüklenmeye çalışılmıştır. Bolşevik yönetimi altında yıllardır kutlanmayan dinî gün ve

²³ *Azərbaycan*, 01.05.1944.

²⁴ *Azərbaycan*, 29.05.1944.

²⁵ *Azərbaycan*, 05.06.1944.

bayramların yanı sıra keçekleştirilmeyen dinî vecibelerin Almanya sayesinde nasıl kutlanıp yerine getirildiği anlatılarak Nazi hükümetinin İslam dinine karşı gösterdiği hoşgörü ve sağladığı destek öne çıkartılmıştır. Alman komutanların önemli dinî ve millî günlerde Azərbaycanlı gönüllülere yönelik yaptıkları konuşmalarda aslında Nazi yönetiminin sağladığı desteğin altında Sovyetlere karşı savaşmaları olduğu açıkça ortaya konulmuştur. Sovyet ekonomisi açısından son derece, hatta hayati önemde gösterilen Azərbaycan'ın, ekonomik olarak ihmal edildiği de dile getirilmiştir. Almanya'nın Ermenilerin de Sovyetlere karşı savaşta desteklerini kazanabilmesi uğruna sıklıkla tarihî Türk-Ermeni dostluğundan bahsedilmesi gereği duyulmuştur. Almanya'nın Sovyetlere karşı savaşında, Türk ve Müslüman desteğini göstermek için gazetede sıklıkla bu konuya değinilmiş, Bolşevik yönetimden kurtulmalarının tek yolu olarak Alman ordusunun savaşta zaferle çıkması gösterilmiş ve Almanya'nın hayati önemi ortaya konmuştur. Nazizm ideolojisine uygun olarak ırk temelli Panturancılık övülür, hatta yüceltilirken dine dayanan Panislamizm çağ dışı bir ütopya olarak nitelendirilmiştir. Dil konusunda ise Azərbaycan dilinin Rusçanın etkisinden kurtarılmasının tek çaresi yine Almanya'nın desteğine bağlanmıştır. Bizzat Hitler'in adına Azərbaycanlıların özel günlerinde kutlama telgrafları yayınlanarak verilen mücadeleye Almanya'nın en üst düzeydeki desteği vurgulanmak istenmiştir. Bunun yanı sıra Almanya'ya, Alman ordusuna ve Hitler'e sadakat her daim dile getirilmiştir. Mutlaka Nazi rejimiyle benzerlik kurmak maksadıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin o dönemdeki tek milletli, liderli ve partili yapısına ve ülkedeki komünistlere karşı verdiği mücadeleye vurgu yapılmıştır. İlk yıllarda Alman ordusu karşısında Kızıl Ordunun yenilgileri nedeniyle müttefik ülkelerin yardımına ihtiyaç duyan Stalin'in kendini dünyaya olduğundan farklı gösterme çabaları iki yüzlülük olarak nitelendirildiği gibi bu konuda Müslümanlar da uyarılma gereği duyulmuştur. Her daim Azərbaycan halkının Bolşevik yönetimiyle birlikte maruz kaldığı baskı ve zulüm ile birlikte yoksulluk da dile getirilmiştir. Azərbaycanlılar için millî birlik, egemenlik, benlik ve mücadele terimleri sıklıkla vurgulanmıştır. Ayrıca her fırsatta Azərbaycan halkına, gönüllülerin Sovyetlere karşı verdiği istiklal mücadelesine katılmaları için çağrıda bulunulmuştur. Bu mücadelede Nazi yönetiminin çok önem verdiği ırk saflığı ise olmazsa olmaz olarak gösterilmiştir. Bunun yanı sıra İslam dininin Azərbaycan kimliği ve benliğini muhafazadaki önemi ifade edilmiştir.

Sonuç itibarıyla *Azərbaycan*, Azərbaycanlı gönüllüləri Sovyetlere karşı verdiği istiklal mücadelesi için yönlendirme adı altında Almanya'nın, Alman ordusunun ve Hitler'in yüceltildiği, Sovyet yönetimi, ordusu ve liderinin ise kötülendiği ve bunların hiç durmadan tekrarlandığı tamamen propaganda amaçlı çıkarılan bir gazetedir, ancak bunun dahi profesyonelce yapılmadığı gazete sayılarından anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Azərbaycan Gazetesi

24.10.1943; 31.10.1943; 07.11.1943; 14.11.1943; 21.11.1943; 28.11.1943; 05.12.1943; 8.01.1944; 15.01.1944; 05.02.1944; 06.03.1944; 13.03.1944; 03.04.1944; 24.04.1944; 01.05.1944; 29.05.1944; 05.06.1944.

Telif Eserler

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih 1914-1990**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1993.

Benz, Wolfgang, **Enzyklopaedie des Nationalsozialismus**, Deutsche Taschenbuch-Verlag, München 2007.

Çakmak, Mehmet Ali, **Hanlıklar Devrinde Azerbaycan-Türkiye Münasebetleri (1723-1829)**, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 1996.

Deringil, Selim, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Esmer, Ahmet Şükrü-Sander, Oral, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

Hajiyev, Javid, **Gence Hanlığı ve Cevad Han'ın Özgürlük Mücadelesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Anabilim Dalı, Bursa 2016.

Krecker, Lothar, **Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg**, Vittorio Klostermann Verlag, Frankfurt am Main 1964.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Sternburg, Wilhelm von, **Kurze Geschichte des Nationalsozialismus**, Cornelsen Scriptor, Berlin 2003.

Şimşir, Sebahattin, **Azerbaycanlıların Türkiye'de Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri (1920-1991)**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2000.

ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİ VE KOSOVALI KİMLİĞİ

Hakan DUMLU*

Tanrı Arnavutları kaynanasıyla kavga ettikten sonra yaratmış¹

ÖZ

Yugoslavya'nın dağılış sürecinde milliyetçilikler yükselişe geçmiştir. Özellikle Arnavut ve Sırp milliyetçilikleri, Kosova'ya yönelik tarihî hak iddialarıyla birbirini yeniden inşa etmiştir. Bu bağlamda Kosova Sorunu, Arnavut milliyetçiliğinin dönüşümünde başat etken olmuştur. Bu dönüşüme bağlı olarak Kosovalı Arnavutların kimlik inşasında iki merhale vardır. Birincisi reaksiyonerdir, yani tepkiseldir. Kimliğin "Arnavut" etnik bileşeni, özellikle 1980'lerden itibaren baskı ve yıldırı aracı olarak kullanılan Sırp milliyetçiliğine karşı oluşmuş tepkiye içkindir. İkinci merhale ise teritoryaldır, yani sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan halka millet olma vasfını yüklemektedir. Birleşmiş Milletler, Kosova'nın yönetimini ele aldıktan sonra siyasal ve toplumsal koşullar değişmiştir. Kimliğin "Kosovalı" olarak tabir edilen teritoryal bileşeni, Kosova'yı mahdut bir toprak parçası hâline getiren uluslararası yönetimin gölgesinde inşa edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Arnavut milliyetçiliğinin geçirdiği dönüşümü aşamalarıyla ortaya koyarak bu dönüşümün Kosova'daki kimlik inşasına etkisini incelemektir. Kuramsal alt-yapı Sosyal İnşacılık yaklaşımı temelinde oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra milliyetçilik kuramlarından da istifade edilmiştir.

* Arş. Gör. Beykent Üniversitesi / T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Bursiyeri, ORCID: 0000-0003-4172-3603, e-posta: temmuzoglu34@gmail.com

¹ İranlı bir Presbiteryenin sözü. Archibald Lyall, **The Balkan Road**, Methuen, Londra 1930, s.121'den aktaran Maria Todorova, **Balkanları Tahayyül Etmek**, 3. bs., İletişim Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 260.

Anahtar Sözcükler: Kosova Sorunu, Arnavut Milliyetçiliği, Kosova Kurtuluş Ordusu, Büyük Arnavutluk, UNMIK.

ALBANIAN NATIONALISM AND KOSOVAR IDENTITY

ABSTRACT

During the disintegration of Yugoslavia, movements of nationalism were on the rise. Albanian and Serbian nationalism, in particular, has reconstructed each other with their own historical claims on Kosovo. In this context, the Kosovo Question has been a major factor in the transformation of Albanian nationalism. Depending upon this transformation, there are two phases in the identity construction of Kosovar Albanians. The first is reactional. The “Albanian” which is the ethnic component of identity is inherent in the response to Serbian nationalism, which has been used as a means of oppression and terror since the 1980s. The second phase is territorial, that is, it imposes the qualification of being a nation on the people living on a defined piece of territory. Political and social conditions have changed since the United Nations took over Kosovo’s rule. The territorial component of identity, called “Kosovar,” has been constructed in the shadow of the international administration, which made Kosovo a limited land. The purpose of this study is to reveal the transformation of Albanian nationalism in stages and to examine the effect of this transformation on identity construction in Kosovo. The theoretical framework has been created on the basis of the Social Constructionism approach alongside the theories of nationalism.

Key Words: Kosovo Question, Albanian Nationalism, Kosovo Liberation Army, Greater Albania, UNMIK.

Giriş

Atayurdu mefhumu, milliyetçilikleri besleyen ve onların niteliğini belirleyen önemli bir etkindir. Söz gelimi vatan mefhumu, belirli bir coğrafyada hâkimiyet tesis ederken atayurt iddiaları ise yayılmacı (*irredentist*) milliyetçilikler doğurmaktadır. Balkan milliyetçilikleri de atayurdu mefhumuna dayanmaktadır. Neredeyse her Balkan halkı, Balkanlar’ın en eski ve yerli halkı olduğunu iddia etmektedir. Bu iddia, Balkanlar’daki tarihî hak taleplerine bir “meşruiyet” kazandırarak milliyetçilikleri de beslemektedir. Ancak Balkan coğrafyası deyim yerindeyse “etnolojik bir müze ve halklar salatası” olduğu

için bu tür hak iddialarının sayısı oldukça fazladır ve bu yüzden birbirine düşman milletler ortaya çıkmıştır². Bu bağlamda Kosova, Arnavut ve Sırp milletlerinin mücadele sahası hâline gelmiştir.

Balkanlar’da on dokuzuncu yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan ulus devletler, tarihî toprak iddialarıyla etnik köken iddialarını özdeş duruma getirmek için günümüze değin çabalamıştır. Bu çaba, Ernest Gellner’in tanımıyla “millî ve siyasi birimin eşleşmesini” sağlamaya yönelik olmuştur³. Bu nedenle bugün, milletleri aşan devletler ve devletleri aşan milletler mevcuttur⁴. Nitekim Arnavutluk da 1912’de Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını kazandığında Arnavut milliyetçiliğine uygun bir devlet vücuda getirilememiştir. Ciddi miktarda Arnavut nüfusun yoğunlaştığı komşu ülkelerin bir kısım toprakları, Arnavutluk’un dışında bırakılmıştır. Arnavutlar için bu durum, yalnızca bir adaletsizlikten ibaret olmamıştır. Aynı zamanda yeni kurulan devletin varlığını sürdürebilmesi için gereken ekonomik ve siyasi gücü de bıçak gibi kesmiştir. Bu nedenle Arnavut önderler, nihai amaçlarına dayanak olan savlarında ekonomik ve jeostratejik faktörleri etnik bağlarından kaynaklanan hak iddialarıyla daima beraber kullanmıştır. Zira Arnavutların yoğun olarak yaşadığı Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ’da bulunan bazı topraklar “doğal” Arnavutluk’tan koparıldığı için hedeflenen ekonomik gelişim sağlanamamıştır⁵. Uzun yıllar boyunca Sırbistan’ın egemenliğinde kalan Kosova ise Arnavutlar tarafından modern manadaki Arnavut milliyetçiliğinin doğduğu yer olarak kabul edildiği için ayrı bir önem taşımaktadır⁶.

Kosova, Arnavutluk’un dışında bırakıldığı hâlde Arnavut kimliğini koruyabilmiştir⁷. Baskılar, tutuklamalar, yıldırılar, sürgünler ve sair sindirmelere rağmen Kosovalı Arnavutlar varlığını sürdürmüştür. Geçen süre boyunca değişen siyasi ve toplumsal şartlara bağlı olarak Arnavut milliyetçiliği de dönüşmüştür. Kosova Sorunu, bu dönüşümün başat etkeni olmuştur. Bu bağ-

² Yahya Kemal Taştan, **Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 39-40.

³ A.g.e., s. 28.

⁴ Emre Gökalp, “Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 7, S 1 (2007), s. 289.

⁵ Aldo Bumci, “Regional Perspectives for an Independent Kosovo - Albania and Macedonia”, **Understanding the War in Kosovo**, ed. Florian Bieber and Židas Daskalovski, Frank Cass, London 2003, s. 286.

⁶ Dejan Guzina, “Kosovo or Kosova - Could It Be Both? The Case of Interlocking Serbian and Albanian Nationalisms”, **Understanding the War in Kosovo**, ed. Florian Bieber and Židas Daskalovski, Frank Cass, London 2003, s. 31.

⁷ Kosova, Türkler tarafından 1389’da fethedildiğinden beri güçlü bir Türk kimliğine de sahiptir. Bu kimlik, yüzyıllar boyunca, türlü bádirelere rağmen varlığını korumuştur. Ancak bu konu, çalışmamızın kapsamı dışında kalmaktadır. Üstelik Kosovalı Türk kimliği, müstakil bir çalışmayı hak edecek kıymettedir.

lamda “Kosovalı Arnavut” kimliğinin inşa sürecinde iki merhale vardır. Birinci merhale reaksiyonerdir. Bu kimliğin “Arnavut” etnik bileşeni, özellikle 1980’lerden itibaren baskı ve yıldırı aracı olarak kullanılan Sırp milliyetçiliğine karşı oluşmuş tepkiye içkindir. İkinci merhale ise teritoryaldır. Söz konusu kimliğin “Kosovalı” olarak tabir edilen teritoryal bileşeni, Kosova’yı mahdut bir toprak parçası hâline getiren uluslararası yönetimin gölgesinde inşa edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Arnavut milliyetçiliğinin geçirdiği dönüşümü aşamalarıyla ortaya koyarak bu dönüşümün Kosova’daki kimlik inşasına etkisini incelemektir. Böylece bugün, uluslararası güçlere bağımlı bir bağımsızlık süren Kosova’daki kimlik bunalımına ilişkin çözüm önerileri değerlendirilebilecektir. Bu bağlamda Sosyal İnşacılık kuramının Uluslararası İlişkiler sahasına bakan veçhesi çalışmaya yön vermiştir. Bununla beraber Kosova’daki millet inşasının dayanakları, milliyetçiliğin modernist ve etno-sembolist kuramlarında aranmıştır. Çalışmada, Kosova Sorununun tarihine dair kısa bir bahis açıldıktan sonra “Kosovalı Arnavut” kimliğinin inşa sürecindeki merhaleler irdelenmiştir. Sonuç bölümünde ise bugüne ilişkin öneriler sunulmuştur.

1. Kuramsal Çerçeve

Çalışmada ele alınan meseleye Sosyal İnşacılık yaklaşımından mülhem bir çerçeve çizilmiştir. Söz konusu yaklaşıma göre toplumsal gerçekliğin muhtevastındaki bütün kurallar, değerler, kimlikler ve söylemler sosyal olarak inşa edilmektedir. Öyleyse uluslararası ilişkilerde devletler, egemenlik, anarşi, uluslararası kurumlar, ittifaklar, güçler dengesi, büyük güçler, ulusal çıkarlar, güvenlik, tehdit, güvenlik ikilemi, barış ve sair aktörler, olgular ve kurumlardan her birinin sosyal inşalar olduğu varsayılmaktadır. Bir başka deyişle Uluslararası İlişkiler sahasında verili ve sabit alınan, üstelik doğal addedilen ve bu yüzden de sorgulamalardan muaf tutulan egemenlik, güvenlik, anarşi ve çıkar gibi kavramlar birer sosyal olgudan ibarettir. Dolayısıyla uluslararası dünya da kayda değer ölçüde bir sosyal inşadır⁸.

Sosyal inşacılar, toplumsal yaşamın temelinde yer alan yapıların maddi unsurlar tarafından değil müşterek düşünceler ve üretilen bilgiler tarafından vücuda getirildiğini iddia etmektedir. Ayrıca onlara göre aktörlerin kimlik ve çıkarları ne verilidir ne de sabit; bilakis bunlar da sosyal etkileşimle meydana getirilmiştir⁹. Nitekim inşacılığın, Uluslararası İlişkiler alanında önemli bir yer edinmesini sağlayan Alexander Wendt, “ilkçi” ve “değişmez” açıklamalara karşı çıkmıştır. Wendt’in meseleye ilişkin görüşlerinden modern yahut

⁸ Mustafa Küçük, “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, der. Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 361-362.

⁹ A.g.m., s. 365.

ulusal kimliklerin ancak kültürel dinamikler yardımıyla oluşturulduğu anlaşılmaktadır¹⁰. Bununla beraber Wendt, fikir ve normların, kimlik ve çıkarları dönüştürdüğünü iddia etmektedir¹¹. Öyleyse uluslararası ilişkilerin başat aktörü devletlerin kimlikleri de sabit değildir ve tarihî süreçte ortaya çıkan dönüşümler, bir devletin kimliğini yeniden şekillendirebilmektedir¹². Netice itibarıyla aktörlerin kimlik ve çıkarları, sosyal yapılarla karşılıklı bir ilişki içerisinde; yani sosyal olarak inşa edilmektedir. Bu bağlamda, inşacılığın düşünsel köklerine göre realist uca daha yakın konumlananların görüşleri dikkate şayandır. Derler ki inşacılık, ontolojik açıdan yalnızca sosyal gerçekliğin inşasıdır. Söz gelimi alelade bir kâğıt parçası, insanların müşterek anlayışlarının, beklentilerinin ve adetlerinin etkisiyle para olmakta; ona iktisadi bir değer atfedilmekte ve bir sosyal olgu olarak ekonomi kurumunun altyapısını oluşturmaktadır¹³. Bu nazardan hareketle iddia edilebilir ki toplumlar da müşterek bir tarihe, müşterek bir kadere ve müşterek bir ülkeye dayanarak kendilerine bir kimlik inşa edip bu kimliğin icap ettireceği birtakım ulusal çıkarlar husule getirebilmektedir. Fakat bu, elbette, tek taraflı işleyen bir süreç değildir. Bir etkileşim söz konusudur. Buna göre aktörler de mevzubahis etkileşimden azade değildir; bilakis bu süreçlerde tekrar tekrar şekillenip yeni bir varlığa kavuşmaktadır. Hülasa, yapanlar-aktörler ve yapılar, ontolojik bakımdan farklı teşekküller olsalar bile her ikisi de bir etkileşimin eseridir¹⁴.

Bu çalışmaya konu olan meselenin tahlil düzeyi olarak toplum birimi, yani Kosovalı Arnavutlar seçilmiştir. Buna göre “Kosovalı Arnavut” kimliği, Sosyal İnşacılık bağlamında düşünüldüğünde milliyetçilik kuramlarını da hesaba katmak gerekmektedir. Bu gereksinme sonucunda Kosovalı Arnavutların bağımsızlığa giden yolda geçirdikleri kimlik dönüşümü, modernist yaklaşımla ele alınmıştır. Bu yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden Gellner, bir milletin farklı toplumsal ve siyasal koşullar altında farklı biçimlerde inşa edildiğini vurgulamaktadır. Toplumsal koşullar, homojen ve yüksek bir kültür sağladığında milliyetçilik ortaya çıkabilmektedir. Buna göre milliyetçilik kültürel bir projedir. Daha önceden pek çok alt kültürü barındıran topluma, bir üst kültürün aşılmasıdır. Öte yandan Eric Hobsbawm’a göre bir milletin varlığı ancak toprağa bağlı (*territorial*) bir devletin vücuda getirilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu bakımdan devlet ve milletin birbirinden bağımsız düşünülmemeyeceğini iddia etmektedir. Yine de inşa edilmiş bir milletin, da-

¹⁰ Fatih Fuat Tuncer, “Türkiye-Arnavutluk İlişkilerinde Kimlik ve Ötekilik Söylemi: Süreklilik/Değişim”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 23.

¹¹ Alexander Wendt, “Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası”, **Uluslararası İlişkiler**, C 10, S 39 (Güz 2013), s. 23.

¹² Tuncer, **a.g.t.**, s. 42.

¹³ Küçük, a.g.m., s. 365-367.

¹⁴ A.g.m., s. 378-379.

yandırıldığı etnik toplulukla (*ethnie*) ilişkisi göz ardı edilmemelidir. Zira Anthony Smith, milletin ne olduğunun ancak onun etnik temelinde bulunabileceğini savunmaktadır¹⁵. Öyleyse “Kosovalı Arnavut” kimliğinin inşa süreci değerlendirilirken bu kimliğin, kurucu etnik toplulukla ilişkisine dikkat çekmek bir zorunluluktur. Bu yüzden söz konusu süreç, milliyetçiliğe modernist yaklaşımın yanı sıra etno-sembolist yaklaşımla da değerlendirilmiştir.

2. Tarihçe

Kosova Sorununun anlaşılabilmesi için Yugoslavya devlet başkanı Josip Broz Tito'nun ölümünden sonraki dönemin iyice tetkik edilmesi icap etmektedir. Zira Yugoslavya'daki bütünlüğün harcını karan Tito'nun ölümü, en başta Kosova ve Arnavut milliyetçiliği için bir dönüm noktası hatta belki de bir başlangıç olmuştur. Bu bağlamda 1980'lerin siyasi, iktisadi ve içtimai şartlarının belirlediği milliyetçilik, Yugoslavya'daki ulusların özellikle iktisadi bunalımdan kaynaklanan tepkilerini akıttığı bir mecra olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle Tito sonrası Yugoslavya'ya geçiş dönemi olduğu düşünülen 1980'lerin ilk yarısı, aslında milliyetçiliğe geçiş dönemi olmuştur. Ekonomik darboğazın körüklediği milliyetçilik bir yandan entelektüel bir gelişim de göstermiştir. Bu dönemde Yugoslavya'daki bütün cumhuriyetlerin milliyetçi entelijansiyaları sivil düzeyde etkili olmaya başlamıştır. Söz gelimi işsizlik sebebiyle kentlerden memleketlerine göç etmek zorunda kalan üniversite mezunu genç kuşak sayesinde köylüler, ciddi bir politik bilince sahip olmuştur. Böylece köylülük, Yugoslavya'nın bütün cumhuriyetlerinde ivme kazanmış milliyetçiliği besleyen en önemli toplumsal kaynak hâline gelmiştir¹⁶.

Bu dönemde birbirini besleyen toplumsal ve ekonomik sıkıntılar, Yugoslavya'nın temelindeki toplumsal mutabakatın sarsılmasına sebep olmuştur. Yükselen Sırp milliyetçiliği, başka milliyetçilikleri de tetiklemiştir¹⁷. Ekonomik krizin en ağır faturası ise ülkenin en yoksul bölgesi olan Kosova'ya çıkmıştır. Bu şartlar altında Kosovalı Arnavutlar, Sırbistan'a karşı bir var oluş mücadelesine girişmiştir. Yugoslavya'nın ekonomik kriz ve Sırp milliyetçiliği nedeniyle girdiği dağılış sürecinin işaret fişeği, 1981'de Priştine Üniversitesinde başlayan öğrenci eylemleriyle atılmıştır: “Arnavut Kosova'ya bağımsızlık!”¹⁸. Aslında ekonomik ve toplumsal sorunlara bir tepki olarak başlayan gösteriler, sonradan siyasi bir nitelik kazanmıştır. Sonuçta Arnavut milliyet-

¹⁵ Gökalp, a.g.m., s. 283-284.

¹⁶ Tanıl Bora, **Milliyetçiliğin Provokasyonu: Yugoslavya**, Birikim Yayınları, İstanbul 1995, s. 99-100.

¹⁷ **A.g.e.**, s. 109.

¹⁸ Zeynel Levent, “Tarihi Süreçte Kosova”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 13, S 52 (Güz 2013), s. 162.

çiliği, Sırp milliyetçiliğine karşı bir tepki olarak yeniden inşa edilmiştir.

Olayların yayılması sonucunda ordu, Kosova'ya müdahale etmiştir. Sonraki süreçte Kosova, aylar boyunca Yugoslavya'dan ve dünyadan tecrit edilmiştir. Birçok Arnavut hapsedilmiş, işten kovulmuş ya da okuldan atılmıştır. Ne yabancı basın mensuplarının ne de Uluslararası Af Örgütü temsilcilerinin bölgeye girişine izin verilmiştir. İçişleri Bakanlığı, Kosova kalkışmasını ABD ve Avrupa'daki, özellikle de Almanya'daki "dış mihrakların" tahrik ettiğini açıklamış fakat suçun büyüğü Kosova'yı topraklarına katmak istediği iddia edilen Arnavutluk'a yüklenmiştir. Bu olaylar bastırıldıktan sonra Kosova'daki direniş yeraltına çekilmiştir. Böylece bazı sosyal bilimcilere göre bölgedeki tarihî eşkıyalık ve komitacılık geleneği modern yöntemlerle canlandırılmıştır¹⁹. Bu iddia aslında Smith'in "ethnie" kavramıyla birlikte düşünülmelidir. Zira Kosovalı Arnavutlar, bölgeye mal olmuş tarihî gelenekleri sahiplenmiş; onları çağın şartlarına uygun olarak yeniden yorumlamışlardır. Dolayısıyla etnik köken iddiası, Arnavut milliyetçiliğinin reaksiyoner biçimine ilham vermiştir. Fabrikalar, resmî binalar, bazı parti ve devlet görevlilerinin evlerinin kundaklanması; elektrik santrallerine düzenlenen sabotajlar, demir yolu raylarının sökülmesi, eşkıyalık ve komitacılık geleneğinin modern yorumlarından bazılarıdır. Hatta öyle ki resmî makamlara göre asi Arnavutlar, orman yangınlarındaki artıştan bile sorumlu tutulmuştur²⁰.

Ekonomik ve toplumsal sıkıntıların giderek arttığı bir ortamda Slobodan Miloşević'in Sırbistan'da kurduğu otoriter yönetim, Kosovalı Arnavutların siyasi düşüncelerini bastırmış ve onları yeraltında örgütlenmeye itmiştir. Sonuçta kendi kendini ilan eden Kosova Cumhuriyeti'nin gölge hükûmeti ortaya çıkmıştır²¹. Kosovalı Arnavutlar, Kosova'da bulunan polis, ordu ve hükûmette yer alamadıkları için gücü ele geçiremeyeceklerini anlamıştır. Zira Miloşević, Yugoslav ordusu ve Sırp polisi sayesinde Kosova'daki otoritesini artırmıştır. Kosovalı Arnavutlar da bu yüzden bir gölge hükûmet kurmayı tercih etmiştir²².

3. Birinci Merhale: Reaksiyoner Milliyetçilik

Sırbistan'ın boyunduruğuna tepki olarak kurulan Kosova Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığına Ibrahim Rugova seçilmiştir. Ayrıca Rugova, Kosova Demokratik Birliği'nin (LDK) önderliğini de yürütmüştür. Bu parti,

¹⁹ Bora, a.g.e., s. 102.

²⁰ A.g.e., s. 102.

²¹ Goran Janev, "Kosovo Independence and Macedonian Stability: Is There Any Alternative to the Nationalistic Discourse?", *Understanding the War in Kosovo*, ed. Florian Bieber and Židas Daskalovski, Frank Cass, London 2003, s. 301.

²² Aleksandar Pavković, *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and War in the Balkans*, 2nd ed. Palgrave Macmillian, Great Britain: 2000, s. 188.

süreç içinde Kosovalı Arnavutların en güçlü siyasi partisi konumuna yükselmiştir. LDK marifetiyle aynı zamanda Makedonya ve Karadağ'daki Arnavutların siyasi partileriyle de sıkı bir bağ kurulmuştur. Bu bağ sayesinde Rugova, Yugoslavya'daki Arnavutlar arasında siyasi bir platformun teşkil edilmesine önyak olmuştur. Söz konusu platform, "Büyük Arnavutluk" ülküsüne dayandırılmıştır. Bu bağlamda Kosova Sorununun çözümüne yönelik oluşturulan yol haritasında üç olasılık üzerinde durulmuştur. Buna göre eğer Yugoslavya'nın iç ve dış sınırlarında herhangi bir değişiklik söz konusu olmazsa Sırbistan, Karadağ ve Makedonya'daki Arnavutlar bir etnik azınlık olarak değil, bir millet olarak kabul edilecektir. Bu olasılıkta Kosova, Yugoslavya içinde egemen ve eşit bir cumhuriyet seviyesine yükseltilmiş olacaktır. Eğer Yugoslavya'nın iç sınırları değişirse bu defa ülkedeki bütün Arnavutlardan mürekkep bir Arnavut Cumhuriyeti federasyon dâhilinde teşekkül edecektir. Bu olasılığa göre Kosova, Arnavut nüfusun yoğun olduğu Makedonya ve Karadağ'daki birtakım bölgelerle birleşme hakkını elde edecektir. Ama eğer Yugoslavya'nın dış sınırları değişirse yani federasyon dağılırsa böyle bir durumda Balkanlar'da mukim bütün Arnavutları kapsayan ve etnik sınırlara göre teşekkül eden bir birlik meydana getirilecektir. Bu olasılık ise Arnavutluk ile birleşme anlamına gelmektedir. Demek ki bu birleşme fikrindeki maksat, Büyük Arnavutluk ülküsüdür ve esasen "Büyük Sırbistan" ve "Büyük Hırvatistan" gibi ülkelerin bir yansımasından ibarettir²³; Yugoslavya'nın dağılıp sürecinde katalizör görevi gören milliyetçiliklerin her biri aslında aralarında vuku bulan etkileşimin neticesidir. Bu bakımdan gerek Arnavut milliyetçiliği gerekse bunun karşısı sayılan Sırp milliyetçiliği, esasen reaksiyoner hareketler olarak birbirini inşa etmiştir. Büyük Arnavutluk ülküsüne göre inşa edilmesi arzulanan "millet" ise Smith'in ifade ettiği "ethnie" temelidir. Bütünüyle modern bir icat olmaktan ziyade kaynağını Arnavut etnik topluluğundan almaktadır. Ancak Makedonya ve Karadağ'daki Arnavutlar, bu ülkeye teveccüh etmemiş ve yaşadıkları cumhuriyetleri kendi evleri olarak benimsemiştir. Bunun sonucunda Kosovalı Arnavutlar da egemen bir Kosova'yı inşa etmeye odaklanmıştır. LDK, bunun için Sırbistan'a karşı barışçıl bir direniş yolunu tutmuştur. Sırbistan'ın bölgedeki baskıcı yönetimini boykot etmek için 1992-1996 arasında paralel devlet kurumları kurulmuştur. Bu paralel yapılanma da Arnavutların kontrol ettiği Kosova toplumunu, Sırp- ların kontrol ettiği Kosova yönetiminden bütünüyle ayırmıştır. Sonuçta LDK, hem Kosova'daki Arnavut hareketinin hem de yeraltı devletin temsilcisi hâline gelmiştir²⁴.

²³ Guzina, a.g.m., s. 38.

²⁴ A.g.m., s. 39-40.

3.1. Barışçıl Direniş: LDK

Kosova'daki gölge hükûmeti tesis eden LDK, Slovenya ve Hırvatistan'daki komünizm sonrası partilerde olduğu gibi muhalifler tarafından oluşturulmuştur. Bu siyasetçiler, hem komünistler hem de komünist olmayanlar tarafından Kosovalı Arnavutların ulusal çıkarlarının müdafileri olarak görülmüştür. Fakat LDK, Slovenya ve Hırvatistan'daki muadillerinin aksine faaliyetlerini yasal olarak yürütememiştir. Çünkü Miloşeviç, 1990'da Kosova Meclisini etkisiz hâle getirmiş ve kendi yönetimine muhalefet edecek herhangi bir siyasi girişimin oluşmasını da engellemiştir. Dolayısıyla LDK, meclis aygıtını kullanamadığından Kosova'daki gücü eline alamamıştır. Bu nedenle Kosovalı Arnavutlar, LDK marifetiyle bir gölge hükûmet kurarak Miloşeviç'in politikalarını, barışçıl yolların yanı sıra dış baskılarla da değiştirmeyi hedeflemiştir. Ayrıca yine muadillerinin aksine LDK, askerî bir güce ya da bu gücü sağlayabilecek bir kaynağa sahip olmamıştır. Zira LDK'nin önderleri, Kosovalı Arnavutların zararına olacağını düşündükleri için Miloşeviç hükûmetiyle herhangi bir askerî çatışmadan kaçınmıştır²⁵.

Sırp yönetimi tarafından 1989-1992 arasında devralınan Kosova'daki devlet kurumları, 1990'ların ortasına doğru Kosovalı Arnavutlar tarafından yeniden oluşturulmuştur. Bir bakıma devlet içinde küçük bir başka devlet ihdas edilmiştir²⁶. Bu durum, Kosovalı Arnavutlara bir devlet geleneği kazandırmaktan uzak olsa da en azından kendilerini yönetebilecek kadar bir devlet tecrübesi kazandırmıştır. Ayrıca Hobsbawm'ın devlet ve milletin birbirinden ayrı var olamayacağına dair görüşü dikkate alındığı takdirde Kosova'da ihdas edilen devletin, Arnavut etnik kimliğine "Kosovalı" bileşeninin eklenmesini sağladığı öne sürülebilecektir. Zira toprağa bağlı bir devletin vücuda getirilişini, Büyük Arnavutluk ülküsünün reddiyesiyle birlikte düşünmek gerekmektedir. Öyleyse bu devleti, Arnavut milliyetçiliğinin reaksiyoner çizgiden kopup teritoryal bir vasıf kazanması için atılan ilk adım olarak yorumlamak mümkündür.

3.2. Silahlı Direniş: UÇK

Yugoslavya'nın bağımsızlık talep eden cumhuriyetleri gayelerine erişmek için askerî güç kullanma yolunu tercih ederken Kosovalı Arnavutlar, barışçıl bir politika takip ederek uluslararası toplumun dikkatini Kosova Sorununa çekmek istemiştir. Ancak bu konuda umulan başarı elde edilememiştir. Çünkü Bosna'daki savaşı 1995'te sonlandıran Dayton Mutabakatı'nda Kosova Sorunu, büyük beklentiye rağmen gündeme getirilmemiştir. Bunun belki de en önemli nedeni, Kosova'da uluslararası bir yönetimin kurulması için Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği'nin (AB) henüz hazır

²⁵ Pavković, a.g.e., s. 197.

²⁶ Guzina, a.g.m., s. 40.

olmamalarıdır. Bu durum, Kosovalı Arnavutlar için büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Böylece LDK'nin barışçıl politikasıyla Kosova'nın kurtuluşu yolunda herhangi bir kazanım sağlanamayacağına dair ciddi bir kanaat oluşmaya başlamıştır. Uluslararası toplumun, Kosova Sorununu görmezden gelmesi sonucunda Kosovalı Arnavutlar, çözüm yolunu artık silahlı mücadelede görmüştür²⁷. Bu uğurda kurulan Kosova Kurtuluş Ordusu'nun (UÇK) nihai hedefi, Balkanlar'daki bütün Arnavutları bir devletin çatısı altında toplamak olmuştur. Bu bakımdan LDK'den kesin bir biçimde ayrılmıştır. Çünkü LDK, Kosovalı Arnavutların hem Yugoslavya'dan hem de Arnavutluk'tan bağımsızlığını savunmuştur²⁸. Demek ki farklı siyasal ve toplumsal koşullar, farklı biçimlerde millet inşasını gerekli kılmıştır.

Önceleri Kosovalı Arnavut yetkililerce varlığı reddedilen UÇK, ilk defa 1997'de halka açık bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşmada, Kosovalı Arnavutlar silahlanmaya çağırılmıştır. Ayrıca Sırbistan'dan ayrılma hususu dile getirilmiştir. Nihai hedef olarak ise Büyük Arnavutluk gösterilmiştir²⁹. Buna göre UÇK, Kosova ile Arnavutluk'taki nüfusun yanı sıra Makedonya'nın kuzey batısında bulunan Arnavut etnik azınlığı da inşa etmek istedikleri milletin bir parçası olarak saymıştır. Kosovalı Arnavutların, UÇK aracılığıyla silahlı direniş yolunu seçip Büyük Arnavutluk ülküsünü benimsemesi atayurdu mefhumuna uygun düşmektedir. Zira söz konusu topraklar üzerinde tarihî hak talepleri, yayılmacı Arnavut milliyetçiliğini ateşleyen bir yakıt olmuştur. Ancak bu yayılmacı milliyetçilik kendi başına var olmamıştır. Miloşeviç'in Kosova üzerindeki emellerini Sırp milliyetçiliği marifetiyle gerçekleştirme arzusuna bir tepki olarak doğmuştur. Bu tepki de doğal olarak Sırp milliyetçiliğinin yeniden inşa edilmesine yol açmıştır. Diğer bir deyişle söz konusu yayılmacı milliyetçilikler, bir etkileşimin eseridir.

UÇK'nin eylemleri artık 1998'de bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Buna karşılık Sırp yönetimi, Kosovalı Arnavutlara yönelik sıkı önlemler almıştır. Bu süreçte Sırp polisi tarafından gözaltına alınan kişilere uygulanan işkenceler UÇK'ye olan desteği artırmıştır. Binlerce kişi UÇK'ye katılmış ve ayrıca UÇK yine aynı yıl ABD'nin terör örgütleri listesinden çıkarılmıştır. UÇK, Sırbistan'ın aldığı sıkı önlemlere rağmen misillemelerini artırarak devam ettirmiştir³⁰. Batı ise UÇK'nin başlattığı silahlı direnişi önlemek konusunda isteksiz davranmıştır. Zira böyle bir önleyici müdahale sayesinde Arnavutların bağımsızlık yolunda ciddi bir başarı kazanacağından ve günün sonunda

²⁷ Şaban H. Çalış ve Birgül Demirtaş, ed., **Balkanlar'da Siyaset**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2014, s. 199-200; Pavković, **a.g.e.**, s. 197-198.

²⁸ Pavković, **a.g.e.**, 192.

²⁹ "Kosovo Liberation Army", **Encyclopaedia Britannica**, <https://www.britannica.com/topic/Kosovo-Liberation-Army> [Erişim Tarihi: 5 Haziran 2020].

³⁰ A.g.m.

bölgedeki istikrarın bozulacağından endişelenmiştir. Dolayısıyla Batı, bölgedeki sorunu çözmektense Kosova'nın devletleşmesini engellemek niyetiyle hareket etmiştir³¹. Demek ki Dayton'daki tutum sürdürülmüştür.

Gün geçtikçe terör eylemlerine varan silahlı direniş karşılık Sırbistan, UÇK'ye verdikleri desteği bahane ederek Kosovalı Arnavutları sürgün etmiştir. Bu sürgünün sonucunda bir mülteci krizi yaşanmıştır. Miloşeviç'in Kosova politikasında güttüğü asıl amaç, bölgedeki diğer ülkelerin de istikrarını bozmak olmuştur. Ancak Arnavutluk'a iltica eden kitleler, Arnavutlar arasında millî bir bütünleşme olduğunu göstermiştir. Arnavutların onlarca yıldır ayrı tutulan iki parçası birbirini yeniden tanımış ve deyim yerindeyse Arnavutları bölen "Berlin Duvarı" böylece yıkılmıştır³². Söz konusu millî bütünleşme, sürgünün yarattığı etkileşimden kaynaklanmıştır. Müşterek bir tarihten doğan müşterek kader fark edilmiş ve böylelikle "ethnie" temelli Arnavut kimliği, yeniden şekillendirilip yeni bir hâle büründürülmüştür. Ancak olağanüstü şartlarda baş gösteren bu bütünleşmenin ne denli gerçekçi ve ne denli sürdürülebilir olduğu tartışmalıdır. Bu bağlamda "Büyük Arnavutluk" bir ülkü olduğu kadar, belki de bundan daha fazla olarak bir sanrıdır.

3.3. Büyük Arnavutluk Sanrısı

Makedonya'nın bağımsızlığını kazandığı tarihten bugüne dek ülkede yayımlanan gazeteler incelendiği zaman görülmüştür ki Makedonlar, her ne kadar ülkedeki çoğunluk olsalar da Makedonya'daki Arnavut etnik azınlığı bir tehdit olarak algılamaktadır. Zira Büyük Arnavutluk ülküsü, Makedonya'nın toprak bütünlüğüne kastetmektedir. Bu yüzden Makedonlar, kendi sınırlarının kıyısında ortaya çıkacak bağımsız bir Kosova fikrine mesafeli yaklaşmıştır. Kosova'nın bağımsızlığı, Arnavut nüfusun yoğun olduğu yöredeki toprakları da kapsayan bir ulusal devlet yaratma projesinin ilk aşaması olarak algılanmıştır. Bu konuda yapılmış analizlerdeki genel görüş, böyle bir projenin gerçekleşmesi sonucunda Makedonya'nın kuzey batıdaki topraklarının Büyük Arnavutluk'a dâhil edileceği yönünde olmuştur. Ancak bu görüşe karşı ciddi bir muhalefet de belirmiştir. Nitekim Kosovalı Arnavutlar ile Makedonya Arnavutları arasındaki zayıf bağlar ve erişmek istedikleri farklı milliyetçi hedefler bunun gerçekçi bir tehdit olmadığını ortaya koymaktadır³³.

Makedonya yönetimi ile Miloşeviç aslında Arnavut karşıtlığında birleşmiştir. 1989'da Sırbistan'daki anayasa değişikliğiyle Kosova'nın özerkliği kaldırılınca Makedonya'da da anayasa değişikliği yapılmıştır. Buna göre 1974'teki anayasada Makedonya devleti tanımlanırken "Makedon halkı ile

³¹ Bumci, a.g.m., s. 280.

³² A.g.m., s. 290.

³³ Janev, a.g.m., s. 301-302.

Arnavut ve Türk azınlıkların devleti” ifadesi kullanılmasına rağmen yapılan değişiklik sonucunda devletin tanımında “Makedon halkının ulusal devleti” ifadesi yer bulmuştur. Söz konusu anayasa değişikliklerinden sonra Kosova’da büyük çaplı gösteriler düzenlense de Makedonya’da bu denli bir tepki oluşmamıştır. Dolayısıyla Belgrad ve Üsküp arasında güçlü bir iş birliği bulunmasına rağmen Kosova ve Tetova (Kalkandelen) arasında herhangi bir iş birliğinden söz edilememektedir³⁴.

Kosova ile Tetova arasında ortak bir gündem olmadığına en belirgin kanıtı, Yugoslavya’nın dağılışı sırasında ortaya çıkmıştır. Kosovalı Arnavutlar, Sırbistan’ın otoritesini boykot ederek kendilerine ait bir siyasi sistem inşa etmiş; devlet içinde ayrı bir devlet oluşturmaya başlamıştır. Nihai amaçları ise Kosova’nın bağımsızlığını ilan etmek olmuştur. Fakat Makedonya’daki Arnavut etnik azınlık, her ne kadar bu süreçte Makedonya’daki otorite baskı uygulayamayacak kadar zayıf düşmüş olsa da siyasi hayata dâhil olup yerel nitelikteki hedeflerine odaklanmayı tercih etmiştir. Bu durum her iki bölgedeki Arnavutların yüzleştikleri siyasi şartları ve iki toplum arasındaki farkları göstermektedir³⁵. Sırların Kosova’ya yönelik tarihî emelleri, Kosova’daki Arnavut milliyetçiliğinin reaksiyoner bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Buna karşılık Makedonya Arnavutları, varlıklarına kastedecek türden belirgin bir tehdit hissetmemiştir. Demek ki etnik kökeni aynı olan ancak birbirinden farklı siyasi ve toplumsal şartlar altında bulunan iki toplum, kimliklerini bu şartlara bağlı olarak farklı biçimlerde inşa etmiştir.

Öte yandan Arnavutluk ve Makedonya da birer devlet olarak ortak çıkarlara sahip olmuştur. Çünkü her ikisi de Yunan-Sırp kıskacında sıkışmıştır. Makedonya, topraklarında barındırdığı Arnavut etnik azınlığın yaratabileceği tehdidi, daha ciddiye aldığı Sırp tehdidi sebebiyle göz ardı edebilmiştir. Arnavutluk ve Makedonya, aralarında sıkı ekonomik ve siyasi bağlar kurdukları takdirde bu baskıdan kurtulabileceklerini hesap etmiştir. Nitekim Arnavutluk, Makedonya’nın istikrar ve bağımsızlığını güçlü bir biçimde desteklemiş ve Makedonya Arnavutlarını da bu uğurda çalışmaya çağırmıştır. Bu bağlamda Arnavutluk, Kosova’da yaşananları millî bir mesele olarak görürken Makedonya Arnavutlarına yönelik daha farklı bir tutum belirlemiştir. Onların Makedonya Devleti’nde eşit haklara sahip olmalarını savunmakla yetinmiştir. Zira Arnavutluk, Makedonya’da çıkacak bir savaşın sonucunda yalnızca Makedonya’nın değil aynı zamanda Kosova’nın da sınırlarının değişeceğinin farkına varmıştır. Böyle bir kargaşanın domino etkisi yaratıp Arnavutluk topraklarına da sıçraması ihtimaller arasında sayılmıştır. Bu yüzden Kosova’nın bağımsızlığı, Arnavutluk için statükonun korunmasını gerektirmiştir. Yani bölgedeki Arnavutları “Büyük Arnavutluk” ülküsüyle kışkırtmaktan kaçır-

³⁴ Bumci, a.g.m., s. 282-283.

³⁵ A.g.m., s. 283.

narak Arnavut sorununu kısmen çözmüş ve bu türden istekleri etkisiz hâle getirmiştir³⁶.

Komünizm sonrasında Arnavutluk, dış politikasında değişikliğe gitmeye mecbur olmuştur. Daha önce Kosova gibi millî sorunlarını göz ardı ederek kendi güvenliğine odaklanmasına rağmen Yugoslavya'nın dağılışıyla ortaya çıkan yeni hâl ve şartlar, böyle bir dış politikayla güvenliği sağlamanın mümkün olamayacağını göstermiştir. Çünkü Yugoslavya'daki iç savaşın Kosova'ya sıçraması hâlinde Arnavutluk da savaşın içine çekilmiş olacaktır. Böyle bir durum, Arnavutluk için yıkım demektir. Bu yüzden Arnavutluk, yeni bir millî güvenlik stratejisi belirlemiştir. Buna göre bölgedeki mevcut sınırlara saygı gösterilmesini savunduğu için Kosova ile birleşme düşüncesini reddederek burada barışçıl bir çözümü destekleyeceğini ilan etmiştir. Bununla beraber eğer Sırbistan, Kosova'da bir etnik temizliğe girişirse Arnavutların yekpare bir millet olarak buna karşı çıkacağı vurgulanırken böyle bir durumun yeni bir Balkan savaşına yol açacağı kesin bir dille ifade edilmiştir. Dış politikadaki bu duruş, Sırbistan'ı tehditlerinden caydırmış ve aynı zamanda ABD ve Batılı devletleri bölgeye müdahale etmeye zorlamıştır. Bu bağlamda Arnavutluk, Kosova'daki gölge hükûmetle yakın ilişkilerini sürdürmüştür. Kosova Cumhuriyeti'ni tanıyan tek devlet de Arnavutluk olmuştur. Kurumsal ilişkiler sayesinde Kosova direnişinde barışçıl bir yol tutulması sağlanmıştır. Fakat bütün bu çabalara rağmen Kosova Sorunu çözülememiştir³⁷.

Sonuç olarak Kosova ve Makedonya'daki Arnavutların siyasi gündemleri, edindikleri tarihî tecrübelerden ve buldukları bölgelerin dinamiklerinden beslenmiştir. Dolayısıyla Arnavutluk'un buralarda ciddi bir etki sahibi olduğunu söylemek güçtür. Adı geçen bölgelerdeki Arnavutlar, varlıklarını sürdürebilmek için Tiran'a muhtaç olmamıştır. Söz gelimi Türkiye'nin Bulgaristan ve Yunanistan'daki Türk azınlık için bir anavatan oluşuna karşılık Arnavutluk, Kosova ve Makedonya'daki Arnavut azınlık için bir "hami devlet"³⁸ olamamıştır³⁹. Bunun yanı sıra Arnavutluk'un Kosova Sorununa yönelik her türlü girişimi, Büyük Arnavutluk tehdidi nedeniyle uluslararası top-

³⁶ A.g.m., s. 284-286.

³⁷ A.g.m., s. 288.

³⁸ Aldo Bumci, Arnavutluk için "mother country (anavatan)" yerine "mother state" deyişini kullanmıştır. Esasen İngilizcede böyle bir kavram bulunmamaktadır. Ancak Arnavutluk ile Kosova arasındaki ilişkinin devletlerarası hamilik olarak düşünüldüğü tahmin edilerek bu kavram Türkçeye tarafımızca "hami devlet" biçiminde tercüme edilmiştir. Nitekim Kosova, münhasır bir örnek oluşuyla bu tahmini doğru çıkarmaktadır. Zira Arnavutlar, anavatan olarak aslında Kosova bölgesini görmektedir. Dolayısıyla Kosovalı Arnavutların da Arnavutluk'u bir anavatan olarak görmesi beklenemez. Bir Arnavut olan Bumci de bu yüzden Arnavutluk'a "mother country" yerine "mother state" demeyi seçmiş olmalıdır. Tabii yine devletlerarası hamilik bağlamında Sırpların Rusya'ya "Mayka Rusya (Rusya Ana)" deyişine nazire yapılmış da olabilir.

³⁹ Bumci, a.g.m., s. 289.

lum tarafından daima kuşkuyla karşılanmıştır. Arnavutluk ve Kosova'nın bu kuşkuları yok edebilmesi için komşu ülkelerle çeşitli antlaşmalar imzalayıp güven inşa etmeleri gerekmektedir. Fakat daha sağlam bir güvence verebilmeleri için NATO çatısı altında daha geniş çaplı bir iş birliğine ve aynı zamanda AB üyeliğine çabalamaları icap etmektedir⁴⁰.

4. İkinci Merhale: Teritoryal Milliyetçilik

UÇK'nin terör eylemlerine varan silahlı direnişi sonucunda Sırp yönetiminin Kosova'daki baskı ve yıldırı politikaları da bir devlet terörüne dönüşmüştür. Büyük oranda Sırlardan oluşan Yugoslav ordusu, bölgede etnik temizliğe girişince uluslararası güçler de Kosova Sorununa müdahil olmak zorunda kalmıştır. Çünkü Kosova'daki kargaşanın tırmanması, Balkanlar'da domino etkisi yaratacak bir ihtimal olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi ise Batı Avrupa'nın güvenliği için bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu bakımdan Aldo Bumci'nin Josef Joffe'den aktarıp Kosova Sorununa uyarlamış olduğu görüş, Balkanlar'daki güvenlik meselesine ışık tutmaktadır. Buna göre güvenlik, Batı Avrupa'dan gelen yardımın bir sonucu değil; bilakis nedeni olmuştur⁴¹. Diğer bir deyişle NATO'nun Kosova'ya müdahalesi, Soğuk Savaş'tan sonra değişen güvenlik algısıyla birlikte düşünülmelidir. Zira NATO'nun yeni güvenlik stratejisi, İttifak'a karşı bir tehdit daha baş vermeden onu tetikleyecek unsurların ortadan kaldırılmasına dayandırılmıştır⁴².

Bütün dünyanın gözleri önünde gelişen olaylar, NATO'nun Kosova'ya müdahalesini doğurmuştur. Sonuçta uluslararası yönetim ve ona bağlı askerî güç, Kosova'da kimlerin yönetimde olacağına karar veren merci hâline getirilmiştir. Demek ki UÇK'nin nihai hedefi göz önüne alınırsa Kosova'nın kurtuluşu tamamlanamamıştır. Tıpkı Bosna-Hersek'teki Sırların, Sırbistan'a katılmasına engel olunduğu gibi Kosovalı Arnavutların da Arnavutluk ile birleşmesine engel olunmuştur⁴³. Müdahaleden sonra Kosova'da tesis edilen uluslararası yönetim, Kosova'ya teritoryal bir devlet vasfı biçmiştir. Yani Kosova, bu yolla mahdut bir toprak parçası hâline getirilmiştir. Buna bağlı bir "Kosovalı" kimliği tedricen inşa edilerek reaksiyoner Arnavut milliyetçiliği de söndürülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda şekillenen siyasal ve toplumsal şartlar altında Kosovalı Arnavutlar, teritoryal milliyetçiliğe teveccüh etmeye mecbur tutulmuştur.

⁴⁰ A.g.m., s. 291-292.

⁴¹ Josef Joffe, "Europe's American Pacifier", *Survival* (July-August 1984); 174-80'den aktaran Bumci, a.g.m., s. 292.

⁴² Güngör Şahin, "Küresel Güvenliğin Dönüşümü; NATO Bağlamında Kavramsal, Tarihsel ve Teorik Bir Analiz", *Savunma Bilimleri Dergisi*, C 16, S 2 (Kasım 2017), s. 75.

⁴³ Pavković, a.g.e., s. 200.

4.1. NATO'nun Müdahalesi

Rugova'nın Gandhi usulünce yürütmeye çalıştığı barışçıl direniş beklenen başarıyı getirmeyince Kosovalı Arnavutlar için UÇK, Belgrad'dan bağımsız olma yolunda umut vadetmiştir. Nitekim NATO'nun müdahalesiyle söz konusu bağımsızlık gerçekleşmiştir. Zira Yugoslav ordusu ve güvenlik güçlerinin bölgeden çıkarılması sonucunda Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonunun (*United Nations Interim Administration Mission in Kosovo* - UNMIK) otoritesi kurulana dek Kosova'da oluşan güç boşluğu UÇK tarafından doldurulmuştur. Böylelikle Kosovalı Arnavutların hayatında tartışmasız bir değişim meydana gelmiştir⁴⁴.

NATO öncülüğünde, 1999'un Şubat'ında, Sırbistan ve Kosovalı Arnavutlar arasındaki ateşkes görüşmeleri Rambouillet'te başlamıştır. Kosovalı Arnavutların temsil heyetinin başkanlığını UÇK'nin siyasi kanadının yeni önderi olan Hashim Taçi yapmıştır. Ayrıca Kosova Cumhuriyeti'nin seçilmiş cumhurbaşkanı Rugova, bu heyette ancak Taçi'nin yardımcılığına layık görülmüştür⁴⁵. Bu demek oluyor ki UÇK, silahlı direnişle elde ettiği kazanım sayesinde Kosovalı Arnavutların siyasi iradesini de kendisine bağlamıştır. Kosova heyeti, görüşmeler sonucunda oluşturulan antlaşmayı kabul etse de Sırbistan heyeti reddetmiştir. Bunun üzerine aynı yılın Mart'ında NATO tarafından Sırp hedeflerine hava harekâtı başlatılmıştır. UÇK, bu harekât sırasında karada önemli bir görev üstlenmiş ve NATO'nun işini kolaylaştırmıştır. Haziran'da Sırbistan, bombalamanın durdurulması için barış şartlarını kabul etmiştir⁴⁶. Öte yandan BM Güvenlik Konseyinde Sırbistan aleyhine askerî yaptırım kararı çıkarılmadığı için söz konusu hava harekâtı, NATO tarafından "insani müdahale" kapsamında icra edilmiştir. Zira konseyin daimî üyelerinden Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti, BM müdahalesini mümkün kılacak olan ilgili kararı veto etmiştir⁴⁷.

NATO bombalaması, Yugoslav ordusunu kayba uğratarak Kosova'daki sivil unsurların hedef alınmasını önlemek ve Sırbistan'ı Rambouillet Antlaşması'nı reddettiği için cezalandırmak amacıyla düzenlenmiştir. NATO ve UÇK, Kosova'nın kontrolünü ele alınca Arnavut mülteciler Kosova'ya dönmeye başlamış; Kosova'daki Sırp'lar ise Yugoslav ordusuyla birlikte Kosova'yı terk etmeye mecbur olmuştur. Zira UÇK, bölgedeki güç boşluğundan istifade ederek Sırp'lara yönelik katliama girişmiştir. Sonuçta bir milletin kurtarılması bir diğersinin sürgün edilmesine yol açmıştır⁴⁸.

⁴⁴ Janev, a.g.m., s. 302.

⁴⁵ Pavković, a.g.e., s. 193.

⁴⁶ *Encyclopaedia Britannica*, a.g.m.

⁴⁷ Çalış ve Demirtaş, a.g.e., s. 200.

⁴⁸ Pavković, a.g.e., s. 194-197.

4.2. BM'nin Geçici Yönetimi

BM Güvenlik Konseyinin 10 Haziran 1999 tarihinde aldığı 1244 sayılı kararlar⁴⁹ Kosova'da yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin tevdi edildiği; asker ve polis gücünü sevk ve idare edecek olan UNMIK (Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu) kurulmuştur. Anılan kararda “güçlü özerklik”, “kendini idare” gibi kavramlar öne çıkarılmasına rağmen “bağımsızlık” ya da “self determinasyon” gibi kavramlardan özenle sakınılmıştır. Bunun yerine Kosova'nın nihai statüsü için Rambouillet Antlaşması'nın dikkate alınacağı belirtilmiştir. Söz konusu antlaşmaya göre Kosova'nın nihai statüsü belirlenirken başka unsurların yanı sıra Kosova halkının iradesi de önem arz edecektir. O yıllarda nüfusunun yaklaşık olarak %90'ı Arnavut olan Kosova'nın, şartlar olgunlaştığında bağımsızlık talep edeceği de muhakkak hesaba katılmıştır⁵⁰. Nitekim Kosova Meclisi, 2008'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

Uluslararası yönetim Kosova'ya geldiğinde bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Çünkü Kosova'daki etnik temizlik artık Arnavutlara yönelik olmaktan çıkmış; Sırlara, Çingenele, Boşnaklara ve Hırvatlara yönelmiştir. Diğer bir deyişle eski kurban Arnavutlar, kendi kurbanlarını yaratmışlardır. Yugoslav ordusu ve polisi Kosova'dan çıkarıldıktan sonra bölgedeki güç dengesi kendi lehine değişen UÇK'nin dizginlenebilmesi için bazı tedbirlerin alınması şart olmuştur. Bu doğrultuda BM'nin yanı sıra NATO güçleri de güvenlik amacıyla *The Kosovo Force* (KFOR) adıyla bölgeye yerleştirilmiştir. Yönetimi de UNMIK tarafından ele alındığı için Kosova, artık Yugoslavya'dan ayrı bir varlık sürdürmeye başlamıştır. Her ne kadar BM Güvenlik Konseyinin yukarıda zikredilen 1244 sayılı kararına göre Yugoslavya'nın toprak bütünlüğü güvence altına alınmış olsa da Kosova üzerinde herhangi bir hâkimiyet kurma ihtimali, söz konusu uygulamalar sonucunda ortadan kaldırılmıştır. Bununla beraber UÇK, silah bırakmaya yanaşmamış ve hiçbir zaman da tam anlamıyla bırakmamıştır. Bu durum, Makedonya için bir tehdit olmaya devam etmiştir⁵¹. Üstelik UNMIK tarafından Kosova Koruma Kolordusu (*Kosovo Protection Corps* - KPC) hâline dönüştürülen UÇK, böylece meşruiyet de kazanmıştır⁵². Ayrıca önemli sayıda önderi, siyasi partiler aracılığıyla Kosova'nın yönetiminde etkili olmuştur⁵³. Onlardan biri de 2016'da Kosova Cumhurbaşkanı olan Hashim Thaçi'dir. Daha önce de belirtildiği üzere Thaçi, UÇK'nin siyasi kanadının önderliğini yapmıştır.

⁴⁹ “Resolution 1244”, **Security Council Resolutions**, UN, 1999, [https://undocs.org/S/RES/1244\(1999\)](https://undocs.org/S/RES/1244(1999)) [Erişim Tarihi: 6 Haziran 2020].

⁵⁰ Çalış ve Demirtaş, **a.g.e.**, s. 222.

⁵¹ Janev, a.g.m., s. 301-302.

⁵² Çalış ve Demirtaş, **a.g.e.**, s. 200.

⁵³ Encyclopaedia Britannica, a.g.m.

4.3. Bağımlı Bir Bağımsızlık

ABD ve NATO'nun Balkanlar'daki varlığı güven verici olarak algılanmıştır. Bu algıya göre oluşan kanı, Yugoslavya'nın dağılıp sürecinde ortaya çıkan sorunlarla Balkan devletleri kendi başlarına mücadele etmek zorunda kalsaydı sürecin daha kötü gelişebileceği yönünde olmuştur⁵⁴. Öte yandan Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Kosova'ya yapılan müdahaleler, uluslararası hamiliği de beraberinde getirmiştir. Bu tür bir hamilik, ulusal kurtuluş hareketlerinin uluslararası güçler tarafından yönetilmesinde yeni bir dönem açmıştır⁵⁵. Bu bakımdan Kosova örneği bağımlı bir bağımsızlık arz etmektedir. UNMIK gölgesinde oluşturulan devlet kurumları ve siyasal düzen, Arnavut milliyetçiliğinin törpülenmesini sağlamıştır. Reaksiyoner ve etnik temelli bir çizgiden teritoryal bir çizgiye kayma söz konusu olmuştur. Kosovalı Arnavutlar, her ne kadar UÇK'nin silahlı direnişi sonucunda birtakım kazanımlar elde etmiş olsa da Sırbistan'ın boyunduruğundan uluslararası güçler sayesinde kurtulduğu için onların tayin ettiği politikaları takibe mecbur kalmıştır. Diğer bir deyişle bağımsızlığın diyeti, başka türlü bir boyun eğiş olmuştur. Kaldı ki UÇK'nin silahlı direnişle Kosovalı Arnavutlara ne kazandırdığı tartışmalıdır. Uluslararası güçlere davetiye çıkarmak, günün sonunda Kosova'nın geleceğini tasavvur etmeden önce onlardan icazet almayı gerektirmiştir. Nitekim 2008'de ilan edilen bağımsızlığın yol haritası, bu hâl ve şartların eseri olarak ortaya çıkmıştır. BM Genel Sekreteri Martti Ahtisaari tarafından oluşturulan planda, bağımsız Kosova'nın başka bir devletle birleşmeyeceği ve bölünemeyeceği hususları vurgulanmıştır⁵⁶. Böylece şartlı bir bağımsızlık vadedilirken uluslararası tahakkümün de etkisi korunmuştur.

Sonuç

Kosova'da kurulan gölge hükümet eliyle Kosovalı Arnavutların siyasi hedefleri, tarihî tecrübeler ve bölgesel dinamikler dikkate alınarak belirli bir programa bağlanmıştır. Böylelikle "Kosovalı" kimliğini, Kosova'da mukim Arnavut etnik topluluğunun kimliğine bir "belirleyici bileşen" olarak ekleme yolunda ilk adım atılmıştır. Bu adım, Yugoslavya'nın dağılıp sürecinde Kosova'dakilerle Kosova'nın dışında kalan Arnavutların yüzleştiği birbirinden farklı siyasal ve toplumsal koşulların gerektirdiği bir adım olmuştur. Diğer bir deyişle Kosova'daki millet inşasında, oraya özgü dinamikler belirleyici olmuştur. Ancak söz konusu inşa süreci, UÇK'nin Büyük Arnavutluk sanrısıyla kesintiler yaşamıştır. Bu bakımdan bir "Kosovalı" kimliğinin oluşturulmasında demokrasinin ön koşul olduğu görülmektedir. Zira "Büyük Arnavutluk" ülküsü, tek tek bireyleri değil de bir bütün olarak "Arnavut cemaatini"

⁵⁴ Bumci, a.g.m., s. 292.

⁵⁵ Pavković, a.g.e., s. 200.

⁵⁶ Çalış ve Demirtaş, a.g.e., s. 55.

dikkate almaktadır. Nitekim bu bakış açısı, demokrasiye aykırıdır.

UNMIK yönetimi altında Kosova, mahdut bir toprak parçası hâline getirilmiştir. Bu sınırların içinde kurulan devlet, zamanla milletini de mahdut hâle getirmelidir. Bunun için Kosova'daki hâkim unsur olan Arnavutlar, etnik kimliklerine sahip çıkmakla beraber anayasal temellere dayalı yeni bir "Kosovalı" kimliği inşa etmek mecburiyetindedir. Zira bağımsız Kosova devletinin kuruluşu, Arnavutluk'tan ya da "Arnavut" kimliğinden ziyade başta ABD olmak üzere uluslararası güçlerin desteğiyle mümkün olmuştur. Hâl böyleyken Kosova, bölgedeki istikrarın altını oyacak Büyük Arnavutluk gibi projeler için bir basamak olamaz. Aksi takdirde hem elde edilen bağımsız devletin meşruiyeti hem de bağımsızlığın bağımlı olduğu güçler kaybedilecektir. Dolayısıyla AB ile bütünleşmelerine de yardımcı olacak bir Kosovalı kimliğini oluşturarak Avrupa toplumuna intisap etmek Kosovalı Arnavutların faydasıdır. Bu bağlamda AB ile kurulacak siyasi, ticari ve kültürel ilişkilerin önemi ortadadır. AB'ye üyelik süreci, Büyük Arnavutluk sanrısının yeniden revaç bulmaması için bir "havuç-sopa" politikası olarak kullanılabilir. Böylece bağımsızlık sonrasında dış politikada yüzünü bütün bütün Avrupa ve Atlantik'e dönen Kosova'da yeni bir kimlik oluşturmak zor olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

Bora, Tanıl, **Milliyetçiliğin Provokasyonu: Yugoslavya**, Birikim Yayınları, İstanbul 1995.

Bumci, Aldo, “Regional Perspectives for an Independent Kosovo - Albania and Macedonia”, **Understanding the War in Kosovo**, ed. Florian Bieber and Židas Daskalovski, Frank Cass, London 2003, s.279-297.

Çalış, Şaban H. ve Birgül Demirtaş, ed., **Balkanlar’da Siyaset**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2014.

Gökalp, Emre, “Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 7, S 1, 2007, s.279-298.

Guzina, Dejan, “Kosovo or Kosova - Could It Be Both? The Case of Interlocking Serbian and Albanian Nationalisms”, **Understanding the War in Kosovo**, ed. Florian Bieber and Židas Daskalovski, Frank Cass, London 2003, s.29-49.

Janev, Goran, “Kosovo Independence and Macedonian Stability: Is There Any Alternative to the Nationalistic Discourse?”, **Understanding the War in Kosovo**, ed. Florian Bieber and Židas Daskalovski, Frank Cass, London 2003, s.299-317.

Joffe, Josef, “Europe’s American Pacifier”, **Survival** (July-August 1984): 174-80 (Aktaran: Bumci, Aldo. “Regional Perspectives for an Independent Kosovo - Albania and Macedonia”, **Understanding the War in Kosovo**, ed. Florian Bieber and Židas Daskalovski, Frank Cass, London 2003, s.279-297).

Küçük, Mustafa, “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, der. Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.361-413.

Levent, Zeynel, “Tarihi Süreçte Kosova”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 13. S 52 (Güz 2013), s.853-874.

Lyll, Archibald, **The Balkan Road**, Methuen, London 1930 (Aktaran: Todorova, Maria, **Balkanları Tahayyül Etmek**, 3. bs., İletişim Yayıncılık, İstanbul 2010).

Pavković, Aleksandar, **The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and War in the Balkans**, 2nd ed. Palgrave Macmillan, Great Britain 2000.

Şahin, Güngör, “Küresel Güvenliğin Dönüşümü; NATO Bağlamında Kavramsal, Tarihsel ve Teorik Bir Analiz”, **Savunma Bilimleri Dergisi**, C 16, S 2 (Kasım 2017), s.59-81.

Taştan, Yahya Kemal, **Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

Todorova, Maria, **Balkanları Tahayyül Etmek**, 3. Bs, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2010.

Tuncer, Fatih Fuat, **Türkiye-Arnavutluk İlişkilerinde Kimlik ve Ötekilik Söylemi: Süreklilik/Değişim**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Wendt, Alexander, “Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası”, **Uluslararası İlişkiler**, C 10, S 39 (Güz 2013), s.3-43.

Elektronik Kaynaklar

“Kosovo Liberation Army”, **Encyclopaedia Britannica**, <https://www.britannica.com/topic/Kosovo-Liberation-Army> [Erişim Tarihi: 16 Eylül 2021].

“Resolution 1244”, **Security Council Resolutions**, UN, 1999, [https://undocs.org/S/RES/1244\(1999\)](https://undocs.org/S/RES/1244(1999)) [Erişim Tarihi: 16 Eylül 2021].

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ SÜRELİ ÇOCUK YAYINLARINDA MİLLÎ KİMLİK İNŞASININ ÖNEMLİ SEMBOLLERİ: VATAN- MİLLET KAVRAMLARI, BAYRAK VE ULUSAL MARŞ

SEVCAN BAŞBOĞA ÖZEN*

ÖZ

Tarihsel süreç içerisinde, ulusların oluşumlarını açıklayan tezler temelde özcü ve inşacı yaklaşımları esas almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı sonrası Anadolu'da kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda daha çok inşacı yaklaşımın esas alındığı kabul edilmektedir. Literatürde Ernest Gellner, Ernest Renan, Benedict Anderson, Eric Hobsbawm gibi isimler modernist (inşacı) yaklaşım çerçevesinde ulusu, icat edilmiş bir topluluk, hayal edilmiş bir topluluk veya geleneğin icadı olarak ifade etmişlerdir.

Ernest Gellner ulusçuluğun doğuşunda ve ulusun icadında büyük önem atfedilen "Ortak kültür" kavramının ulus için çeşitli düşünceler, işaretler, semboller, ritüeller, davranış ve iletişim sistemi anlamı taşıdığını, söz konusu ulusçuluğun güçlendirilmesinin bu kavramların toplum tarafından benimsenmesi ile mümkün olacağını vurgulamıştır. Anderson'a göre ise ulus, hayal edilmiş bir topluluğu ifade ediyordu. Ulusun inşası, ancak ulusu oluşturan bireylerin zihninde inşa edilecek sınırlar, semboller, imgeler ve ortak bir hafıza ile mümkün olabilirdi.

Bu bildiri metninde, yukarıda bahsedilen ulusçuluğa dair yaklaşımlar göz önünde bulundurularak, Erken Cumhuriyet Dönemi süreli çocuk yayınlara

* Dr., Arel Üniversitesi, sevcanbasboga@gmail.com

rında Türkiye’de millî kimlik inşasının hangi kavramlar, semboller, imgeler, düşünceler, ritüeller çerçevesinde kurgulandığı, tüm bu sembollerin ulus ve millî kimlik inşasında süreli çocuk yayınlarında ne şekilde ele alındığı, hangi söylemler çerçevesinde nasıl ortaya konulduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Ana hatlarıyla bu bildiride Erken Cumhuriyet Dönemi süreli çocuk yayınlarında ulusun millî kimliğinin inşasında son derece önemli yeri olduğu düşünülen vatan-millet kavramlarının, ulusal sembollerin başında gelen bayrak ve ulusal marş gibi sembol, imge ve ritüellerin ulusun ortak hafızasının oluşumunda, yeni bir tarihsel anlatının kurgulanmasında, kolektif kimliğin oluşumunda, güçlenmesinde ve pekişmesinde önemli bir rolü olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslaşma, Millî Kimlik, Vatan-Millet, Bayrak ve Ulusal Marş.

IMPORTANT SYMBOLS OF NATIONAL IDENTITY CONSTRUCTION IN EARLY REPUBLIC PERIOD CHILDREN’S PUBLICATIONS: HOMELAND NATION CONCEPTS, FLAG AND NATIONAL ANTHEM

ABSTRACT

In the historical process, theses explaining the formation of nations have been based on essentialist and constructivist approaches. It is accepted that the constructionist approach was taken as the basis in the establishment of the Republic of Türkiye, which was established in Anatolia after the collapse of the Ottoman Empire. In the literature, names such as Ernest Gellner, Ernest Renan, Benedict Anderson, Eric Hobsbawm have expressed the nation as an invented community, an imagined community or the invention of tradition within the framework of the modernist (constructivist) approach.

Ernest Gellner emphasized that the concept of “common culture”, which was given great importance in the birth of nationalism and the invention of the nation, means various thoughts, signs, symbols, rituals, behavior and communication system for the nation, and that the strengthening of the nationalism in question would be possible with the adoption of these concepts by the society.

For Anderson, the nation represented an imagined community. The construction of the nation could only be possible with the boundaries, symbols, images and a common memory to be built in the minds of the individuals who make up the nation.

In this paper, considering the above-mentioned approaches to nationalism, the concepts, symbols, images, thoughts and rituals that construct national identity in Türkiye in children's periodicals of the early Republican period, and what these symbols do in children's periodicals in the construction of nation and national identity have been thrown light on to explain how it is handled and how it is presented within the framework of which discourses.

In this paper, the concepts of homeland and nation, which are thought to have a very important place in the construction of the national identity of the nation in the children's periodicals of the early Republican period, symbols, images and rituals such as the flag and the national anthem, which are the leading symbols of the national symbols, in the formation of the common memory of the nation, in the construction of a new historical narrative, It will be tried to show that it has an important role in the formation, strengthening and consolidation of the collective identity.

Key Words: Nation, National Identity, Homeland-Nation, Flag and National Anthem.

Giriş

Tüm dünyada modernleşme süreçlerinin önemli bir aşaması olarak görülen, ulus devletlerin ortaya çıkışı ve gelişimi 18. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan Fransız Devrimi ile başlayıp bundan sonraki süreçte de getirdiği sonuçlarla tüm dünyayı etkilemiştir. Ulus devletler genellikle monarşilere karşı özgürlükçü söylemlerle ortaya çıkmış, güç kazanmış ve tam da bu süreç, ulus devletlerin millî kimlik inşasını esas aldıkları bir sürece dönüşmüştür¹.

Ulus-devletlerin ortaya çıkışı, millî kimliklerin nasıl oluşturulduğu, ulusçuluğun oluşumuna dair yaklaşımlar en temelde iki tez çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlardan ilki ulusçuluğun doğuşu ve gelişimini, ulusların, din, dil, ırk gibi özsel bir varlık üzerinden yükseldiği tezine dayandıran “özcü” - “ilkçi” yaklaşımdır. Bu anlayış ulusların öncesiz, ebedi ve organik bir oluş olduğunu savunur². Ulusların oluşumlarına dair bu konudaki ikinci tez ise ulusların öncesiz ebedi ve verili bir varlık olmadığı bilakis ulusların “belirli

¹ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusculuk**, çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s. 70-73.

² Literatürde “özcü, ilkçi, organik”, milliyetçilik olarak da tanımlanan bu anlayış hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, çev. Bilgen Sütçüoğlu, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 25-27.

bir siyasal toplulukça olumsal yapay ideolojik bir icat”³, “icat edilmiş gelenek”⁴, “kurgu” ve “hayal edilmiş bir topluluk”⁵ olduğunu ortaya koyan “iradi” ulusçuluk anlayışıdır. Literatürde ulusların oluşumlarını “inşacı”, “icat” ya da “hayal edilmiş”, “kurgulanmış” bir topluluk olarak adlandıran Ernest Gellner, Benedict Anderson, Eric Hobsbawm gibi isimler ulusların oluşumlarını tarihsel süreç içerisinde modernist yaklaşımların bir keşfi ya da inşası olarak görmüşlerdir. Bu yaklaşımda ulusların ortaya çıkışı ve ulusal kimliklerin verili, sabit, öncesiz ve ebedi olmadıkları ileri sürülür; tarihsel sürecin belli bir döneminde inşa edilen ulusçuluğun ve millî kimliklerin sürekli ve yeniden üretilen bir doğası olduğu savunulur⁶. Bahsi geçen modernistlere göre nihayetinde millet; endüstriyel kapitalizm, kentleşme, sınıflar arası hareketlilik, demokrasi, modern devlet, seküler eğitim ve daha birçok modernleşme sürecinden doğar⁷.

Bu konuda Ernest Gellner, “Ulusun, insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının bir ürünü olduğu, ... İki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak tanıyorlarsa aynı ulusa mensupturlar demektir” ifadeleriyle ulusun en temelde modern bir yaratım olduğunu vurgulamıştır⁸. Gellner, ulusların icadında ve oluşumlarında bahsedilen bu ortaklıkların yanı sıra “ortak kültür” kavramına da büyük önem atfeder. Ulus-devletlerin ve ulusçuluğun icadında büyük önem atfedilen “kültür”ün çeşitli düşünceler, işaretler, çağrışımlar, semboller, ritüeller, davranış ve iletişim sistemi anlamı taşıdığı, söz konusu ulusçuluğun güçlendirilmesinin tam da bahsedilen bu kavramların toplum tarafından benimsenmesi ile mümkün olacağı vurgulanır⁹. Gellner’in ortaya koyduğu bu yaklaşımda Batı’da her şeyi silip süpürerek gelen dev bir modernleşme dalgasının geleneksel toplumları sarstığı, önceki akrabalık bağları ve kabile rollerinin yerine bağlayıcı etmen olarak dil ve kültürü esas aldığı görülür. Hobsbawm ise Gellner’i destekleyecek bir yaklaşımla milliyetçilik ve devleti oluşturanın millet olmadığı, milletleri oluşturan şeyin milliyetçilik ve devlet olduğunu belirtir. Tüm bunları sağlayabilmek için ise milliyetçilerin mit, gelenek, münasip bir tarih ve benzeri unsurlar icat etmek zorunda olduklarını ortaya koymuştur¹⁰.

³ Gellner, *a.g.e.*, s. 104-105.

⁴ Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 24.

⁵ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, 5. bs., çev. İskender Savaşır, Metis, İstanbul 2009.

⁶ Gellner, *a.g.e.*, s.102-106.

⁷ Anthony Smith, *Etno Sembolizm ve Milliyetçilik*, çev. Bilge Firuze Çallı, Alfa Araştırma, İstanbul 2017, s. 34.

⁸ Gellner, *a.g.e.*, s.102-106.

⁹ Gellner, *a.g.e.*, s. 102-103.

¹⁰ Smith, *a.g.e.*, s. 15, 16.

Ulusların oluşum süreçlerinde ve millî kimliklerin inşasında ortak kültür ve ortak bir hafızanın inşasına dikkat çeken isimlerden biri olan Hobsbawm, ulusların ve millî kimliğin inşasında aslında ortak bir hafızanın ve ortak bir geleneğin inşa edildiğini savunur. Ona göre, ulusların ortaya çıktığı süreçteki söylemler, ulusu sembolize ettiği düşünülen semboller, ulusal kahramanlar, destansı anlatılar, ulusun inşasında ortak kültürü oluşturur. Bu ortak kültürün ise aslında bir tür “geleneğin icadı” olduğunu vurgular. Ancak Hobsbawm ve Ranger, ulusların ortaya çıktığı ve millî kimliklerin inşa edildiği bu süreçteki ortak kültür ve sembolleri ile icat edilen geleneğin sonsuz olmadığı, içerisine girilen farklı tarihsel dönemlerde iktidarın ideolojisi doğrultusunda millî kimliğin yeni söylemler, semboller ve yeni gelenek icatları ile yeniden şekillenebilecek esneklikte olduğunu vurgulamıştır¹¹. Smith ise milletlerin siyasi kurumlar tarafından inşa edildiğini ancak uzun vadede sağlam bir cemaat yaratabilmek için etno - kültürel kaynakların gerekliliğine işaret eder. Ona göre bunun temel nedeni, tam da bu süreçte millî kimlik inşasının, milletin oluşumundaki kritik rolüdür. Zira Smith, millî kimliğin oluşumunda siyasi milliyetçiliğin hedeflerine ulaşmayı başaramadığı ya da yetersiz kaldığı noktada kültürel sembollerin, kültürel milliyetçiler tarafından “milletin inşasında” en az devlet odaklı siyasi milliyetçiler kadar etkili olduğu, kimi noktalarda ise siyasi milliyetçiliğin hedeflerine ulaşmada önemli bir alternatif olduğunu ortaya koyar. Smith, milletin inşasındaki kültürel unsurlardan yeni mitler, semboller ve hatıraların keşfedilmesinin, tüm bu kültürel unsurların en az maddi ve örgütsel faktörler kadar etkili olduğunu da savunur. Ulusun inşasında ulusu diğerlerinden ayıran sınırlar, “bizi” “onlardan” ayıran değerler, hatıralar, ritüeller, gelenekler kadar ulusun varlığını ve birliğini ifade eden bayrak, millî marş ve ulusal bayramların, ulusun inşasındaki en önemli kültürel semboller olduğunu, bu sembollerin toplumun ortak bağları ve millî kimliğin vazgeçilmez unsurları olduğunu vurgulamıştır¹².

Anderson, ulus-devletin oluşum sürecinden bahsederken kapitalizmin güçlenmesiyle yaygınlaşan matbaanın kullanımının önemli olduğunu, zira matbaa aracılığıyla ulusal dillerin ve edebiyatın güçlendirildiğini, ulusal diller aracılığıyla ulusun inşası sürecinde yeni bir zaman ve tarih tasavvurunun kurgulandığını, bu yeni hafıza ve tarihin ulusun tüm üyelerinin hafızasında canlandırılmaya çalışıldığını belirtir. Ona göre, ulusların oluşum sürecindeki yeni sınırlar, söylemler, semboller, değerler yeni bir tarihsel anlatının kurgulanmasını gerekli kılar. Bu süreçte oluşturulması beklenen ulusun tarihinin yeni anlatısı önceki krallık ya da imparatorluk gibi siyasal yapıların kültürel kodları ve geleneklerinden farklı olarak ulus devletinin doğuşu sürecindeki ulusal kahramanlar, savaşlar, yeni çizilen sınırlar ve semboller üzerinden yeni

¹¹ Hobsbawm, Ranger, **a.g.e.**, s. 1-7.

¹² Smith, **a.g.e.**, s.37-40.

bir hafızanın inşasını esas almalıydı¹³. Ulusun inşasındaki asıl başarı, tam da ulusun oluşum sürecindeki siyasi amaçlara uygun olarak tüm bu gelenek icatları, değerler, hatıralar, mitler, semboller, ritüellerin ulusu oluşturduğu düşünülen bireylerde ne kadar yankı uyandırdığına bağlıdır¹⁴.

Nihayetinde ulus devletlerin oluşum süreçleri literatürde en temelde özcü ilkçi ve inşacı yaklaşımlar ekseninde ele alınmış ve tartışılmıştır. Modern dünyada ulusların ortaya çıkışı ve inşası bu metinde yer verilen modernleşme yazarların ortaya koydukları da göz önüne alındığında bunun tarihsel sürecin bir inşası olduğu yani ulusun tarihsel süreç içerisinde çeşitli söylemler ve semboller, anlatılar ekseninde inşa edildiğini göstermiştir. Ulusların inşa sürecinin tam da bu tarihsel dönemde ortaya konulan söylem, sembol, anlatı ve imgelerin ulusun tüm üyelerini ne ölçüde kapsadığı ve ulusun hafızasında ne kadar güçlü bir yankı uyandırdığı ile ilgili olduğu düşünülmüştür. Zira tam da bu nedenle uluslaşma süreci dünya üzerinde belli bir tarihsel dönem kapsamakla beraber farklı ulusların uluslaşma deneyimleri, izledikleri güzergahlar, bu güzergahta ilerlerken ortaya koydukları söylemler, imgeler, semboller, anlatılar birbirlerinden farklılar göstermiştir. Uluslaşma sürecindeki tüm bu farklılaşmalar ulus devletlerin ve ulus oluşumlarının niteliğini, kendine has özelliklerini ve özgünlüklerini taşımış ve bu durum aslında uluslaşma sürecinin her bir ulus açısından ötekiyle karşılaştırıldığında sürecin biricikleşmesini de sağlamıştır.

1. Erken Cumhuriyet Dönemi Süreli Çocuk Yayınlarında Millî Kimlik İnşasının Önemli Sembolleri: Vatan ve Millet Kavramları

Ulus devletlerin doğuşu evresindeki önemli kavramların, sembollerin başında ulus devletin sınırlarını çizdiği vatan kavramı gelir. Zira ulus devlet ideali, soyut ve sınırlı bir mekânda kültürel ve siyasi sınırların bütünlleştirilmesidir. Bu nedenle vatan, üzerindeki milletle beraber devletin siyasi organizasyon boyutunun yanında belirli bir coğrafyada varlığını ve hâkimiyet alanını, ulusal sembol ve imgelerle ortaya koyan ulus devletin en önemli mefhumudur. Bu aşamada devlet, ulusçuluk söylemi ile varlığını, coğrafya üzerinde meşrulaştıracak tarihsel ve mekânsal anlatıları milletin zihninde resmîleştirmeye çabalar. Bu anlatılarda ulusun üzerinde yaşadığı vatan/yurt, ulusun atalarının ve ulusun sadakatle bağlı olduğu yalnızca fiziksel sınırlar ve coğrafyanın ötesinde duygusal aidiyet ve bağlılık duyulan bir kavramı ifade eder¹⁵.

İmparatorluğun dağılması sonrası Anadolu topraklarında bir devlet kur-

¹³ Anderson, a.g.e., s.25-62.

¹⁴ Smith, a.g.e., s.83, 84.

¹⁵ Sezgi Durgun, *Memalik-i Şahane'den Vatana*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 60-71.

ma ideali ile yola çıkan Cumhuriyetin kurucu kadroları, ulus devletin inşası sürecinde oluşturmak istedikleri toplumun zihninde biçimlenmesini istedikleri vatan, yurt, millet kavramlarını yalnızca sınırları çizili olan toprağa “vatan” duyulan sadakat ve bağlılık olarak değil, aynı zamanda inşa edilmek istenen millî kimliğin en önemli unsurları olarak görmüşlerdir. Zira İmparatorluktan ulus devlete geçerken sınırların daralması, değişmesi ile yeni bir vatan, yurt kavramı söz konusu olmuştur. Bu nedenle erken cumhuriyet toplumunda vatan ve millet kavramları ifade edilirken tüm değişen ve dönüşen sınırlar düşünülerek anlatılar yapılmaya çabalanmıştır.

Bu bildiri metni dâhilinde Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi’nde ulus devletin kuruluşu ve cumhuriyet rejiminin inşası çerçevesinde odaklanılan millî kimlik inşası ve bu inşa sürecinin önemli kavramları olan vatan-millet, bayrak ve ulusal marş ele alınırken en temelde dönemin önemli süreli yayınları kategorisinde yer alan çocuk dergileri üzerinde durulmuştur.

Ele alınan dönemde bahsi geçen ve inşasına uğraşılan modern devletin ve cumhuriyet rejiminin, ancak yeni nesiller olarak adlandırılan çocuklar tarafından inşa edileceğine inanılmıştır. Zira cumhuriyeti kuran kadro, cumhuriyet rejimi ile çocukluk arasında güçlü bağ kurmuş, tıpkı idealize edilen cumhuriyet rejimi gibi çocukluğun da cumhuriyetin ülkü ve idealleri çerçevesinde inşa edilecek ve bu yolla cumhuriyeti yaşatacak, ayakta tutacak bir özne olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle Erken Cumhuriyet Dönemi’nde çocuklar, rejimin en öncelikli toplumsal gruplarından biri olarak görülmüş ve cumhuriyetin inşası; cumhuriyetin ilke ve idealleri ekseninde inşa edilecek bir çocuklukla mümkün görülmüştür. Bu inşa sürecinde cumhuriyetin okullarında okutulan ders programları ve ders müfredatlarında olduğu gibi bu içeriği destekleyecek süreli çocuk yayınları da söz konusu olmuştur. Bu çalışmada kullanılan ve bahsi geçen süreli yayınlar bu nedenle genellikle devletin çeşitli şekillerde doğrudan ya da dolaylı olarak desteklediği yayınlar olarak görülebilir.

Bu çerçevede bu çalışma dâhilinde Erken Cumhuriyet Dönemi’nde millî kimlik inşasının bahsi geçen önemli kavramları ele alınırken çocuklara yönelik süreli yayınların takibi anlam kazanmıştır. Bu bildiri metninde ele aldığımız konu bağlamında içeriklerinden yararlanılan süreli çocuk yayınları arasında şunlar yer almıştır: Gülbüz Türk Çocuğu (1926-1935), Yeni Yol (1924-1926), Çocuk Sesi (1931-1943), Çocuk (1935-1946), Afacan (1934), Kurt Yavrusu (1935), Çalışkan Çocuk (1934-1936), Ateş (1936-1937), Çocuk Duygusu (1937-1938), Afacan Çocuk Gözü (1936-1939), Yavru Türk (1936-1939), Cumhuriyet Çocuğu (1938-1939), Çocuk Dünyası (1940), Çocuk Gözü Afacan (1945), Şen Çocuk (1945-1946), Doğan Kardeş (1945-1950), Çocuk Alemi (1949), Türk Çocukları (1950).

Erken Cumhuriyet Dönemi çocuk dergilerinde sıklıkla yazılarına rastladığımız Selim Sırrı Tarcan vatanı anlatırken “Vatanı vücuda getiren, ölülerin külüdür” ifadesini kullanarak yazısında vatan-yurt olarak kabul edilen yeri; geçmiş ecdadın, ataların yerleştiği, onun için mücadele edilen, korunan, kendilerinden sonra ulusun yeni nesillerine bırakılan bir yer olarak görmüştür. Ulus ile geçmiş ataları arasında ortak bir bağı ifade eden vatan, şimdiki üyeleri için üzerinde yaşanan, mücadele edilerek korunan ve büyük bir sevgi, aidiyet, bağlılık duyulan bir yer olarak tanımlanmıştır¹⁶.

Erken Cumhuriyet Dönemi süreli çocuk yayınlarında çocuklara öğretilmesi, benimsetilmesi konusunda üzerinde ısrarla ve özenle durulan kavramların başında vatan ve millet sevgisi gelmiştir. Zira çocuklara yönelik yazılarda tüm çocukların ve milletin en mukaddes, kutsal varlığı olarak görülen “vatan” şöyle anlatılmıştır: “Türk vatanı Türkün en mukaddes varlığıdır. Her Türk okula giden mini minilerden büyük çocuklara ağabeylere, ihtiyarlara, kızlara ve kadınlara kadar hepsi vatanın en sağlam bekçileri ve onu göz bebeği gibi koruyan çelikten kalelerdir. Vatanımızı kalbimizden eksik etmeyelim ve onu her zamankinden daha fazla sevelim.”¹⁷ denilerek vatan sevgisinin yalnızca vatanı koruyup kollama görevi şeklinde algılanmaması gerektiği, vatanı sevmenin aynı zamanda vatanın mensubu olan tüm milletin ortak bir bağı ve sorumluluğu olduğu ve vatanı kalbi bir sevgiyle sevmenin ve ona bağlılık duymanın önemi vurgulanmıştır.

İhsan Ragıp, *Gürbüz Türk Çocuğu* dergisinde vatan sevgisini “Türk Oğlunun Amentüsü” şiirinde şöyle ifade etmiştir:

“Türk Oğlunun Amentüsü
Türk oğluyum, adle hakka taparım.
Sanmayınız haksızlığa saparım
Hakikate ilme kurban olurum.
Cahilliğe yaman düşman olurum.
Milletimin haddiyim rençperim.
Vatanımın bekçisiyim askerim.
Yabancıdan lütuf, kerem dilemem
Esirliğe miskinliğe gelemem
Cumhuriyet, istiklaldir imanım.
Vatan cennet, millet hâkim kur’anım”¹⁸

İhsan Ragıp, *Gürbüz Türk Çocuğu* dergisinde yayımlanan bu şiirinde vatan sevgisini soyut bir kavram olmaktan çıkarıp, vatanın evlatlarının, va-

¹⁶ Selim Sırrı (Tarcan), “Konferans: Vatan Nedir?”, *Gürbüz Türk Çocuğu*, S 42 (Mart 1930), s.7, 8.

¹⁷ “Vatan Sevgisi”, *Çocuk*, S 209 (30 İkciteşrin1940), s. 1.

¹⁸ İhsan Ragıp, “Genç İstidatlar: Türk Oğlunun Amentüsü”, *Gürbüz Türk Çocuğu*, S 28 (Kânunusani1929), s. 14.

tan ve milletine duymaları gereken sevgi ve bağlılığı kristalize etmiştir. Zira burada Türk oğlunun amentüsü olarak betimlenen özellikler Cumhuriyet çocuklarında sahip olması beklenen ve bu yönde idealize edilen özellikler olarak görülmüştür. Buna göre, vatana bağlılık ve vatan sevgisi adil olmak, haksızlığa boyun eğmemek, ilme bağlılık, esaretin karşısında bağımsızlığa ve cumhuriyete bağlılıkla mümkün görülmüştür.

Ele alınan dönemin süreli çocuk dergilerinde vatan ve millet sevgisi anlatılırken bunun yalnızca duygusal, hamasi ve hissi bir bağlılık konusu olmadığı, vatani ve milleti sevmenin her bir Türk çocuğunun her gün yapacağı işler, okulda göstereceği başarı, çalışkanlık, görev ve sorumluluklarını en doğru biçimde yerine getirmesi ile mümkün olacağı vurgulanmaya çalışılmıştır. Zira cumhuriyetin inşa etmek istediği millet ve bu milletin en küçük üyelerinin vatan ve millet sevgisi ile vatana ve millete duyulan bağlılığının ancak ona biçilen bahsi geçen rolleri, işleri, sorumlulukları, verilen görevleri gerçekleştirmesi ile mümkün olacağı vurgulanmıştır¹⁹.

Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi aynı zamanda iki savaş arası dönemi ifade etmektedir. Tam da bu nedenle inşa edilmek istenen yeni toplumun, ulus devletin temel kavramları olan vatan ve millet kavramları tanımlanırken ve çocuklar tarafından benimsenmesine uğraşılırken bu kavramlar vatan ve millet savunması, yurdun korunması, kahramanlık, mücadele ruhu, güçlü asker olunması gibi kavramlarla iç içe anlatılmıştır. Zira yirmili yıllar Anadolu’da Millî Mücadele’nin en kritik zamanlarının yaşandığı, Anadolu’nun dört bir yanında işgalci güçlere karşı vatan ve millet savunmasının gerçekleştiği bir dönemdir. Bu süreçte yayımlanan çocuklara yönelik yayınlarda sıklıkla vatan ve millet sevgisi, askerlik ve kahramanlığın kutsallığı ve önemi, yurt sevgisi, bayrağın, bağımsızlığın sembolü olması ve her daim özgürce dalgalanması kavramları ön plana çıkarılmıştır. Bunun yanında cumhuriyet çocuklarının aynı zamanda çalışkan, disiplinli, sağlıklı bir nefer, asker olarak yetiştirilmesinin son derece önemli olduğu üzerinde durulmuştur²⁰.

¹⁹ “Vatan Sevgisi”, **Afacan**, no. 220 (2 Şubat 1938) s.12. H. Sıddık, “Vatan Aşkı”, **Çocuk Sesi**, C 3, no. 67 (23 Nisan 1931) s. 9; “Vatan Sevgisi”, **Çocuk**, S 209 (30 İkinciteşrin1940) s. 1; Nurettin Kıvaner, “Vatan Uğruna”, **Ateş**, S 5 (27 Birincikanun 1937), s. 18; M. B., “Yurdunu Sev!”, **Çocuk**, no. 118 (23. 12. 1938), s. 1; “Bütün Dünya Çocuklarına Memleket ve Millet Sevgisi Aşılıyor”, **Afacan Çocuk Gazetesi**, S 70 (19 Mart 1936), s. 2; Necdet Rüştü, “İstiklalin Çocuğu”, **Çocuk Sesi**, no. 113 (7 Mart 1932), s. 7; “Vatan İçin”, **Çocuk Âlemi**, S 24 (10 Eylül 1949): s.s.y; “Altın Halka: Yurt Sevgisi”, **Çocuk**, S 4 (11 Kasım 1946) s. 7.

²⁰ Muallim Süleyman Edib, “Millî Hikâye: İstiklal Harbi Hatırlarından”, **Yeni Yol**, S 102 (18 Mart 1926), 1379; “İstiklal Madalyası”, **Çocuk Gözü Afacan**, S 45 (23 Nisan 1946), s.s.y; Tahsin Demiray, “Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz’dir İleri! 30 Ağustos 1922”, **Yavru Türk**, S 18 (30 Ağustos 1936), s. 168; Ahmet Rıfat, “Türk Kızı”, **Yeni Yol**, S 111 (6 Teşrinisani 1926), s. 1423; Muallim Sungur Alp, “Türk Kızına”, **Yeni Yol**, S 35 (3 Mayıs 1340), s. 180; M. Kemalettin, “İstiklal Harbi Hatıraları: Bir Türk Çocuğunun Orduya Hizmeti”, **Çocuk Sesi**, no. 111 (22 Şubat 1932), s. 16-17.

Türkiye’de millî kimliğin inşa süreci otuzlu yılların ikinci yarısından itibaren yeni ve olası bir savaşın gölgesi altında şekillenmiştir. Otuzlu yılların ikinci yarısında beliren yeni savaş olasılığı ile çocuk dergilerinde millî kimliğin inşası vatan-yurt savunması, Türklük, kahramanlık, yiğitlik, savaşçı ve üstün olmak, mücadele ruhu, ordu millet kavramlarıyla yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır.

“Türk Oğluyum
Türk oğluyum dünyada zafer için yaşarım.
Zafer için bir hızla nice savaş açarım.
Öğrersin bilmeyenler: beşeriyet tacıyım.
Cenk yerine gelince tanrının kırbacıyım.
Türk oğluyum! Ecdadımın mert bir soyuyum ben.
Dünyaya kol kanat salmış olan Oğuzlardanım ben.
Türk oğluyum! Erliğin erbabıyım ehliyim.
Vatanım uğruna fedadır gençliğim.”²¹

Çocuk dergisinde yayımlanan “Türk Oğluyum” şiiri bahsettiğimiz dönem içerisinde çocuk dergilerinde yayımlanan ve çocuklara içerisinde yaşanan zorlu zamanlarda vatan ve millet sevgisini ve yurt savunmasını, Türklerin tarihsel süreçte kazandıkları zaferleri, kahramanlıkları da hatırlatarak onlarda olması beklenen cesaret, yiğitlik ve kahramanlık hissiyatını coşkulu bir şekilde ifade etmiştir.

Cumhuriyetin otuzlu ve kırklı yıllarında süreli çocuk yayınlarına bakıldığında ele aldığımız vatan ve millet kavramları dönemin siyasal konjonktürü çerçevesinde şekillenmiş, vatan ve millet sevgisi çoğu zaman yurt savunması, savaşçı olmak, cesaret, yiğitlik gibi kavramlarla örülmüştür.

“Türküm Ne Mutlu Bana
Dokunsalar yurduma
Cihan Barutlu bana
Güvenirim orduma
Türküm ne mutlu bana.”²²

Enver Tunçalp’in bir dizesine yer verdiğimiz “Türküm Ne Mutlu Bana” adlı uzun şiirinin genelinde tam da İkinci Dünya Savaşı sürecinde ulusların sınırlarını tahkim ettikleri, kimi devletlerin yayılmacı söylemleri ve istilacı, işgalci faaliyetlerine karşı Türk çocukları için yurt sevgisi, yurda duyulan bağlılık ve bu uğurda yurdun korunması ve savunulması için ellerinden gelen her şeyi yapabilecekleri, her birinin birer cesaret, korkusuzluk abidesi olduğu vurgulanmış, yurt savunması ve yurdun korunması, savunulması söz konusu

²¹ Sabahattin Sami Özer, “Türk Oğluyum”, *Çocuk*, S 199 (15 Eylül 1940) s. 1.

²² Enver Tunçalp, “Türküm Ne Mutlu Bana”, *Çocuk*, C 5, S 269 (14 Mart 1942), s.s.y.

olduğunda Türk çocuklarının her birinin düşmanla mücadelede birer kahra-
man oldukları ortaya konulmuştur.

“Türk’ün Çocuğu
Türk Çocuğu kahramandır.
Sevimli ve çalışkandır.
Zorluklardan hiç yılmamak
ATA’sından armağandır.
Kafa sağlam, vücut acar;
Tuttuğunu söküp atar.
Damarında o akıncı
Dedesinin öz kanı var...!”²³

Çocuk dergilerindeki bu anlatılarda sıklıkla millî kimliğin en önemli unsuru olarak görülen vatan ve millet kavramlarının vatan savunması, sa-
vaşçılık, askerlik, cesaret kavramlarıyla iç içe geçtiği, Türk çocuklarının en
önemli görevinin gelecekte vatani savunan kahraman birer asker olmak ol-
duğu zira Türk çocuğunun da tıpkı ataları gibi tarihin en eski dönemlerin-
den itibaren asker doğduğu, kahraman olduğu, milletini ve yurdunu korumak
kollamak görevini her zaman en yiğit şekilde gerçekleştirdiği vurgulanmıştır.
Bu anlatılarda aynı zamanda nasıl iyi bir asker ve savaşçı olunacağı, nasıl bir
bilinç ve sorumluluk içerisinde olunması gerektiği detaylarıyla ortaya konul-
muştur²⁴. Nihayetinde denilebilir ki Erken Cumhuriyet Dönemi’nde inşa edil-
meye çabalanan millî kimliğin en önemli kavramları arasında vatan ve millet
kavramları önemli yer tutmuştur. Bu kavramlar, ele aldığımız dönemin süreli
çocuk yayınlarında çocuklara daha çok vatan ve millet sevgisi ve bağlılığı
eksenindeki çeşitli anlatılarla anlatılmaya ve kavratılmaya çalışılmıştır. An-
cak bahsedilen vatan ve millet sevgisi ve bağlılığı soyut bir kavram olmaktan
ziyade çocuğun yaşamı boyunca sahip olduğu görev ve sorumlulukları gün-
delik pratikleriyle en doğru haliyle yerine getirmesi olarak görülmüştür.

²³ Zeki Tunaboşlu, “Türk’ün Çocuğu”, **Çocuk**, S 216 (18 İkincikanun 1941), s. 1.

²⁴ T. Demiray, B. Çalapala, “10 Yaşında Mehmetçik”, **Yavru Türk**, C 5, S 111 (13 Haziran 1938), s. 100-101; T. Demiray, B. Çalapala, “10 Yaşında Mehmetçik”, **Yavru Türk**, C 5, S 112 (19 Haziran 1938), s. 116-117; T. Demiray, B. Çalapala, “10 Yaşında Mehmetçik”, **Yavru Türk**, S 115 (9 Temmuz 1938), s. 158-159. **Yavru Türk**, C 5, S 124 (30 Eylül 1938), s. 331; “Ordu Bir Milletten Mayasıdır”, **Çocuk** S 198 (31 Ağustos 1940), s. 2-4; “Asker Olacağım”, **Çocuk**, S 154 (1 Eylül 1939), k.s.; Nurettin Artam, “Haftanın Güzel Şiirleri: Küçük Asker”, **Çocuk**, S 388 (23 Birinciteşrin1944), s. 12; “Çocuğun Harp Notları”, **Çocuk**, S 247 (23 Ağus-
tos 1941), s. 10; “Çocuğun Harp Notları”, **Çocuk**, S 249 (6 Eylül 1941), s. 9; T. Demiray, B. Çalapala, Münir Hayri Egeli, “Asker Çocuk”, **Çocuk**, C 4, S 198 (31 Ağustos 1940), s. 211; Afacan, “Eğer Asker Olursam”, **Afacan Çocuk Gazetesi**, no. 26 (15 Nisan 1937), s. 10; “Ben Bir Kahraman Olacağım”, **Çocuk Duygusu**, S 23 (3 Mart 1938), s. 3-7; Mahmut Atilla Aykut, “Kahraman Kardeşler”, **Çocuk Gözü Afacan**, S 43 (11 Nisan 1946), s. 15-16.

2. Erken Cumhuriyet Dönemi Süreli Çocuk Yayınlarında Millî Kimlik İnşasının Önemli Sembolleri: Bayrak ve Ulusal Marş

Erken Cumhuriyet Dönemi süreli çocuk yayınlarında millî kimlik inşasının önemli unsurlarından biri de ulusu sembolize eden bayrak ve ulusal marştır. Bildiri metninin özetinde de belirtildiği gibi tüm dünyada ulus devletlerin doğuşu ve millî kimliklerin inşası sürecinde ulusun doğuşunu sembolize eden ve ulusa ait olduğu düşünülen “ortak kültür” kavramından bahsedilmiştir. Ulus devletlerin oluşum sürecinde üzerinde önemle durulan “ortak kültür” kavramı ulusa ait olduğu düşünülen işaretler, semboller, ritüeller, gelenekler ve söylemlerden oluşmaktadır. Ulus devletler, kendilerini inşa ederken tüm bu sembol ve söylemleri inşa sürecinin ana motifi olarak kullanıp bunları ulusun zihninde ve bilincinde canlı tutmayı amaçlamışlardır²⁵.

Uluslaşma sürecinin önemli sembollerinden biri de ulusu temsil ettiği düşünülen ulusal bayraktır. Anadolu’da Millî Mücadele yıllarından başlayarak Cumhuriyetle beraber yeni bir devletin kurulmasıyla ulus devletin, vatanın ve milletin en önemli ulusal sembollerinden biri olarak ay yıldızlı bayrak kabul edilir. Ele aldığımız dönemin süreli çocuk yayınlarında çocuklara vatan ve millet sevgisi anlatılıp benimsetilmeye çalışılırken ulusal bayrağın, ulusun bağımsızlığını sembolize eden ve ulusun kutsalları arasında yer alan bir anlamı olduğu ifade edilmiştir. Çocuk yayınlarında, çocuklara ulusal bayrağın önemi anlatılırken üzerinde durulan temel hususlardan biri de bayrağa saygı, bayrağın gelişi güzel taşınmaması, daima özenle ve belli bir ritüel dâhilinde taşınması, savaşta ve barışta daima göklerde dalgalanmasının sağlanması gerektiği üzerinde durulmuştur²⁶. Ele alınan dönemin süreli çocuk yayınlarında sıklıkla bayrak sevgisi ve bayrağa duyulması gereken saygı; vatan ve millet sevgisi, Türklük, vatan savunması, vatanın bağımsızlığı gibi kavramlarla iç içe anlatılarak bayrağın, ulusun, ulus devletin, vatanın en önemli kutsallarından biri olduğu vurgulanmıştır. Bu durum Çocuk dergisinde yer alan “Bayrağım” şiirinde şöyle ifade bulmuştur:

“Bayrağım
Yüksektir her zaman
Severim canım gibi
Rengi al, kanım gibi
Özüm ona armağan
Yurda en büyük bağım
Bayrağımdır bayrağım.

²⁵ Hobsbawm, Ranger, **a.g.e.**, 1-7; Smith, **a.g.e.**, s. 37-40.

²⁶ M. A. A, “Bayrak Sevgisi”, **Çocuk Gözü Afacan**, S 23 (22 Kasım 1945), s. 6; “Yardımcı Sayfamız: Bayrağımız Canımızdır!”, **Doğan Kardeş**, C 4, S 113 (25 Kasım 1948), s. 7; İsmet İnönü, “Türk Bayrağı Şeref Direğinde”, **Yavru Türk**, S 16 (15 Ağustos 1936), s. 187; İzmir Dar’ül Mualliminden Vasi İlhan, “Türk Bayrağı”, **Yeni Yol**, S 25 (23 Şubat 1340), s. 116; Nüzhet Usta, “Talebe Yazıları, Bayrak”, **Çocuk Dünyası**, S 24 (10 Mart 1938), s.s.y.

O hep dalgalandıkça
Ben mesut olacağım.
Acuna dolacağım.
Kalbim onu andıkça
Yurda en büyük bağım
Bayrağımdır bayrağım
Çalışıp gölgesinde
Yükselmek istiyorum
İlk gelmek istiyorum
Hele bir “Gel” desin de
Yurda en büyük bağım
Bayrağımdır bayrağım.”²⁷

Muhittin Ertan’ın bu şiirinde olduğu gibi cumhuriyetin ve ulusun en değerli kutsallarından olan bayrak hem vatani hem de milleti ifade etmektedir. Vatani ve ulusu sembolize eden bayrağa duyulan sevgi ve saygı, yurt sevgisi ile özdeşleştirilmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde ulus devletin ve millî kimliğin inşası sürecinde üzerinde durulan, ulusun vazgeçilmez en önemli sembollerinden biri olarak kabul edilen ulusal marş, Anadolu’da savaşların devam ettiği Millî Mücadele yıllarının en kritik zamanında ulusal meclis olan BMM tarafından 12 Mart 1921’de kabul edilir. Zira tüm dünyada modernleşme sürecinin önemli işaretlerinden birinin de merkezileşme, uluslaşma, ulus devlet ve ulusal kimlik inşası olduğu bilinmektedir. Burada ulus devletlerin modernleşme ve merkezileşme, millî kimlik inşası süreçlerinin asıl başarısı önceki siyasal yönetimle bir süreksizlik içerisinde yeni bir mekân, yeni bir zaman, yeni semboller ve imgeler içeren yeni bir tarih tasavvuru çerçevesinde yeni bir anlatının kurulması ile mümkün görülmüştür.²⁸

Bununla beraber Smith, ulus devletin doğuşu sürecinde oluşturulan değer, hatıra, ritüel ve geleneklerin, topluluğun önceki nesillere ilişkin bir devamlılık hissine sahip olmasına yardımcı olduğunu belirtir. Bu duygunun, bayrak, millî marş ya da bayramlar gibi anlamları zamanla değişebilen fakat biçimleri nispeten aynı kalan kolektif sembollerin yaygın şekilde kabul edilmesiyle daha da pekişebileceğini ortaya koyar. Zira ona göre, bu tür semboller ortak bağları ve millî kimlik anlayışını yaratmaya ve sürdürmeye yardımcı olan toplumsal kültüre ait ritüel ve törenlerde özel bir öneme sahiptir.²⁹ *Çocuk* dergisinde yayımlanan “Bayrak” şiiri ulusun en önemli kolektif kutsalları arasında yer alan bayrağın, ulusun uzun ve zorlu tarihsel geçmişini temsil ettiğini şöyle ifade etmiştir:

²⁷ Muhittin Ertan, “Bayrağım”, *Çocuk*, C 4, S 172 (15 Sonkanun 1940), s. 1.

²⁸ Anderson, *a.g.e.*, s. 25-45.

²⁹ Smith, *a.g.e.* s. 39, 40.

“Bayrak
 Göklerde nazlı nazlı
 Bayrağım dalgaları
 Onun allı beyazlı
 Rengini gönlüm tutar.
 Atalarımın kanı al yapmış bu bayrağı.
 Türk oğlu onu tanı.
 Bayrak şeref kaynağı
 Göklerde ay yıldız
 Bayrağıma ilenmiş.
 Tarihteki sayısız zaferle süslenmiş.
 Onun al gölgesinde
 Sevinerek yürürüz.
 Bayrakla övünürüz.”³⁰

Bu şiir ile ulusu temsil eden bayrağın tarihin en eski dönemlerinden beri var olduğu ve ulusun bağımsızlığını sembolize ettiği belirtilir. Zira ulusun ortak belleğinde tarihin en eski dönemlerinden itibaren ulusun varlığını korumak için verilen savaşlar, kazanılan zaferler ve uğruna feda edilen hayatların, ulusun bağımsızlığını sembolize eden bayrağın şimdi ulusun genç nesilleri tarafından tüm bu anlamlarıyla bilinmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Ele aldığımız Erken Cumhuriyet Dönemi’nde ulusun inşasında hem Anderson, Hobsbawm hem de Smith’in ortaya koyduğu yaklaşımlarda olduğu gibi Cumhuriyet yönetimi, dağılan imparatorluğun kimi sembolleri ve kurumları ile bir süreksizlik içinde olurken, uluslaşma ve millî kimlik inşasını tarihsel hafızanın farklı dönemlerine, ulusun yeni sembollerine, ritüellerine dayandırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet, uluslaşma sürecinin sembollerini Anadolu’da başlayan Millî Mücadele Dönemi’nin savaşları, gelişmeleri, kahramanları, söylemleri ve bu süreçte ortaya çıkan ulusal marş ve bayrak gibi sembollerle ortaya koymuştur. Bu durum ulus devletin, millî kimliği inşasını yeni bir hafıza, yeni bir tarihsel anlatı ile gerçekleştirmesini sağlamıştır. Zira Erken Cumhuriyet Dönemi’nin önemi süreli çocuk yayınlarında bahsi geçen millî kimlik inşasının izlerini sürdürdüğümüzde çocuklarda ulus devletin, vatan ve millet kavramlarının oluşması, ulusun sembollerinin, değerlerinin öğrenilmesi noktasında yeni bir tarih anlatısının kurulduğunu görmekteyiz. Bu tarih anlatısında genellikle Türklerin anayurdu Orta Asya ile bağ kurularak Türklerin Orta Asya’dan dünyanın farklı bölgelerine göçleri, orada kurdukları devletler ve medeniyetlerle dünya medeniyetinin gelişiminde oynadıkları önemli rollere odaklanılmıştır. Bununla beraber Türklerin tarihsel süreçte farklı coğrafyalarda farklı isimlerle güçlü devletler kurdukları pek çok tarihî kahraman yetiştirdikleri konu edilerek Türklerin millet ola-

³⁰ Melahat Sezener, “Bayrak”, *Çocuk*, C 9, S 1 (12 Şubat 1945), s. 2.

rak tarihte oynadığı rolün önemi ve büyüklüğü vurgulanmaya çalışılmıştır³¹.

Bahsettiğimiz tarihsel anlatının odağında genellikle millî kimliği inşa ve güçlendirmeye yönelik olarak Millî Mücadele yılları, ulus devletin kuruluş süreci yer almış, bu süreçte ulusun yaptığı savaşlar, kazanılan zaferler, bu sürecin tarihî ve unutulmaz kahramanları, ulusa ait olan semboller, söylemler, ritüeller konu edilmiştir³². *Çocuk Duygusu* dergisinde yer alan “Talebe Yazıları” bölümünde Nüzhet Usta'nın yazdığı “Bayrak” adlı yazıda Millî Mücadele sürecinde İzmir'in işgali, işgal sabahı bir çocuğun gözüyle şöyle betimlenmiştir:

“...İşgal İzmir'inde hükümet konağına çekilmiş düşman bayrağı dalgalanıyordu. Bayrağın her kıvılcığı Türklerin yüreğine bir bıçak gibi işliyordu, çünkü bu bayrak burada dalgalandıkça İzmir'in yağız Türkü hiçbir zaman hürlüğünü kazanamayacaktır. .... Sevgili bayrağım!... Atalarımın kanıyla sulanmış, ulusumun göz bebeği olan bayrağım senin için şimdi Sakarya ovalarında, Antep surlarında çarpışan kahraman Türk evlatları var. Yakında bütün garbi Anadolu'da mavi bayrağın yerinde sen dalgalanacaksın.”³³

Ele aldığımız dönemde uluslaşma ve millî kimliğin inşa sürecinin üzerine kurulduğu ana dönem Millî Mücadele yıllarıdır. Bu yıllarda Anadolu'da işgallere karşı verilen büyük mücadele süreci aynı zamanda uluslaşma süre-

³¹ Neşet Halil Atay, “Çocuk Eğitiminde Tarih”, **Gürbüz Türk Çocuğu**, S 104 (Ağustos 1935): 3- 6; Mehmet Faruk, “Oğuzhan: Oğuzhan'ın Gençliği”, **Çocuk Sesi**, no. 27 (Teşrinisani 1929): 9; Bahadır Ragıp, “Güney Asya'da Türk Erleri”, **Kurt Yavrusu**, S 4-6 (Ay bilgisi yok, 1935):11; “Eski Zamanların Sonu ve Atilla”, **Doğan Kardeş**, C 4, S 110 (4 Kasım 1948): 18; C. Ç. Öğretmen, “Tarihten Yapraklar: Türk Tarihinde Çocuk”, **Cumhuriyet Çocuğu**, S 26 (27 Nisan 1939): 472; Osman Bacaklı, “Okuyucularımızın Güzel Yazıları: Türküm”, **Çocuk**, S 9 (23 Nisan 1945): 10; R. C Arkin, “Yaptıkları Unutulmayan Türk Büyükleri Kimlerdir? Alpaslan ve Nizamü'l Mülk Kimdir?”, **Çocuk** (23. 12. 1938): 13; Zeki Tunaboylu, “Türk'ün Çocuğu”, **Çocuk**, S 216 (18 İkincikanun 1941): 1; “Haftadan Haftaya: Avrupa ve Türk Medeniyeti”, **Ateş**, S 29 (4 Haziran 1938): 4; “Dörtlerin Sayfası: Tarih İkinci Ders”, **Çocuk**, S 391 (2. Teşrin 1944): s.s.y; “Tarih Dersleri: Çocuklarım”, **Çocuk**, S 389 (Birinciteşrin1944): 2; Tahsin Demiray, “Türkün Gücü Hakkın Gücü!”, **Yavru Türk**, S 13 (25 Temmuz 1936): 151; Ertekin Bayoğlu, “Tanrının Kırbacı: Atilla”, **Çalışkan Çocuk**, S 31 (11 Nisan 1936): 4.

³² Enver Bolayır, “Kurtuluş Savaşında İnebolu Çocukları: Düşman Ateşi Altında”, **Afacan**, No. 20 Nisan 1939): 6; Muallim Süleyman Edib, “Millî Hikâye: İstiklal Harbi Hatırlarından”, **Yeni Yol**, S 102 (18 Mart 1926): 1379; Sezai Attila, “İstiklal Harbi Romanı: Koca Ahmet”, **Çocuk Sesi**, no. 214 (29 Kanunusani1934): 4; “Ulusal Masal: 30 Ağustos Savaşında Türk Ali”, **Çocuk Duygusu**, S 49 (1 Eylül 1938):13; “İstiklal Madalyası”, **Çocuk Gözü Afacan**, S 45 (23 Nisan 1946); “İstiklal Savaşı: Ya İstiklal Ya Ölüm”, **Şen Çocuk**, S 3 (28 Kasım 1948): k.s; “İstiklal Savaşı”, **Şen Çocuk**, S 5 (12 Aralık 1948): k.s; Tahsin Demiray, “Ordular! İlk Hedefiniz Akdenizdir İleri!.. 30 Ağustos 1922”, **Yavru Türk**, S 18 (30 Ağustos 1936): 226; H. Refet Tanışık “Ebedî Şef”, “Ebedî Atamız: Atatürk En Büyük Bayramımızda Yine Bizimle Berabersin”, **Çocuk**, S 118 (29 İlkteşrin1940): 1.

³³ Nüzhet Usta, “Talebe Yazıları: Bayrak”, **Çocuk Duygusu**, S 24 (10 Mart 1938): s.sy.

cinin de en önemli söylem ve sembollerinin ortaya çıktığı bir dönemi ifade etmekteydi. Ulusu temsil eden Ulusal Meclisin kurulması bunu takip eden süreçte, ulusal sınırların savunulması için yapılan büyük savaşlar, bir taraftan bu savaşlar devam ederken diğer taraftan da ulusun kolektif kimliğini temsil eden ulusal marşın kabul edilmesi bu döneme denk gelmekteydi. İnşa edilmeye çalışılan ulusal kimliğin en önemli kutsalları arasında yer alan vatan, millet ve bayrağın yanında ulusal marşın yazımı ve kabulü de Millî Mücadele yıllarında gerçekleşmiştir. Ulusal marşın BMM tarafından kabulü ile ulusun tarihsel kimliği, tarihsel süreçte verdiği mücadele, ulusun üyelerinin bağımsızlık uğrunda verdiği destansı mücadele, Millî Mücadele yıllarında ulusun ortak hafızasının en önemli sembollerinden biri olarak inşa edilmiştir. *Çocuk* dergisinde yer alan “Ulusal Marş” şiiri bu süreçte gösterilen cesaret, kahramanlık ve savaşçı ruhu derin bir coşkuyla şöyle ifade etmiştir;

“Ulusal Marş

Bizimle başlar tarih, bizimle yürür biter.
Yurt için can vermekten yoktur çekinen.
Omuzlar birer burçtur, göğüsler çelik siper.
Yurt içinde kuzuyuz, sınırlarda biz ejderha
Ayağımız bastıkça titrer sarsılır yer gök.
Bize tarihi şanla dolu Türk derler.

Yürürüz sarp dağlara, engin denizlere
Dünya aydınlığı borçludur bilgimize
Yıldırımlar hız alır, imrenir gücümüze.
Bayrağımız yanardağdır vız gelir ateş bize.
Ayağımız bastıkça titrer sarsılır yer gök.”³⁴

Kısacası bahsi geçen süreçte inşa edilmeye çalışılan millî kimliğin en önemli unsurları arasında ulusun ortaya çıkışı ve ulus devletin kuruluş sürecinde ulusal kimliği sembolize eden, ulusun yaşadığı savaşlar, verilen mücadele ve kahramanlıkları anlatan ulusa ait anlatı, söylem, sembol ve ritüeller bulunmaktadır. Ulusal kimliğin inşa sürecindeki en önemli semboller arasında ulusun kolektif kimliğini pekiştirecek olan, ulusu sembolize eden bayrak ve ulusal marş yer almaktadır. Ele alınan dönemin çocuklara yönelik süreli yayınlarda bu sembollerin önemi, anlamı ve ulus için kapsayıcı biricik semboller olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Zira bu semboller yüzyıllardan beridir ayakta kalan ulusun bundan sonra da bağımsız bir şekilde yaşamasını ifade etmekteydi. Ulusu ve millî kimliği ifade eden bayrak ve ulusal marşa duyulan saygı ve sadakat milletin tüm üyelerinin ulus devlete, cumhuriyete olan sevgi, bağlılık ve aidiyetini ifade etmekteydi³⁵. Anadolu’da işgalle-

³⁴ Nuri Güllü, “Ulusal Marş”, *Çocuk*, S 388 (Birinciteşrin1944): 12.

³⁵ Doğan Tuzcuoğlu, “Cumhuriyet”, *Türk Çocuğu*, S 12 (Ekim 1945): 12; Hikmet Turhan

rin gerçekleştiği ve bu işgallere karşı bağımsızlık amacıyla yapılan topyekûn mücadelenin başladığı Millî Mücadele yıllarında kabul edilen millî marş bu süreçte ulusun bağımsızlığını ve birliğini ifade eden en önemli sembollerden biri olmuştur. Zira ulusal marş, ulusun üyeleri için kimi zaman ulusun doğuşunu ve bağımsızlığını romantize bir ezgiyle, kimi zaman şiirsellikle, kimi zaman tüm ulusun millî duygularını harekete geçirecek coşkuda olmuştur.

SONUÇ

Türkiye tarihinde erken cumhuriyet dönemi; imparatorluktan ulus devlete, imparatorluk coğrafyasından ulus devletin Misak-ı Millî sınırlarına, imparatorluğun tebaasından cumhuriyetin vatandaşlığına evrildiği ve bununla beraber pek çok konuda ulus devlet paradigmasının siyasal sisteme hâkim olduğu yeni bir süreci ifade etmektedir. Bu nedenle cumhuriyet modernleşmesi sürecinde uluslaşma, ulus devletin ve millî kimliğin inşası açısından geçmiş imparatorluk yapısıyla görece bir kopuş içerisinde olunmuş, bu süreç beraberinde devlete ait yeni ulusal sınırlar, yeni semboller ve nihayetinde ulus devletin hafızası üzerinden yeni bir tarih tasavvurunu getirmiştir. Bu tarih tasavvurunda Millî Mücadele yılları merkezde olmak üzere bu süreçte yaşanan gelişmeler, bu sürecin kahramanları, söylemleri, sembolleri ve imgeleri belirgin bir şekilde ön plana çıkarılmıştır. Türkiye’de millî kimliğin en önemli kavramlarından olan vatan-yurt, millet ve ulusu sembolize eden bayrak ile ulusal marş bu süreçte belirlenmiş bununla beraber de uluslaşma yolunda önemli adımlar atılmıştır.

Ele alınan dönemde çocuklara yönelik olarak yayımlanan süreli yayınlarda 20’li yıllarda ulus devleti ve millî kimliği tanımlamak üzere sıklıkla kullanılan vatan-yurt sevgisi kutsal bir değer olarak görülmüş, vatana ve millete ve milleti sembolize eden varlıklara olan bağlılık en üstün değer olarak görülmüştür. Ancak bahsi geçen süreli yayınlar aracılığıyla çocuklarda oluşturulmaya çalışılan vatan ve millet bilinci, vatana ve millete duyulan sevgi ve bağlılık yalnızca bir hissiyat olarak düşünülmemiştir. Zira bu metinlerde vatani ve milletini seven; vatanın ve milletin tüm sembollerine saygı, sevgi ve bağlılık duyan çocuğun gündelik pratikleriyle de bunu ortaya koyması beklenmiştir. Buna göre vatanına, milletine, bayrağına ve ulusal değerlere sadakatle bağlı olan çocukların, çok çalışması, her türlü zorluğu göze alması, hiçbir şeyden yılmaması, mücadelecisi olması, yaptığı her işte büyük bir sorumluluk bilinci içerisinde daima başarıyı hedeflemesi, yardımsever ve dayanışmacı bir anlayış içerisinde olmaları idealize edilmiştir.

1930 ve 1940’lı yıllarda yayımlanan çocuk dergilerinde millî kimlik ta-

---

Dağlıoğlu, “Cumhuriyet”, **Çocuk**, S 114 (25.11.1938): 8; “Cumhuriyet Çocukları”, **Çocuk**, S 118 (23. 11. 1938): 6, 15; İsmet İnönü, “Türk Bayrağı Şeref Direğinde”, **Yavru Türk**, S 16 (15 Ağustos 1936): 187.

nımlanırken ve yeniden üretilirken içerisinde bulunulan siyasal konjonktür de etkili olmuştur. Özellikle otuzlu yılların ikinci yarısı ve kırklı yıllar tüm dünyada savaş rüzgarlarının estiği bir süreci ifade eder. Bu yıllarda Türkiye’de yayımlanan çocuklara yönelik süreli yayınlara millî kimlik inşasının önemli kavramları olan vatan, millet ve milletin sembolleri bağlamında bakıldığında bu kavramların her zamankinden daha değerli ve milletin varlığı ile eşdeğer önemde olduğu anlaşılmıştır. Zira bahsi geçen çocuk dergilerinde vatan, millet ve ulus devleti ifade eden sembollere duyulan sevgi ve bağlılık daha çok askerlik, savaş, savaşa hazırlık, mücadele ruhu, bağımsızlık ve kahramanlık kavramlarıyla iç içe ele alınarak tanımlanmıştır.

Türkiye’de iki savaş arası dönem vatan ve millet kavramlarının tanımlanıp ulusun üyelerinin zihninde yeniden inşa edildiği bir süreci ifade etmekteydi. Vatan ve millet kavramlarını bütünleyen ve tüm ulusun varlığı ve bağımsızlığını ifade eden bayrak ve ulusal marş bu süreçte yayımlanan süreli çocuk yayınlarında tıpkı vatan ve millet kavramları gibi ulusun en kutsal değerleri olarak kabul edilmiştir. Ele alınan dönemin çocuk dergilerinde çocukların ve genç nesillerin tüm yaşamları boyunca ulusun bayrağının bağımsız bir şekilde dalgalanması ve ulusal marşının söylenmesi için ellerinden gelen çabayı sarf etmeleri gerektiği belirtilmiş, bu bağlamda bayrak törenlerinde bayrağın taşınmasından ulusal marşın okunmasına dek tüm törenin büyük bir özen ve saygı içerisinde gerçekleşmesi gerektiği vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

Telif Eserler

- “Altın Halka: Yurt Sevgisi”, **Çocuk**, S 4 (11 Kasım 1946): 7.
- “Asker Olacağım”, **Çocuk**, S 154 (1 Eylül 1939): k.s.
- “Ben Bir Kahraman Olacağım”, **Çocuk Duygusu**, S 23 (3 Mart 1938): 3-7.
- “Bütün Dünya Çocuklarına Memleket ve Millet Sevgisi Aşılıyor”, **Afacan Çocuk Gazetesi**, S 70 (19 Mart 1936): 2.
- “Cumhuriyet Çocukları”, **Çocuk**, S 118 (23. 11. 1938): 6, 15.
- “Çocuğun Harp Notları”, **Çocuk**, S 247, (23 Ağustos 1941): 10.
- “Çocuğun Harp Notları”, **Çocuk**, S 249 (6 Eylül 1941): 9.
- “Dörtlerin Sayfası: Tarih İkinci Ders”, **Çocuk**, S 391 (2. Teşrin 1944): s.s.y.
- “Eski Zamanların Sonu ve Atilla”, **Doğan Kardeş**, C 4, S 110 (4 Kasım 1948): 18.
- “Haftadan Haftaya: Avrupa ve Türk Medeniyeti”, **Ateş**, S 29 (4 Haziran 1938): 4.
- “İstiklal Madalyası”, **Çocuk Gözü Afacan**, S 45 (23 Nisan 1946): s.s.y.
- “İstiklal Savaşı: Ya İstiklal Ya Ölüm”, **Şen Çocuk**, S 3 (28 Kasım 1948): k.s.
- “İstiklal Savaşı”, **Şen Çocuk**, S 5 (12 Aralık 1948): k.s.
- “Ordu Bir Milletın Mayasıdır”, **Çocuk**, S 198 (31 Ağustos 1940): 2-4.
- “Tarih Dersleri: Çocuklarımız”, **Çocuk**, s. 389 (Birinciteşrin1944): 2.
- “Ulusal Masal: 30 Ağustos Savaşında Türk Ali”, **Çocuk Duygusu**, S 49 (1 Eylül 1938):13.
- “Vatan İçin”, **Çocuk Âlemi**, S 24 (10 Eylül 1949): s.s.y.
- “Vatan Sevgisi”, **Afacan**, no. 220 (2 Şubat 1938): 12.
- “Vatan Sevgisi”, **Çocuk**, s. 209 (30 İkinciteşrin1940): 1.

“Yardımcı Sayfamız: Bayrağımız Canımızdır!”, **Doğan Kardeş**, C 4, S 113(25 Kasım 1948): 7.

Afacan, “Eğer Asker Olursam”, **Afacan Çocuk Gazetesi**, no. 26 (15 Nisan 1937): 10.

Ahmet Rifat, Türk Kızı, **Yeni Yol**, S 111 (6 Teşrinisani 1926): 1423.

Anderson, Benedict, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, 5. bs. çev. İskender Savaşır Metis, İstanbul 2009.

Atay, Neşet Halil, “Çocuk Eğitiminde Tarih”, **Gürbüz Türk Çocuğu**, S 104 (Ağustos 1935): 3- 6.

Arkin, R. C., “Yaptıkları Unutulmayan Türk Büyükleri Kimlerdir? Alpaslan ve Nizamü'l Mülk Kimdir?”, **Çocuk** (23. 12. 1938): 13.

Artam, Nurettin; “Haftanın Güzel Şiirleri: Küçük Asker”, **Çocuk**, s. 388 (23 Birinciteşrin1944): 12.

Aykut, Mahmut Atilla; “Kahraman Kardeşler”, **Çocuk Gözü Afacan**, s. 43 (11 Nisan 1946): 15-16.

Bacaklı, Osman; “Okuyucularımızın Güzel Yazıları: Türküm”, **Çocuk**, S 9 (23 Nisan 1945): 10.

Bahadır Ragıp, “Güney Asya’da Türk Erleri”, **Kurt Yavrusu**, S 4-6 (Ay bilgisi yok, 1935):11.

Bolayır, Enver; “Kurtuluş Savaşında İnebolu Çocukları: Düşman Ateşi Altında”, **Afacan**, No. 20 Nisan 1939): 6.

C. Ç, Öğretmen, “Tarihten Yapraklar: Türk Tarihinde Çocuk”, **Cumhuriyet Çocuğu**, S 26 (27 Nisan 1939): 472.

Calhoun, Craig, **Milliyetçilik**, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2007.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan; “Cumhuriyet”, **Çocuk**, s. 114 (25.11.1938): 8.

Demiray, B.T. Çalapala, “10 Yaşında Mehmetçik”, **Yavru Türk**, C 5, S 111, (13 Haziran 1938): 100-101.

Demiray, B.T. Çalapala, “10 Yaşında Mehmetçik”, **Yavru Türk**, C 5, S 112, (19 Haziran 1938): 116-117.

Demiray, B.T. Çalapala, “10 Yaşında Mehmetçik”, **Yavru Türk**, S 115 (9 Temmuz 1938): 158-159.

Demiray, Tahsin; “Ordular! İlk Hedefiniz Akdenizdir İleri!.. 30 Ağustos 1922”, **Yavru Türk**, S 18 (30 Ağustos 1936): 226.

Demiray, Tahsin, “Türkün Gücü Hakkın Gücü!”, **Yavru Türk**, S 13 (25 Temmuz 1936): 151.

Ertekin Bayoğlu, “Tanrının Kırbağı: Atilla”, **Çalışkan Çocuk**, S 31 (11 Nisan 1936): 4.

Durgun, Sezgi, **Memalik-i Şahane'den Vatana**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Eric Hobsbawm, Terence Ranger, **Geleneğin İcadı**, Çev. Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006.

Ertan, Muhittin, “Bayrağım”, **Çocuk**, C 4, S 172 (15 Sonkanun 1940):1.

Faruk, Mehmet, “Oğuzhan: Oğuzhan'ın Gençliği”, **Çocuk Sesi**, no. 27 (Teşrinisani 1929): 9.

Gellner, Ernest, **Uluslar ve Ulusculuk**, Çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992. s. 70-73.

Güllü, Nuri, “Ulusal Marş”, **Çocuk**, s. 388 (Birinciteşrin1944): 12.

H. Sıddık, “Vatan Aşkı”, **Çocuk Sesi**, C 3, no. 67 (23 Nisan 1931): 9.

İnönü, İsmet, “Türk Bayrağı Şeref Direğinde”, **Yavru Türk**, S 16 (15 Ağustos 1936): 187.

İzmir Dar'ül Mualliminden Vasi İlhan, “Türk Bayrağı”, **Yeni Yol**, S 25 (23 Şubat 1340): 116.

Kıvaner, Nurettin, “Vatan Uğrunda”, **Ateş**, S 5 (27 Birincikanun 1937): 18.

M. A. A, “Bayrak Sevgisi”, **Çocuk Gözü Afacan**, S 23 (22 Kasım 1945): 6.

M. B, “Yurdunu Sev!”, **Çocuk**, no. 118 (23. 12. 1938): 1.

M. Kemalettin, “İstiklal Harbi Hatıraları: Bir Türk Çocuğunun Orduya Hizmeti”, **Çocuk Sesi**, no. 111 (22 Şubat 1932):16-17.

Muallim Sungur Alp, “Türk Kızına”, **Yeni Yol**, S 35 (3 Mayıs 1340):180.

Muallim Süleyman Edib, “Milli Hikâye: İstiklal Harbi Hatırlarından”, **Yeni Yol**, S 102 (18 Mart 1926): 1379.

Necdet Rüştü; “İstiklalin Çocuğu”, **Çocuk Sesi**, no. 113 (7 Mart 1932): 7.

Selim Sırrı (Tarcan), “Konferans: Vatan Nedir?”, **Gürbüz Türk Çocuğu**, S 42 (Mart 1930):7, 8.

Sezai Attila, “İstiklal Harbi Romanı: Koca Ahmet”, **Çocuk Sesi**, no. 214 (29 Kanunusani1934): 4.

Tanişık, H. Refet; “Ebedi Şef”, “Ebedi Atamız: Atatürk En Büyük Bayramımızda Yine Bizimle Berabersin”, **Çocuk** S 118 (29 İlkteşrin1940): 1.

Tunaboşlu, Zeki; “Türk’ün Çocuğu”, **Çocuk**, S 216 (18 İkincikanun 1941): 1.

Tuzcuoğlu, Doğan; “Cumhuriyet”, **Türk Çocuğu**, S 12 (Ekim 1945): 12.

Usta, Nüzhet, “Talebe Yazıları, Bayrak”, **Çocuk Dünyası**, S 24 (10 Mart 1938): s.s.y.

Yavru Türk, C 5, S 124, (30 Eylül 1938): 331.

İSTİKLAL MARŞI'NIN BESTESİ ÜZERİNE HAYAT DERGİSİNDEKİ GÖRÜŞLER

Öğr. Gör. Ali AKYILDIZ*

ÖZ

Ankara'da 1926 ile 1929 yılları arasında yayın yapan *Hayat* dergisi; tarihi, kültürel, edebî birçok konuyu ele almıştır. Toplumun kültürel olarak şekillendirilmesinde, cumhuriyet fikrinin yaygınlaşmasında *Hayat*, yazılarıyla olumlu katkılar yapmıştır. *Hayat* dergisinde ele alınan konulardan biri de İstiklal Marşı'nın beste ve güftesi konusudur. *Hayat* dergisi, Türk musikisinin gelişimi, ıslahı gibi konuları ele almanın yanında İstiklal Marşı'nın 1924'te kabul edilen bestesi konusunda da eleştirel görüşlere sahiptir. Dergide bu doğrultuda 1927 ile 1928 yıllarında Ahmet Talat, Nuri Refet gibi yazarların makaleleri yayımlanmıştır. Yazılarda, bestenin İstiklal Marşı'nın duygu yükünü taşımadığı yönünde eleştiriler vardır. Millî marşımıza uygun beste bulunamadığı örnekler verilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Marşın bilindiği ancak bestenin söylenmesinin güçlüğü ele alınmıştır. *Hayat* dergisindeki bu tür yazıların İstiklal Marşı'nın 1930'da yeni bestesinin kabul edilmesine katkı sağladığı söylenebilir. 1924'te kabul edilen beste daha çok Türk klasik müziğinden ezgiler taşımakta iken 1930'da Avrupalı enstrümanların ağırlıkta olduğu yeni beste kabul edilmiştir. Makalenin amacı, *Hayat* dergisindeki İstiklal Marşı'nın bestesi tartışmalarını detaylarıyla ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: İstiklal Marşı, Hayat Dergisi, Mehmet Akif Ersoy.

---

* Öğr. Gör. Ali AKYILDIZ. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

OPINIONS IN HAYAT MAGAZINE ON THE COMPOSITION OF THE NATIONAL ANTHEM

ABSTRACT

Hayat magazine, which was published in Ankara between 1926 and 1929, covered many historical, cultural, and literary issues. It made positive contributions to shaping society culturally and spreading the idea of the republic with its “Hayat” articles. One of the subjects discussed in *Hayat* magazine is the composition and lyrics of the National Anthem. *Hayat* magazine has critical views on the composition of the Turkish National Anthem, which was accepted in 1924, as well as discussing the development and improvement of Turkish music. In this direction, articles by writers such as Ahmet Talat and Nuri Refet were published between 1927 and 1928. There are criticisms in the articles that the composition does not carry the emotional weight of the National Anthem. It has been tried to be explained by giving examples that there is no suitable composition for our national anthem. The anthem is known but the difficulty of singing the composition is discussed. It can be said that such articles in *Hayat* magazine contributed to the acceptance of the new composition of the National Anthem in 1930. While the composition, which was accepted in 1924, mostly carried melodies from Turkish classical music, in 1930, the new composition, in which European instruments were dominant, was accepted. The aim of the article is to deal with the discussions about the composition of the National Anthem in *Hayat* magazine in detail.

Key Words: National Anthem, Hayat Magazine, Mehmet Akif Ersoy.

Giriş

Millî Mücadele yıllarında cephede ve cephe gerisinde halkın maneviyatını ve direncini diri tutmak, üzerinde önemle durulan konuların başında gelmiştir. Bu doğrultuda toplantılar, kongreler, mitingler yapılmıştır. Hatipler, şairler, din adamları, mülki-askerî idareciler yaptıkları konuşmalarla direniş ruhunu diri tutmaya çalışmışlardır. Edebî dünyamızın önde gelen isimleri de bu doğrultuda cephede ve cephe gerisinde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Nitekim Mehmet Akif Ersoy, Batı Cephesi’nde temaslarda bulunmuştur¹. Dönemin bir diğer önemli ismi Mehmet Emin Yurdakul ise Güney Cephesi’nin önemli direniş noktalarından Adana’ya yaptığı ziyaretle halkın maneviyatını

¹ M. Orhan Akay, M. Ertuğrul Düzdağ, “Mehmed Âkif Ersoy”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003 Ankara, C 28, s. 433.

yükseltecek konuşmalar yapmıştır². Süreç içerisinde direniş ruhu ayakta tutularak Millî Mücadele'de örgütlü direniş sağlanmış; düzenli ordu kurulmuş ve Batı Cephesi'ndeki nizami birliklerin ilk zaferi olan I. İnönü Savaşı kazanılmıştır. I. İnönü zaferinden sonra devletleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda devletlerarası antlaşmalar yapıldığı gibi Teşkilat-ı Esasiye ve İstiklal Marşı kabul edilmiştir. Dünyaya verilmek istenen mesaj Anadolu'da anayasası, marşı olan bağımsız bir devletin kurulmuş olduğudur. İstiklal Marşı devletin temsil sembollerinden olmakla birlikte cephedeki askerlerin maneviyatını diri tutacak önemli bir unsurdur. Bu doğrultuda Maarif Vekâleti yönetimince İstiklal Marşı yarışması düzenlenmesine karar verilmiş ve gazete ilanlarıyla yarışma halka duyurulmaya çalışılmıştır.³ Farklı zamanlarda gazetelerde yayınlanan yarışma ilanlarında müsabakanın beş yüz lira para ödüllü olduğu ayrıca eser sahiplerinin 23 Aralık 1920 tarihine kadar Maarif Vekâletine başvurularını gerektirdiği vurgulanmıştır.

Mehmet Akif Bey, İstiklal Marşı yarışması kamuoyuna duyurulduğunda Kastamonu'da bulunmaktaydı. Kastamonu'nun yerel sesi *Açık Söz* gazetesi "Şairlerimizden Nazarı Dikkatine" başlığıyla Maarif Vekâletinin İstiklal Marşı yarışmasını tüm halka duyuruyor ayrıca beste yarışması da yapılacağını farklı nüshalarında ilan ediyordu⁴. Mehmet Akif Bey 24 Aralık 1920'de Kastamonu'dan ayrılarak Ankara'ya hareket etmiştir⁵. Bu sürede İstiklal Marşı için Maarif Vekâletinin düzenlediği yarışmaya yaklaşık 724 eser başvurmuş olup söz konusu şiirler takdir görmemiştir. Bunun üzerine Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, Mehmet Akif Ersoy'a marş yazması için teklif götürmüştür. Mehmet Akif Bey para ödülünü bağışlamak koşulu ile İstiklal Marşı'nı kaleme almayı kabul etmiştir⁶. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'ne büyük bir sembol olan İstiklal Marşı kazandırılmıştır.

İstiklal Marşı'nın kabul edilmesinden sonra 17 Mart 1921'de marşın bestesi için ilan yayımlanmıştır. Düzenlenen yarışmaya 24 eser katılmıştır. Ancak beste yarışması bir sonuca ulaştırılamamıştır⁷. Muhtemeldir ki Kurtuluş Savaşı'nın en zor yılı olan 1921'de beste yarışması için gerekli mesai harcana-

² **Yeni Adana**, 27 Ocak 1922, s. 2.

³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Kasım 1920, S 71, s. 2; **İstikbal**, 14 Kasım 1920, S 189, s. 2; **Açık Söz**, 18 Kasım 1920, S 96, s. 4.

⁴ *Açık Söz* gazetesinin İstiklal Marşı yarışma duyurusu örneği için bk. **Açık Söz**, 18 Kasım 1920, S 96, s. 4; **Açık Söz**, 2 Aralık 1920, S 100, s. 2.

⁵ *Açık Söz* gazetesi 27 Aralık 1920 Pazartesi tarihli nüshasında Mehmet Akif Bey'in Cuma günü Ankara'ya hareket ettiğini bildirmiştir. Bu bilgiden hareketle Mehmet Akif Bey'in Ankara'ya hareket tarihi 24 Aralık 1920 olmalıdır. Bk. **Açık Söz**, 27 Aralık 1920, S 106, s. 2.

⁶ Mehmet Akif Ersoy para ödülünü fakir kadın ve çocukların iş edinmek için eğitim aldığı Darül Mesai adlı kuruma bağışlamıştır. Bk. **Açık Söz**, 25 Mart 1921, S 142, s. 1.

⁷ Nurullah Çetin, "İstiklal Marşımızı Anlamak", **AÜDTCF Türkoloji Dergisi**, 21, 2 (2014), s. 36

mamıştır. Zira 1921 yılı içerisinde Yunan kuvvetleri, Anadolu içlerine doğru ileri harekâtını devam ettirmişlerdir. İstiklal Marşı'nın bestesi hakkındaki karar ancak 1924 yılında, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra verilebilmiştir. Bu süre zarfından 1921-1924 arasında yarışmaya katılan besteciler, İstiklal Marşı bestelerini Anadolu'nun muhtelif yerlerinde farklı şekilde çalmıştır. Edirne civarında Ahmet Yekta, Rumeli civarında Zati Arca, İzmir-Eskişehir'de İsmail Zühtü, Balıkesir yöresinde Hasan Basri'nin, Ankara civarında Osman Zeki Üngör'ün⁸ besteleri çalınmıştır⁹. Anadolu'daki beste karmaşasına 1924'te son vermeye çalışılmıştır. 1924 yılında toplanan heyet, Ali Rıfat Çağatay'ın bestesini millî marş olarak kabul etmiştir. Ancak yarışmaya katılanlar yine de kendi bölgelerinde bestelerini millî marş olarak çalıp söylemişlerdir¹⁰. Bazı bestekârlar Ali Rıfat Çağatay'ın klasik Batı müziği bilmediğini, vekil olan kardeşi Samih Rıfat Çağatay¹¹'in etkisi ile marşın kabul edildiğini ifade etmişlerdir.¹² Marşın, beste ve güftesi hakkındaki tartışmalar basın alanında da gündeme gelmiştir. Gazete ve dergiler konuyu muhtelif sayılarında ele alarak İstiklal Marşı'nın güftesi ve bestesini eleştirmişlerdir¹³. Bu dergilerden biri de *Hayat* dergisidir.

⁸ Osman Zeki Üngör (1880-1958), Beşiktaş Askerî Rüştiyesi eğitiminden sonra Muzikâ-i Hümayun'da görev almıştır. Sarayda başkemancı olan Üngör aynı zamanda İstanbul Erkek Öğretmen Okulunda baş müzik öğretmenliği yapmıştır. Üngör cumhuriyetin ilanından sonra Riyaseti Cumhur Filarmoni Orkestrası'nda görevler almış, orkestra şefliğine kadar yükselmiş ve bu kurumdan emekli olmuştur. Üngör bu süreçte Avrupa şehirlerinde de konserler vermiş aynı zamanda Ankara'da 1927'de kurulan Muallim Mektebi müdürlüğü görevlerini de yerine getirmiştir. Ayrıntı için bk. Seyit Yöre, "Osmanlı ve Türkiye Müzik Kültüründe Bir Üsküdarlı: Osman Zeki Üngör", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII**, İstanbul 2014, C 2, s. 203- 215.

⁹ Ömer Bilgehan, Selçuk Bilgin, "Ön Elemeyi Geçen İstiklal Marşı Bestelerinin Eğitim Müziği Açısından İncelenmesi", **GEFAD**, 2019, 39(3), s.1833

¹⁰ Turan Sağer, "İstiklal Marşı Besteleri", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 5, Aralık 2010, s. 218.

¹¹ Samih Rıfat Çağatay Erzurum, Konya, Trabzon valiliklerinde bulunmuştur. Millî Mücadele Dönemi'nde *Hakimiyet-i Milliye*'de yazılar yayınlamıştır, Batı Cephesi'nde askere moral konuşmaları yapmış, dönemin önemli hatiplerinden biridir. Maarif Vekâletinde görevler almış dönemin etkin simalarındandır. Ayrıntı için bk. Ayşegül Celepoğlu, "Samih Rıfat (1874-1932)", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009 İstanbul, s. 74.

¹² Sağer, **a.g.e.**, s. 218.

¹³ Dönemin gazetelerinden *Resimli Gazete*'de İbrahim Alaattin "Millî Marş Meselesine dair" başlıklı yazısında İstiklal Savaşı'nın korkunç bir imtihan olduğunu, Türkiye'nin mücadelelerini, heyecanlarını yaşatacak marşa çok büyük ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Anadolu'da musikinin gelişemediğini buna mukabil Almanya ve Fransa'nın marşları gibi vatanperverliği vurgulayan istiklal marşına ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bk. İbrahim Alaattin, "Millî Marş Meselesine Dair", **Resimli Gazete**, 31.3.1928.

1. Hayat Dergisindeki Görüşler

Hayat dergisi, 2 Aralık 1926 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Dergide tarih, edebiyat, hukuk, iktisat, sosyoloji, mimari gibi muhtelif alanlarda makaleler yayımlanmıştır¹⁴. Devrin aydınları yazılarıyla dergiye hayat vermişlerdir. Derginin ilk mesul müdürü Mehmet Emin (Erişgil)'dir. Mehmet Emin Bey, "Hayat ne için çıkıyor" adlı makalesinde Tanzimat'la birlikte Batı bilgisinin ülkeye geldiği ancak bu bilginin kitabi şekilde kaldığını belirterek *Hayat*'ın düşünebilen, kuvvetli, aydın bir zümre görmeyi hedeflediğini ifade etmiştir. Ona göre Türkiye, medeniyet alanında yüksek bir mevkiye olmalıdır. *Hayat* dergisi de bu doğrultuda çalışmayı hedeflemektedir. *Hayat*, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerinin baskısıyla şeklen yenilik yaptığını, oysa yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki inkılapların Türk milletini ileri bir medeniyete taşımak gayesiyle yapıldığını izah etmiştir. İstiklal Harbi'ndeki millî kudretin barış zamanında ilim ve sanat alanları ile sosyal alanlarda tecelli edeceği ilan edilmiştir. *Hayat*, ilerleme hedefi doğrultusunda çalışıp bu amacın tercümanı olmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda *Hayat* dergisi inkılapların topluma yerleşmesi hususunda millete rehber olmaya çalışmıştır. Nitekim harf inkılabının resmîyet kazanmasından önce, 16 Ağustos 1928'deki nüshasından itibaren *Hayat*, Yeni Türk Alfabesi harfleriyle yazılar paylaşmaya başlamıştır¹⁵. Bu durum *Hayat* dergisinin, inkılapların halka tanıtımında görev aldığını da kanıtlamaktadır.

Hayat dergisinde musiki alanında birçok yazı yayımlanmıştır. Yazıların içeriğinde operadan klasik ve halk müziğine kadar muhtelif konular ele alınmıştır. Ele alınan konulardan biri de İstiklal Marşı'nın bestesi ve güftesi konusudur. Beste, musiki kavramı içinde ele alınmıştır. İstiklal Marşı konusunda ilk eleştirel yazı Çankırlı Ahmet Talat [Onay]¹⁶ tarafından "Millî Marş İstiklal Marşı" başlığını taşımaktadır¹⁷. Ahmet Talat yazısında *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesindeki Aka Gündüz'ün yazısından iki paragraf alıntı yaparak fikirlerini ortaya koymuştur. Ahmet Talat, Aka Gündüz'ün yazısındaki İstik-

¹⁴ *Hayat* dergisi muhtelif çalışmalara konu olmuştur. Derginin inkılaplar hakkındaki görüşleri, yazarların dergideki makaleleri türkü yönleriyle ele alınmıştır. Ancak musiki ve İstiklal Marşı konusunda dergiye konu alan çalışma tespit edilememiştir. *Hayat* dergisi hakkında bazı çalışmalar için bk. Abdullah Uçman, "Hayat", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998 İstanbul, s. 12-14; Yasemin Işık, "Hayat Mecmuası Çerçevesinde Türk İnkılabının Değerlendirilmesi", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Nisan 2020, ss. 76-130.

¹⁵ **Hayat**, 16 Ağustos 1928, s 90, s. 8.

¹⁶ Ahmet Talat müzik ve şiir gibi alanlarda araştırmalarda bulunmuş bir otoritedir. Bu doğrultuda kitaplaştırdığı birkaç çalışması da bulunmaktadır. Çalışmalarından bazıları: **Çankırı Şairleri**, Çankırı Matbaası, Çankırı 1932; **Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i**, İstanbul: Maarif Vekâleti Yay., İstanbul 1926; **Âşık Tokat'lı Nuri**, **Çankırı Tarih ve Halkiyat Notlarından 3**, Çankırı Matbaası, Çankırı 1933.

¹⁷ Ahmet Talat, "Millî Marş, İstiklal Marşı", **Hayat**, S 67, 8 Mart 1928, s. 14-15.

lal Marş'ının bir marş olmadığı, bestenin ise bir hamasiye türküsü olduğu yönündeki eleştirilerini haklı bulmaktadır. Ayrıca şiirin vezninin marşa uygun olmadığı, hece sayısının ise on beş olmasından ötürü oldukça uzun olduğu fikrine sahiptir. Ahmet Talat yeni bir marş yazılana kadar Namık Kemal'in Vatan piyesinde yer alan "Gaziler" şiirinin yayımlanmasının uygun olduğu kanaatindedir. Türk nüfusunda millî marş bilen sayısının 1400 rakamını bulamayacağını, nüfusun %14'ünün bile marşa ve besteye hâkim olmadığını dile getirmiştir. Şiir kıymetli olsa bile bestenin bu kıymetten uzak olduğu, millî marş ve bestenin ısmarlama yazılamayacağını iddia etmektedir. Ahmet Talat bestede sanatın inceliklerinin değil halkın heyecanının dile getirildiği nameler, ahenkler olması gerektiği fikrini taşımaktadır. Bu doğrultuda Ahmet Talat geçici bir süreliğine de olsa iki parçayı marş olarak önermiştir.

Ey gaziler yol göründü yine garip serya

*Dağlar taşlar dayanmaz ahı zarıma*¹⁸...

Ahmet Talat Bey'in önerdiği diğer bir parça ise;

Askere gideni gelir mi sandın

*Çalınan evveli düğün mü sandın*¹⁹... dizeleridir.

Talat, bu namelerin beste ve güfte bağlamında marş olarak kabul edilmeye gayet uygun olduğunu, "Ey Gaziler" şarkısının şimdilik millî marş olabileceği fikirlerini paylaşmıştır²⁰. Ahmet Talat'ın yazısından yaklaşık bir ay sonra *Hayat* dergisinde Nuri Refet Bey'in yazısı yayımlanmıştır. Nuri Refet Bey, Ahmet Talat Bey'in yazısının bazı yönlerine hak vermekle birlikte söz konusu makaleyi birçok yönden tekzip edecek nitelikte fikirlere sahiptir. Nuri Bey, İstiklal Marş'ının istikrar etmiş bir bestesinin bulunmadığını, muhtelif yerlerde İstiklal Marş'ının farklı bestelerini dinlediğini ifade etmiştir. Nuri Bey'in bu ifadesinden 1924'te kabul edilen İstiklal Marşı bestesinin Anadolu'da tek sesliliği sağlamadığı ve İstiklal Marş'ının beste çeşitliliğinin 1928 yılı itibarıyla devam ettiği anlaşılmaktadır.

Nuri Bey yazısında Avrupa'da insanların casus olup olmadığını anlamak için millî marş okutulduğunu, aynı durumun kendisine uygulanması hâlinde Türklüğünü ispat etmek için İstiklal Marş'ını okuyamayacağını dile getirmiştir. İstiklal Marşı bestelerinin genel olarak bir parça melankoliye uğ-

¹⁸ Söz konusu parça İsfahan makamında olup bestesinin III. Selim'e ait olduğu düşünülmektedir. Ayrıntı için bk. Kemal Beydilli, "III. Selim", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009 İstanbul, s. 425.

¹⁹ Parçanın yöresi Erzurum olup Yemen türküsü olarak da bilinmektedir. Parçayı derleyen, notaya alan Muzaffer Sarısözendir. Bk. https://www.notaarsivleri.com/NotaMuzik/mizika_calindi_dugun_mu_sandin.pdf, Erişim Tarihi 17.09. 21.

²⁰ Talat, a.g.m., s. 14-15.

radığını belirtmekte, oysaki istiklalin çok canlı, kudretli, ateşli namesinin olması gerektiği görüşünü benimsemektedir²¹. Fransızların *La Marseillaise* (millî marşı) marşının etkili sözlere sahip olduğunu ancak bu güftenin hicaz makamı ile söylenmesi durumunda marşta etkiden eser kalmayacağını belirterek bestenin önemini vurgulamıştır. Alman millî marşı ile bestesinin farklı zamanlarda yazılmasına rağmen Alman toplumu tarafından benimsendiği, İngiliz marşının “dalgalara hâkim et ey Britanya” gibi sözlerinin de İngilizleri etkilediği fikrindedir. Bestenin insanın her hücrelerinde hissedebileceği bir derinliğe sahip olduğunu, güftenin ise yalnızca dimağda etki bıraktığını düşünmektedir. Nuri Bey; güftenin yeterli olduğunu, gerekli görülürse güfteye küçük değişikliklerin yapılabileceğini belirtirken asıl önemli olanın beste olacağı üzerinde durmuştur.

Nuri Bey, Namık Kemal’in Vatan şarkısının (amalimiz ikbalimiz vatan dır...) marş olarak tavsiye edilmesini sakıncalı bulmuştur. Zira şiir muğlak ifadelerle sahiptir. Söz konusu şiirin halk tarafından anlaşılmasının güç olduğu endişesini taşımaktadır. Nitekim Akif’in güftesini anlayan on kişiden ancak üç kişinin Namık Kemal’in güftesini hakkıyla anlayabildiğini tetkik etmiştir. Bu nedenle Nuri Bey, Namık Kemal’in şiirinin istiklal marşı liyakatine sahip olmadığı kanaatini taşımaktadır. “Ey Gaziler” şiirinin çok değerli halk şarkısı olduğunu, ancak hiçbir zaman millî marş hüviyetine sahip olamayacağı fikrini ifade etmiştir. Zira “Ey Gaziler”, okunduğunda insanın ruhunda fırtınalar koparan bir parça değildir. Bilakis insanı üzen, ağlamaya teşvik eden bu parça memleketinden ayrılan askerinin hüznüyle duygularını tasvir etmektedir. “Dağlar taşlar dayanmaz benim ahı zarıma” ifadeleri hüznün ıstırabın yakarışındır, bu duyguyla Yunanlıların denize dökülemeyeceğini açıklamıştır. Nuri Bey yapılacak marşı, İzmir’i geri aldığımız gün duyduğumuz heyecanı canlandıracak bir beste olarak tasvir etmiştir²².

İstiklal Marşı’nın bestesi musiki başlığı içinde ele alınmıştır. *Hayat* dergisinde musiki konusunda da birçok yazı kaleme alınmıştır. Nitekim Ahmet Talat yazısında mahir bestekârlar bulunmadığı gibi bilhassa musiki makamlarının Mehmet Akif’in şiirine uyarlanma gayretinin ahengi bozacağını iddia etmiştir. Millî marşın bestesinin ısmarlama olamayacağını, halka inebilen eserlerin millî marş olmaya layık olduğunu ifade etmiştir²³. Burada şu soru beliriyor: Halka inebilen beste, yani musiki hangisidir? *Hayat*’ta musiki konusunu ele alan yazarlardan birisi de Kurt Striegler’dır. Striegler yazısında musikin bütün insanlığın ortak ürünü olduğunu, bununla birlikte musikin ferdi hissiyatın, yaşantının bir ifadesi olduğunu kaydetmiş, doğadaki seslerin musikiye ilham olduğunu ifade etmiştir. Müziğin çıkış noktasının

²¹ Nuri Refet, “Millî Marş, İstiklal Marşı”, *Hayat*, S 72, 12 Nisan 1928, s. 7-8.

²² Nuri Refet, “Millî Marş, İstiklal Marşı”, *Hayat*, S 72, 12 Nisan 1928, s. 7-8.

²³ Talat, a.g.m, s.14-15.

ritimler olduğunu, bununla birlikte kültür, irfan ne kadar kuvvetli olursa ritimlerin de o kadar etkili olduğunu; ritimlerin melodi yardımıyla tonlanarak milletlere has musikinin oluştuğunu açıklamıştır²⁴. Müzik konusunda *Hayat* dergisinde uzun yazılar yazan Halil Bedii [Yönetken]²⁵ ise Türk milletine has olabilecek müzik hangisidir sorusuna cevap aramıştır. Halil Bedii, “Millî Müzik hangi musikidir” adlı yazısında, Türk musikisinin çok köklü olduğunu; temelini kopuz, saz, baksı-ozan geleneğine dayandığını ifade etmiştir²⁶. Bu köklü kültürün Batı tekniği ile yoğrulması gerektiğini de vurgulamıştır. Major, minör, çeyrek ses terimleriyle zaman kaybedildiğini; Lale Devri’nde Nedim’i, II. Mahmut Dönemi’nde Dede Efendi’yi tanımanın önemini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra millî müzik Batı tekniği ile gelişebilir fikrini savunmuştur. Bu fikre dayanak olarak Rus musikisinin önemli isimlerinden Glinka’yı örnek vermiştir. Rusya’da bir asır evvel müzik gelişmediği hâlde Glinka gibi bir dâhinin çıkartılabildiğini ifade etmiştir²⁷. Halil Bedii’nin bahsettiği Mihail Glinka 1801-1857 yılları arasında yaşamış ve onun 1836’da Petersburg’da sergilediği “Çarın Yaşamı” adlı eseri ilk Rus operası olarak kabul edilmiştir. Glinka, Rus halk kültürü melodilerini İtalyan tarzı formatta seslendirmiştir²⁸. Halil Bedii, bir Türk dehasının da bu türden başarı yakalayabileceği kanaatinde. Ayrıca Rum ve Ermeni sanatçıların bu hususta epeyce uğraştıklarını, Cemal Reşit isimindeki Türk sanatkarın ilk defa halk sesini Batı ritmiyle kaynaştırdığını, ancak Cemal Reşit’in Türk müzikisi ile yeterince meşgul olmadığı için bu konuda tam bir başarı elde edilemediğini dile getirmiştir.

Halil Bedii; Türk mitolojisinin, Türk tarihinin Anadolu sanatı için muazzam kaynak hüviyetinde olduğunu dile getirerek içimizden çıkacak bir dâhinin bu hazineyi müziğe taşıyacağı kanısındadır. Halil Bedii halk müzikisi ile Batı müzikisi tarzının harmanlanmasıyla güçlü bir müzik anlayışına kavuşulacağına inanmaktadır²⁹. Müzik tedrisatının ıslahı konusunda ise Mehmet

²⁴ Kurt Striegler, “Musikinın İnkışafı Menşe ve İlk İnkışaf”, *Hayat*, S 15, 10 Mart 1927, s. 5-6.

²⁵ Halil Bedii Yönetken(1899-1968), müzik eğitimi bilimcidir. Müzik öğretmenliğinin meslek olmasında büyük katkıları olmuştur. İstanbul Muallim Mektebi mezunudur. Orta ve lise dereceli okullarda müzik öğretmenliği yaptıktan sonra Millî Eğitim Bakanlığının sınavını kazanarak Prag’da dört yıl müzik eğitimi alanında öğrenim görmeye gitmiştir. Halil Bedii yurda dönerek Devlet Konservatuvarı, Gazi Terbiye Enstitüsü ve Müzik Muallim Mektebinde önemli görevler yerine getirmiştir. Bk. Atilla Sağlam, “Sanatçı Müzik Öğretmeni Halil Bedii Yönetken’in Yaşamı, Tüm Müzik Öğretmenlerine Bıraktığı Gerçek Bir Hazinedir”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C XIV, S 1, 2001.

²⁶ Halii Bedii, “Millî Müzik Hangi Musikidir”, *Hayat*, S 9, 27 Ocak 1927, s. 7-8.

²⁷ Halii Bedii, “Millî Müzik Hangi Musukidir”, *Hayat*, S 9, 27 Ocak 1927, s 7-8.

²⁸ Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar*, İletişim Yay., 2011 İstanbul, s. 472.

²⁹ Halil Bedii, “Millî Müzik Hangi Musikidir”, *Hayat*, S 9, 27 Ocak 1927, s. 7-8.

Ragıp Bey'in makalesi yayımlanmıştır³⁰. Mehmet Ragıp musiki eğitiminin okullarda yetersiz olduğu, öğrencilerin eğitim almak üzere Avrupa'ya gönderilmesinin daha doğru olacağı kanısında idi. Avrupa'da eğitim alan öğrencilerin yurda dönmesiyle musiki konusunda ilerleme sağlanabileceği fikrindeydi. Halil Bedii başka bir makalesinde alaturka (klasik) musikinin ihtiyacı karşılamadığına, musikide âdeta Fetret Devri'nin yaşandığına işaret etmiştir. Türk çocuğunun tarihini, kültürünü tanıması ve Batı'da eğitim almasıyla musiki alanında gelişmelerin sağlanabileceğini ifade etmiştir³¹. *Hayat* dergisi musiki alanındaki yazıların yanında marşlardan örnekler de sunmuştur. Bu doğrultuda bestesi Ferid Hilmi'ye, güftesi Fehmi Hikmet'e ait olan Mustafa Kemal Paşa Marşı'nın notaları ve sözleri yayımlanmıştır³². Bu tartışmalar ışığında İstiklal Marşı'nın nihayetinde yeni resmî bestesine kavuşması 1930 yılında gerçekleşebilmiştir. Zeki Üngör, İstiklal Marşı'nı, İzmir'in kurtuluşu üzerine kapıldığı coşkuyla bestelediğini açıklamıştır. Besteyi Viyana'daki konservatuvar müdürüne yolladığını ve bestenin çok özgün olduğu yorumunu aldığını ifade etmiştir³³. Ancak bu ifadede kronolojik olarak tutarsızlık bulunmaktadır. Zira İzmir'in işgalden kurtarılması 9 Eylül 1922, beste yarışmasının yapıldığı yıl ise 1921'dir. Yine de bestenin özgünlüğünün bir Avrupa başkentinde tescil edilmesi önemlidir. Söz konusu beste günümüze kadar resmîyetini korusa da, marşın güftesi ile bestesi hakkındaki tartışmalar son bulmamıştır.

2. Tartışmanın Günümüze Yansımaları

Günümüze kadar uzayan bir tartışma hâlini alan İstiklal Marşı'nın bestesi hakkında eleştiriler dönem dönem gündeme gelmiştir. Bu eleştirilere Zeki Üngör gazete röportajında cevap vermeye çalışmış, tartışmaya gerek olmadığını uzun süredir çalınan marştan daha iyi beste yapılması halinde herkesten evvel kendisinin beste onayı için yardım edeceğini iletmiştir. Ancak marşı Atatürk'ün takdir ettiğini, bunca yıldır çalındığını, millî marşın yürümek için değil ayakta dinlemek için olduğunu aktarmıştır. Marşın bestesini, İstanbul'da Mızaka-ı Hümayun muallimi olduğu sırada, bir dost sohbetinde İzmir'e süvarilerin nasıl girdiğini dinlerken piyano başına geçip yaptığını, "O anda duyduğum heyecanla parmaklarım klavye üzerinde kayıyordu" sözleriyle izah etmiştir. Sonrasında parça üzerinde birkaç gün daha çalışarak Viyana'daki merkeze gönderdiğini, Viyana'daki konservatuvar direktörlüğünden alınan cevapta parçanın çok beğenildiğinin orijinal bir beste olduğunun ifade edildiğini belirtmiştir. Çalışmalara devam ederken Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki müessesenin (Mızika-ı Hümayun) Ankara'ya taşınma-

³⁰ Mahmut Ragıp, "Musiki Tedrisimizin Islahı", *Hayat*, S 19, 7 Nisan 1927, s. 15-17.

³¹ Halil Bedii, "Alaturka Musikide Son Tezahürlerin Kıymeti", *Hayat*, S 83, 28 Haziran 1928, s. 16.

³² Marş bestesi için bk. Ek 1.

³³ Bilgehan ve Bilgin, a.g.m., s. 1834.

sını istemesi üzerine Sultan Vahdettin'in onayını dahi alamadan bütün orkestranın enstrümanları ile birlikte dört vagon halinde Ankara'ya hareket ettirildiğini; Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın teşrif ettiği Ankara'daki bir baloda marşı çaldığını, paşam marşımız budur dediğinde Gazi'nin kendisine "Allah razı olsun Zeki Bey çok beğendim aferin" şeklinde takdir ettiğini izah etmiştir. Zeki Bey'e göre ideal bir millî marşın özellikleri arasında başka hiçbir melodiye benzememesi, kısa olması, insanları dakikalarca ayakta bekletmemesi ve halkın cengâverliğini, ihtişamını yansıtmış olması gerekmektedir³⁴. Zeki Üngör'ün bestesi hakkında orkestra şefi Gürer Aykal 1992 yılında farklı bir eleştiriyi dile getirmiştir. Aykal söz konusu bestenin Üngör tarafından Vahdettin'in tahta geçişine atfen yapıldığını, beğenilmeyince sonraki süreçte bazı değişiklikler yapılarak millî marşa dönüştürüldüğünü iddia etmiştir³⁵.

Millî Marş'ın bestesine yönelik eleştirilerin belli noktalarda toplandığı görülmüştür. Ön elemeyi geçen İstiklal Marşı bestelerini inceleyen bir çalışmada bestelerin armoni³⁶ ve prozodi³⁷ yönünden uygun olmadığı dile getirilmiştir. Bununla birlikte tek hecenin birden fazla heceye dağılmasının prozodi hatası olmadığı da vurgulanmıştır. "O benim milletimin yıldızıdır parlayacak" mısralarının, söyleyişte "O be! nim milletimin" şeklinde bölünmesi buna örnek olarak gösterilmiştir. Bestelerdeki sorun, şiirin kalıp ve hece sayılarının mısraların bütününde eşit olmamasından kaynaklanmaktadır. Marş için ideal bir şiirde mısralardaki durak yerlerinin, hece sayılarının eşit olması gerekir. İstiklal Marşı'nın güftesi bu kurala uymadığı için prozodi hatalarının kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştır. Dikkat çeken bir diğer nokta da yarışmaya katılan bestekârların şiirin farklı kıtalarını bestelemiş olmalarıdır. Genelde şiirin birinci ve ikinci kıtaları bestelenmekle beraber farklı kıtaları besteleyen yarışmacılar da olmuştur. Zira beste yarışmasında bestelenecek kıta ile ilgili bir kural yoktur³⁸. Savaş yıllarındaki olağanüstü hâlin beste yarışması için yapılacak detaylı bir hazırlık sürecine engel olduğu savunulabilir. İstiklal

³⁴ Zeki Üngör Röportaj haberi için bk. **Taha Toros Arşivi**, <https://openaccess.marmara.edu.tr/server/api/core/bitstreams/4136b498-54e6-472a-86c8-7f83f439ecfd/content>, Erişim Tarihi, 17.09.21.

³⁵ Gürer Aykal Röportaj haberi için bk. **Taha Toros Arşivi**, <https://openaccess.marmara.edu.tr/server/api/core/bitstreams/54422a40-da06-444b-9cbe-de498e3a5987/content>, Erişim Tarihi 17.09.21.

³⁶ Armoni, müzikte farklı notaların aynı anda kullanılmasıyla ortaya çıkan ses uyumudur. Bk. Bilgehan ve Bilgin, a.g.m., s. 1833.

³⁷ Prozodi, sözlü müzik yapıtlarında söz ile müzik arasındaki ilişki, sözcüklerin vurgu, söyleniş bakımından doğru söylenmeleri ve müziklendirilmeleri hâlinde bu niteliklerin korunması, sesle sözün dengeli uyumu şeklinde tanımlanmaktadır. Söz ve beste uyumsuzluğu prozodi hatası olarak ifade edilmektedir. Ayrıntı için bk. Murat Özbay, Didem Çetin, "Dinleme Becerisinin Geliştirilmesinde Prozodik Farkındalığın Önemi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Bahar 2011, S 26, s. 160.

³⁸ Bilgehan ve Bilgin, a.g.m., s. 1834.

Marşı'nın doğru söylenmesi yolundaki çabalarıyla tanınan ve Atatürk Eğitim Enstitüsünde (Marmara Üniversitesi) ders veren emektar müzik hocası Hikmet Günsel doksanlı yıllarda İstiklal Marşı için yaptığı değerlendirmede marşın güfte ve bestesinin büyük heyecan ve coşkuyla yazıldığını, ancak şiirdeki hece sayılarının eşit olmamasının besteciler için büyük engel teşkil ettiğini belirtmiştir. Bir şiirin marş olabilmesi için kalıp ve hece sayılarının tüm şiirde eşit olması gerekir. Dolayısıyla İstiklal Marşı'nı kim bestelerse bestelesin prozodi hatasının kaçınılmaz olacağını ifade etmiştir. Prozodi hatasına çözüm olarak yarım nefes alınabilir, uygun yerlerde okurken kısa duraklarla sorun giderilebilir görüşünü sunmaktadır. 1930'da İstiklal Marşı için plak yapılırken yapımcinin plakta yer kaldığını belirterek bir marş daha varsa onu da rahatça kaydedebileceğini teklif etmesi üzerine çalarken hızlandırmak koşulu ile marş düşük devirde kaydedilmiş, böylece plaktaki boşluk giderilmiştir. Marşın asıl temposuyla, yani şu andakinden daha hızlı çalınması ile marş daha etkili olur fikri benimsenmiştir. Bununla birlikte Hikmet Günsel; marşta tonlama sorunu olduğunu, insan sesini zorlayan on bir seslik aralığın oktav sorunu ortaya çıkardığını, küçük nota değişiklikleri ile bu sorunların giderilebileceğini dile getirmiştir. Ayrıca marşın, Fransız halk şarkısı *Cermen Silva* parçasından alındığı iddiasını kabul etmemiş, söz konusu parça ile melodik benzerlikler olabileceğini, bu tür benzerliğin marşın tümüne yansımalarının olanaksız olduğunu ifade etmiştir. Müzik tarihinde bu tür esinlenmelerin olabileceğini ve bu şekilde fazlaca özgün eserler yaratıldığını açıklamıştır³⁹.

Sonuç

Mehmet Akif Ersoy, döneminin ruhunu yansıtacak şiirler yazabilen büyük bir şairdir. *Çanakkale Şehitlerine*, *Ordunun Duası*, *İstiklal Marşı* gibi şiirler Türk toplumunun emperyalizme karşı verdiği mücadelenin izdüşümleridir. İstiklal Marşı tartışmalarında güfte eleştirisi daha arka planda kalmıştır. Zira güfteyi eleştirenler bile Akif'in büyük şair olduğunu kabul etmektedir. Marşa yönelik eleştiriler, besteler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bestelerin şiirle uyumsuzluğu dile getirilmiştir. Yarışmaya katılan tüm bestelerin de günümüze ulaşmadığını belirtmek gerekir. Beste konusunda eleştirilerin yoğunlaşmasında yarışma kurallarının belirlenmemiş olmasının da etkisi vardır. Zira bestekârlar farklı kıtaları dahi besteleyebilmişlerdir. Bir diğer nokta da bestekârlar Türk müziğine daha çok hâkimken besteler orkestra ortamında, Batı enstrümanları olan piyano, keman gibi müzik aletleriyle çalınmıştır. Bu durumun bestenin yapısını etkilediğini göz önünde bulundurmak gerekir. Batı enstrümanlarına hâkim olan bestekârların daha iyi beste yapabileceği düşünülebilir. *Hayat* dergisindeki eleştiriler de bu yöndedir. Nitekim Halil Bedii; Batı müziği eğitimi almış, Türk musikisine hâkim bir bestekârin beste yapmasının daha uygun olacağı fikrini taşımaktadır. Zeki Üngör'ün 1930'da

³⁹ Ahmet Günlük, "Marşı Doğru Söylemek Kolay", *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1990, s.5.

kabul edilen bestesinin marşın yeni bestesi olarak belirlenmesinde, *Hayat* dergisinde yayımlanan makalelerin olumlu etkisi olduğu söylenebilir. Zira söz konusu bestede Batı enstrümanları ağırlıktadır. Beste tartışmaları günümüzde de canlılığını korumaktadır. Mevcut besteyi değiştirmek yerine müzik otoritelerinin tavsiyelerini dikkate alarak beste üzerinde ya da şiir okurken durak ya da vurgularda yapılabilecek küçük değişiklikler daha doğru adım gibi görünmektedir. Zira devlet sembollerinde yapılacak köklü değişiklikler devlet geleneğini ve tarihî miras anlayışını zedeler niteliktedir. Ayrıca marş değiştirilip yeni bestede karar verilmesi durumunda söz konusu marşın geçerlilik süresi nasıl korunacak. Zira yöneticilerin ya da toplumun müzik algısı sanat anlayışı değişebilmektedir. Bu durum neticesinde her yirmi ya da otuz yılda bir beste arayışına girmek gibi belirsizlik doğabilir. Marşın, bestenin değişmesi toplumdaki aidiyet hissine de zarar verir. Bestedeki değişkenlik toplumda karmaşaya sebep olabilir. Yapılması gereken İstiklal Marşı'na güftesi ve bestesiyle sahip çıkmaktır. Marşı düzgün okumak kadar marşın neden yazıldığını ve marşın vermek istediği mesajı rehber edinmek tarihî mirasa en uygun yoldur.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Açık Söz, 18 Kasım 1920, S 96.

Açık Söz, 2 Aralık 1920, S 100.

Açık Söz, 27 Aralık 1920, S 106.

Açık Söz, 25 Mart 1921, S 142.

Yeni Adana, 27 Ocak 1922.

Cumhuriyet, 15 Ağustos 1990.

Hâkimiyet-i Milliye, 1 Kasım 1920, S 71.

İstikbal, 14 Kasım 1920, S 189.

Hayat Dergisindeki Makaleler

Ahmet Talat, “Millî Marş İstiklal Marşı”, **Hayat**, 8 Mart 1928, S 67, s. 14-15.

İbrahim Alaattin, “Millî Marş Meselesine Dair”, **Resimli Gazete**, 31 Mart 1928, no. 239.

Halil Bedii, “Alaturka Musikide Son Tezahürlerin Kıymeti”, **Hayat**, 28 Haziran 1928, S 83, s. 16.

Halil Bedii, “Millî Musiki Hangi Musikidir”, **Hayat**, 27 Ocak 1927, S 9, s. 7-8.

Hayat, 16 Ağustos 1928, S 90, s. 8.

Kurt Striegler, “Musikinî İnkîşafı Menş ve İlk İnkîşaf”, **Hayat**, 10 Mart 1927, S 15, s. 5-6.

Mahmud Ragıp, “Musiki Tedrisimizin İslahı”, **Hayat**, 7 Nisan 1927, S 19, s. 15-17.

Mehmet Emin, “Hayat Ne İçin Çıkıyor”, **Hayat**, 2 Aralık 1926, S 1, s. 1.

Nuri Refet, “Millî Marş İstiklal Marşı”, **Hayat**, 12 Nisan 1928, S 72, s. 7-8.

Tetkik Eserler

Akay, Orhan M., Düzdağ, Ertuğrul M., “Mehmed Âkif Ersoy”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003 Ankara, ss. 432-439.

Ayşegül, Celepoğlu, “Samih Rıfat (1874-1932)”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009 İstanbul, ss. 74-75.

Beydilli, Kemal, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 2009 İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 36., ss. 425-426.

Bilgehan, Ömer, Bilgin, Selçuk, “Ön Elemeyi Geçen İstiklal Marşı Bestelerinin Eğitim Müziği Açısından İncelenmesi”, **GEFAD**, 2019, 39(3), ss.1827-1850.

Çetin, Nurullah, “İstiklal Marşımızı Anlamak”, **AÜDTCF Türkoloji Dergisi**, 21, 2 (2014).

Hosking, Geoffrey, **Rusya ve Ruslar**, İletişim Yay., İstanbul 2011.

Işık, Yasemin, “Hayat Mecmuası Çerçevesinde Türk İnkılabının Değerlendirilmesi”, **Avrasya Yayınları Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Nisan 2020, ss. 76-130.

Onay, Ahmet Talât, **Çankırı Şairleri**, Çankırı Matbaası, Çankırı 1932.

Onay, Ahmet Talât, **Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i**, İstanbul: Maarif Vekâleti Yay., İstanbul 1926.

Onay, Ahmet Talât, **Âşık Tokat'lı Nuri, Çankırı Tarih ve Halkiyat Notlarından 3**, Çankırı Matbaası, Çankırı 1933.

Özbay, Murat, Çetin, Didem, “Dinleme Becerisinin Geliştirilmesinde Prozodik Farkındalığın Önemi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Bahar 2011, S 26, ss. 156-175.

Sağlam, Atilla, “Sanatçı Müzik Öğretmeni Hali Bedi Yönetken'in Yaşamı, Tüm Müzik Öğretmenlerine Bıraktığı Gerçek Bir Hazinedir”, **Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C XIV, S 1, 2001, ss. 29-42.

Sağır, Turan, “İstiklal Marşı Besteleri”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2010, Sayı 5, ss. 214-226.

Uçman, Abdullah, “Hayat”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 12-14.

Yöre, Seyit, “Osmanlı ve Türkiye Müzik Kültüründe Bir Üsküdarlı: Osman Zeki Üngör”, **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII**, İstanbul 2014, C 2, ss. 203- 215.

Elektronik kaynaklar

Taha Toros Arşivi, <https://openaccess.marmara.edu.tr/server/api/core/bitstreams/4136b498-54e6-472a-86c8-7f83f439ecfd/content>

Taha Toros Arşivi, <https://openaccess.marmara.edu.tr/server/api/core/bitstreams/54422a40-da06-444b-9cbe-de498e3a5987/content>

https://www.notaarsivleri.com/NotaMuzik/mizika_calindi_dugun_mu_sandin.pdf

ATATÜRK DÖNEMİNDE BOLU'DA ZAFER BAYRAMI KUTLAMALARI (1926-1938)

Erol EVCİN*

ÖZ

Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu'nun İtilaf devletleri tarafından işgaline karşı yürütülen Türk İstiklal Savaşı'nda Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kumandasında 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz nihai safhayı teşkil etmiştir. 30 Ağustos'ta cereyan eden Başkomutanlık Meydan Muhaberesi ile İngilizlerin himayesindeki Yunan kuvvetleri bozguna uğratılmıştır. Türk ordusu bir takip hareketi ile 9 Eylül'de İzmir'e ulaşarak Yunan kuvvetlerini Anadolu topraklarından çıkarmayı başarmıştır. Türk tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil ederek Anadolu'da bağımsız Türk devletinin varlığını bütün dünyaya ilan eden bu zafer Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine bina edildiği temel meşruiyet kaynağını teşkil etmiştir. Bu münasebetle zafer ilk defa olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın katılımıyla 1924'te Dumlupınar'da düzenlenen bir tören ile kutlanmıştır. TBMM tarafından 1926'da kabul edilen bir kanun ile de 30 Ağustos tarihi "Zafer Bayramı" olarak ilan edilmiştir.

İstiklâl mücadelesi sırasında İtilaf devletleri ile Osmanlı iktidarının Millî Mücadele karşıtı çalışmaları neticesinde hem işgal tehlikesi hem de ayaklanma tehdidiyle karşı karşıya kalan Bolu halkı ifa ettiği cephe ve cephe gerisi hizmetleri ile istiklalin anlamını ve değerini en fazla bilen vatan müdafileri arasında yer almıştır. Çalışma münasebetiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk döneminde Bolu'da düzenlenen Zafer Bayramı kutlamaları incelenmiştir. Büyük bir iftihar, şan ve şeref vesilesi olarak her yıl daha da

* Doç. Dr., Kültür ve Turizm Uzmanı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı,
erol.evcin@ktb.gov.tr

artan bir coşku ile kutlanan bu bayram gününde Türk ordusuna güven, cumhuriyet idaresine ve inkılap hareketine bağlılık ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 30 Ağustos Zafer Bayramı, Büyük Taarruz, Başkomutanlık Meydan Muharebesi, Bolu, Milli Bayram Kutlamaları.

VICTORY DAY CELEBRATIONS IN BOLU IN THE PERIOD OF ATATURK (1926-1938)

ABSTRACT

After the Armistice of Mudros, the Great Offensive, which started on 26 August 1922 under the command of the Commander-in-Chief, Gazi Mustafa Kemal Pasha, constituted the final stage in the Turkish War of Independence, which was waged against the occupation of Anatolia by the Allied Powers. With the Battle of the Commander-in-Chief that took place on 30 August, the Greek forces under the auspices of the British were defeated. The Turkish army reached Izmir on September 9 with a follow-up movement and succeeded in removing the Greek forces from the Anatolian lands. This victory, which declared the existence of the independent Turkish State in Anatolia to the whole world by constituting one of the turning points in Turkish history, constituted the main source of legitimacy on which the Republic of Türkiye was built. For this reason, the victory was celebrated for the first time with a ceremony held in Dumlupınar in 1924 with the participation of Gazi Mustafa Kemal Pasha. 30 August was declared as “*Victory Day*” with a law passed by the Turkish Grand National Assembly in 1926.

The people of Bolu, who faced both the threat of invasion and the threat of uprising as a result of the efforts of the Allied Powers and the Ottoman administration against the National Struggle during the War of Independence, were among the homeland defenders who knew the meaning and value of independence the most, with the front and rear services they performed. In connection with the study, the Victory Day celebrations held in Bolu during the periods of Atatürk, the founder of the Turkish Republic, were examined. Confidence in the Turkish army, loyalty to the republican administration and the revolution movement were expressed on this day of celebration, which is celebrated with ever-increasing enthusiasm every year as an occasion of great pride, glory and honor.

Keywords: August 30 Victory Day, The Great Offensive, The Battle of the Commander-in-Chief, Bolu, National Holiday Celebrations.

Giriş

Bayramlar ister millî ister dini kökenli olsun bir milletin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Köklü bir medeniyet anlayışına sahip Türklerde de eski çağlardan itibaren inanç, kutlama, eğlenme ve anma amaçlı olarak birtakım etkinliklere şahit olunmaktadır¹. Osmanlı Devleti'nde ise 19. yüzyıl içinde Jön Türklerin gayretleri ile şekillenmeye başlayan ve II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İttihatçılar tarafından siyaset zemininde hayata geçirilen ortak vatan, lisan ve tarih anlayışı bayram kavramına yeni bir yön vermiştir. Bu suretle millî duygu ve düşünceleri, birlik ve beraberlik anlayışını kuvvetlendirmek, taze tutmak ve bir gelenek hâlinde gelecek nesillere aktarmak amacıyla millî bayram kavramı gündeme gelmiştir². Bu gelişmelerle birlikte ilk olarak Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmanî'de II. Meşrutiyet'in ilan edildiği Rumî 10 Temmuz 1325 tarihi (M.23 Temmuz 1909) "10 Temmuz İyd-i Millisi" adı ile devletin resmî kutlama günleri arasında kabul edilmiştir³. Çeşitli badireler nedeniyle çözümlüş içinde bulunan ülkede bu bayram vesilesiyle hürriyet, eşitlik, adalet, halk iradesi kavramları bir kurtuluş düsturu olarak işlenmiş ve kutlanmıştır. Bu süreçte millete yeni hamleler yapmasını sağlayacak tarihî bir ilham ve heyecan kaynağı olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününe atıfla 30 Aralık 1913 tarihinden itibaren "İstiklâl-i Osmânî Günü" kutlamalarını da görüyoruz⁴. Bu iki bayramın da Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı unsurlar arasındaki uyumu ve dayanışmayı artırmak ve bu suretle Osmanlı kimliği altında devletin devamlılığına katkı sağlamak üzere icra edilmeye başlandığını söyleyebiliriz. Resmî nitelikli bu bayramlar Mondros Mütarekesi sonrasında işgale uğrayan Anadolu topraklarını kurtarmak üzere türlü zorluklarla mücadele edilen Millî Mücadele yıllarında bile kutlanmaya çalışılmıştır. Buna karşılık söz konusu bayramların Cumhuriyet Döneminde yeni rejim ve inkılap hareketi içinde önemini yitirdiği ve zamanla ortadan kalktığı görülmektedir⁵.

Cumhuriyet Döneminin önemli resmî kutlamaları içinde yer alan Zafer Bayramı, Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde Anadolu'nun işgalden kurtuluşunu ve Türk milletinin istiklalini temsil etmektedir. Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarından Atatürk'ün ebediyete irtihaline kadar uzanan süreçte icra

¹ Salim Koca, "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller", **Türkler Ansiklopedisi**, C 3, Ankara 2002, s.51-57.

² Hasan Akbayrak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Millî Bayramlar", **Tarih ve Toplum**, S 43, Temmuz 1987, s.31.

³ Filiz Çolak, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 10 Temmuz Hürriyet Bayramı**, Çizgi Kitabevi, Konya 2013, s.18.

⁴ Mehmet Şahingöz, "Osmanlı'dan Millî Mücadele'ye İstiklâl-i Osmanî Günü Kutlamaları", **Yeni Türkiye Dergisi**, (Osmanlı Özel Sayısı), C 1, 1999, s.195.

⁵ "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, Kanun No:2739, Kabul Tarihi: 27/5/1935, s.5262.

edilen Zafer Bayramı kutlamaları ülkenin kuruluş dinamikleri ile askerî-idari erkânın ve halkın sahip olduğu millî motivasyonların anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Çalışma münasebetiyle daha önce ilmî bir mecrada ele alınmamış bir konu olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk döneminde Bolu'da düzenlenen Zafer Bayramı kutlamaları incelenmiştir. Alan yazınında hâlihazırda 1926'dan itibaren yurdun çeşitli şehirlerinde resmî surette icra edilen Zafer Bayramı kutlamalarını konu alan bazı çalışmalar mevcuttur⁶. Bu bildiri vesilesiyle bahse konu çalışmaların zeminini genişletmek ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi araştırmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA) ile Mudurnu Dijital Kent Arşivi (MDKA)'nden temin edilen belgeler, Resmî Gazete ve Ayın Tarihi gibi resmî yayınlar, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Cumhuriyet* ve *Ulus* gazeteleri ile resmî hüviyetli yerel *Bolu* gazetesi çalışmanın temel kaynakları arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra konuya ilişkin muhtelif telif-tetkik eserler ile güncel süreli yayınlar da çalışmada istifade edilen kaynaklar arasında yer almıştır.

I. 30 Ağustos Zaferi, Önemi ve Zafer Bayramı

Türkler, Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı Alparslan'ın öncülüğünde 1071'de Malazgirt Zaferi ile Bizans kuvvetlerini bozguna uğratmak suretiyle Anadolu'yu hızlı bir şekilde yurt tutmaya başlamıştır. Anadolu'da yüzyıllar boyu devam eden Türk varlığı Osmanlı Devleti'nin idari, iktisadi ve sosyal yapısında belirginleşen bir takım sorunları takiben 20. yüzyıl başlarında tehlikeye düşmüştür. Nihayetinde Birinci Dünya Savaşı akabinde imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi İtilaf devletlerinin Anadolu'yu işgali için uygun bir zemin hazırlamıştır. Osmanlı iktidarının sükûnetine karşı Anadolu'nun İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edilmesine razı olmayan Türk milleti, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde teşkilatlanarak kendisine vurulmak istenen prangaları kırmak üzere bir istiklâl mücadelesine girişmek zorunda kalmıştır. Amasya Genelgesi'ni takip eden süreçte Erzurum ve Sivas Kongrelerinin ardından Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî'nin tekrar açılışı mümkün olmuştur. Buna karşılık İstanbul'un İtilaf kuvvetleri tarafından işgali millî iradeyi akamete uğratmıştır. Bu gelişmelerin akabinde Mustafa Kemal Paşa'nın yoğun mesaisiyle 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM açılmıştır. Bu süreçte bir yandan Osmanlı iktidarının menfi yöndeki çalışmaları ile tetiklenen iç ayaklanmalar bastırılırken diğer yandan Anadolu'nun dört bir yanında işgal kuvvetleri ile mücadele edilmiştir. Bu kapsamda Türk İstiklal Savaşı'n-

⁶ Örnek olarak bk. Neslihan Altuncuoğlu, İmren Aydın Saydan, "Kayseri Vilayet Gazetesi Ekseninde Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kayseri'de Zafer Bayramı Kutlamaları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 39, 2015, s.145-162; Ahmet İlyas, "Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa'da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları", *Bin-göl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 8, S 16, Güz 2018, s.201-215.

da işgal kuvvetlerine karşı son ve en etkin askerî hamlelerin Batı Cephesi'nde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Türk milletine hayat hakkı tanımayan 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Muahedesi İtilaf devletleri ve işgal kuvvetleri için itici bir güç oluşturuyordu⁷. Bu suretle Batı Anadolu'da 1921 başlarında başlayan Yunan ileri harekâtı I. ve II. İnönü Muharebeleri neticesinde Türk ordusu tarafından durdurulmuştu⁸. Buna karşılık 10 Temmuz 1921'de başlayan Kütahya-Eskişehir Muharebeleri neticesinde Türk kuvvetleri kayıp vermemek üzere 25 Temmuz 1921 tarihi itibarıyla Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmek zorunda kalmıştı⁹. Bunun üzerine Türk ordusunun muharebe gücünü artırmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa'ya TBMM tarafından 5 Ağustos 1921'de "Başkomutanlık" görevi verilmişti. Ordunun teçhizat ve mühimmat bakımından takviye edilmesi amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı doğrultusunda 7-8 Ağustos 1921'de "Tekâlif-i Milliye Emirleri" çıkarılmıştı. Nihayetinde 23 Ağustos 1921'de tekrar taarruza geçen Yunan kuvvetleri geniş bir hat üzerinde cereyan eden Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından Türk birlikleri tarafından Sakarya Nehri'nin batısına atılmıştı. İngiltere ve müttefiklerinin Türk askerî faaliyetlerini durdurmak amacıyla 21-26 Mart 1922'de Paris'te bir araya gelerek Türk ve Yunan temsilcilerine yaptığı mütareke teklifi Türk tarafının ılımlı yaklaşımına karşın Yunan tarafının anlaşmaz tutumu nedeniyle kabul görmemişti. Bunun üzerine Türk ordusu tarafından Yunan mevzilerine 26 Ağustos 1922 sabahı "Büyük Taarruz" başlatılmıştı. Bu münasebetle Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın idaresinde 30 Ağustos'ta cereyan eden Başkomutanlık Meydan Muhaberesi ile Dumlupınar'da işgalci Yunan kuvvetleri bozguna uğratılmıştı. Bu şiddetli bozgun sırasında Yunan ordusunun başkomutanı Nikolaos Trikupis de esir alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül 1922 tarihli: "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!" emriyle gerçekleşen takip hareketi neticesinde Yunan kuvvetleri 9 Eylül'de İzmir'de denize dökülmüştü¹⁰.

Şiddetli çarpışmaları takiben büyük bir zafer kazanılmış ve böylece İtilaf devletlerinin son kalıntıları durumunda olan Yunan kuvvetleri Anadolu topraklarından çıkarılmıştı. Türü meşakkatler altında elde edilen bu başarı milletler arası ilişkilerde etkilerini bariz bir şekilde hissettirmişti. Bu bağlamda Türk tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil ederek Anadolu'da bağımsız Türk devletinin varlığını ve Türk askerinin kahramanlığını bütün

⁷ Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara 1970, s.139.

⁸ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C IV, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s.78; Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1**, Zeus Kitabevi, İzmir 2006, s.279 vd.

⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s.405.

¹⁰ **Nutuk**, s. 407 vd.

dünyaya ilan eden bu zafer millete büyük bir moral ve güven telkin etmişti. Türk milletinin canı ve kanı pahasına elde edilen bu büyük askerî zafer Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine bina edildiği temel meşruiyet kaynağını oluşturmuştu.

Bu büyük zafer, üzerinde en çok emeği geçen Gazi Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere devlet erkânının, askerlerin, Darü'l-Fünûn mensuplarının, ülkenin muhtelif bölgelerinden dernek temsilcilerinin ve halkın katılımıyla belli bir program kapsamında ilk kez 30 Ağustos 1924'te Dumlupınar'da kutlanmıştı¹¹. Etkinlik sırasında şehitleri, gazileri, fedakâr ve kahraman Türk askerini temsil eden “Şehit Asker” abidesinin temeli atılmıştı. Büyük zaferin mimarı Cumhuriyet reisi Gazi Mustafa Kemal bizzat sevk ve idare ettiği taarruz hakkında bilgi vermişti. 30 Ağustos zaferini “Türk tarihinin en mühim bir dönüm noktası” olarak değerlendiren Gazi Mustafa Kemal bu zaferin Türk ve dünya tarihine yeni bir yön verdiğini, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini burada sağlamlaştırıldığını ifade etmişti¹².

Bu gelişmelerin neticesi olarak Müdafaa-ı Milliye Vekâleti tarafından hazırlanarak İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulan ve nihayetinde 1 Nisan 1926'da *Resmî Ceride*'de yayınlanan bir kanun ile 30 Ağustos tarihi resmen “Zafer Bayramı” olarak ilan edilmişti. Kanunda: “İstiklâl Muharebâtında zafer-i kat'iyi te'mîn eden 30 Ağustos Başkumandan Muharebesi günü cumhuriyet ordu ve donanmasının Zafer Bayramı'dır. Her yıl dönümünde bu bayram günü kuvâ-yı beriyye, bahriyye ve havaiyye tarafından tes'id olunur ve Müdafaa-ı Milliyye Vekâleti'nin tanzim edeceği programa göre Dumlupınar'da ayrıca merasim-i askeriyye icra edilir ve bugünde bi'l-umûm devair ile mektepler ta'til olunur” denilmişti¹³. Takip eden süreçte Millî Müdafaa Vekili Recep Peker imzasıyla 26 Ağustos 1926'da yayımlanan bir genelge ile de bahse konu kanun gereği bayramda yapılacak kutlamalar hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi verildiği görülmektedir. Ülke sathında yapılacak kutlama programı çerçevesinde askerî makamları tebrik ziyaretleri, şehitlik, abide ve merkezi meydanlarda toplantı, Başkomutanlık Meydan Muharebesi çerçevesinde günün anlam ve öneminin, ordunun kahramanlığının ve Gazi Mustafa Kemal'e yönelik şükran duygularının dile getirilmesi, resmigeçit, top atışı, eğlence, millî oyun, şenlik ve fener alayı gibi etkinlikler yer alıyordu¹⁴.

¹¹ “Başkumandan Meydan Muharebesi Devr-i Senevisi Merasimi”, **Ayın Tarihi**, C IV, (İla ve Nüsha), Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara 1340, s.1-66; Ayrıca bk. Bedrettin Tuncel, **Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s.9-11.

¹² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C I-III, Ankara 1981, s.184-185.

¹³ “Zafer Bayramı Kanunu”, **Resmî Ceride**, 12 Nisan 1926, S 346, Kanun No: 795, s.1267.

¹⁴ Burhan Sayılır, “30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz ile İlgili Bazı Bilgiler”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Bahar 2014, S 16, s.101-102.

Genelgede geçen: “Zafer Bayramı günü aynı zamanda Tayyare Cemiyetinin de yevm-i mahsusu olduğundan tevhid hareket olunur.” şeklindeki ifade ve bunun uygulamaya geçirilmesi söz konusu bayramın uzun yıllar “Zafer ve Tayyare Bayramı” adı ile kutlanmasına yol açmıştır¹⁵. Bu suretle “Zafer Bayramı” birçok şehirde olduğu gibi Bolu’da da yıllarca gayrî resmî olarak “Zafer ve Tayyare Bayramı” adı ile kutlanmaya devam etmiştir. 1935 tarihli “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”da ise: “Zafer Bayramı; İstiklâl Savaşı’nda son zaferin kazanıldığı 30 Ağustos günü” olarak belirtilmiş ve parantez içinde: “bugün Millî Müdafaa Vekilliği tarafından hazırlanacak programa göre süel tören yapılır”¹⁶ açıklamasına yer verilmiştir. Bu kanun ile Zafer Bayramı’nın millî bayram ve tatil günleri içindeki yeri pekiştirilmiştir.

II. Atatürk Döneminde Bolu’da Zafer Bayramı Kutlamaları

Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf devletleri ile Osmanlı iktidarının menfi yöndeki çalışmaları neticesinde Türk milleti için Anadolu’da bir istiklal mücadelesi vermek kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda hem bir işgal tehlikesi hem de ayaklanma tehdidiyle karşı karşıya kalan Bolu halkı söz konusu dönemde istiklâlin değerini en fazla bilen vatan müdafileri arasında yer almıştır. Bu münasebetle genci yaşlısı, kadını erkeği, köylüsü şehirlisi, memuru esnafı, askerî ve idari erkânı ile istiklal mücadelesinin fiili olarak içinde yer alan Bolu halkının cephe ve cephe gerisinde hayati hizmetlerde bulunduğu görülmektedir. Hiç şüphesiz ki bu hizmetler nihai zaferin kazanılması hususunda ciddi katkılar sağlamıştır¹⁷. Bu nedenle Türk ordusunun Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nde elde ettiği parlak zafer ve bunun neticesi olarak İzmir’e girişi bütün Anadolu’da olduğu gibi Bolu’da da halkın sevinç gösterileri ile karşılanmıştır. Sancaklarla donatılan Bolu merkezinde, Düzce, Gerede, Mudurnu, Göynük ilçelerinde ve Akçaşehir ile Gökçeşu nahiyelerinde halk; verilen söylevler, düzenlenen toplantılar, davullu ve zurnalı eğlenceler, fener alayları ve gösteri yürüyüşleri ile Türk ordusunun zafer sevincine ortak olmuştur. Bu münasebetle gönderilen tebrik telgrafları ile Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya ve TBMM’ye güven

¹⁵ Yücel Öztürk, “30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar”, *History Studies*, Volume 10, Issue 9, p.233; Demo Ahmet Aslan, *Cumhuriyet’in Törensel Meşruiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s.133; Demo Ahmet Aslan, “Tayyare Cemiyeti’nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 14, S 3, s.142.

¹⁶ “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, Kanun No:2739, Kabul Tarihi: 27/5/1935, s.5262.

¹⁷ Erol Evcin, *Birinci Dünya Savaşından Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi (Olaylar ve İz Bırakanlar)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s.89 vd.

ve bağlılık duyguları ifade edilmişti.¹⁸

Anadolu'nun her köşesinde olduğu gibi Bolu ve ilçelerinde de Zafer Bayramı resmen ilan edildiği 1926'dan itibaren programlı bir şekilde kutlanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Türk milleti için istiklali ve istikbali işaret eden 30 Ağustos zaferi bütün ülkede olduğu gibi Bolu'da da şan ve şeref duyguları ile kutlanan millî bayramlardan biri olmuştur. Bolu halkı bir iftihar vesilesi olarak büyük bir coşku ve heyecan içinde bu kutlamaların içinde yer almıştır. Bu bağlamda 1926'da Zafer Bayramı nedeniyle Bolu Valisi Ali Rıza (Oskay) Bey Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen 31 Ağustos tarihli tebrik telgrafı şu şekilde idi:¹⁹

“Büyük kumandanlarımızın harika-âsâ kudret-i askeriyyeleriyle harekete gelen şerefli ordumuzun yer ettiği zafer yıl dönümünü vilayetimiz çok heyecanlı bir surette tes'id etti. Milletimiz istiklâl isal bu şerefli günü tes'id ederken tebrikât-ı kalbiyyemi ve sarsılmaz muhabbet ve hürmetlerimi takdim eylerim efendim.”

1929'da Bolu'da Zafer Bayramı büyük bir merasim eşliğinde kutlanmıştı. Askerî kıtaların resmigeçidi halkın coşkun alkışları arasında yapılmıştı. Gerede'de binlerce kişiden müteşekkil halkın katılımıyla kutlanan bayramda aynı zamanda Gerede tayyaresine ad koyma merasimi icra edilmişti²⁰. 1931'de ise bayram kutlamaları çerçevesinde Tayyareci Vecihi [Hürkuş] Bey'in Karadeniz bölgesindeki uçuş programı çerçevesinde tayyaresi ile Ankara'dan çıkmak suretiyle Gerede ile Bolu'yu ziyaret ettiği görülmektedir.²¹ Vecihi Bey bölge halkına Türk Tayyare Cemiyeti'nin ülke savunması hususunda yerine getirdiği hizmetler hakkında birer konferans vermiş ve bu cemiyete yardım etmenin bir vatan borcu olduğunu ifade etmişti²².

1932'nin 30 Ağustos gününde Bolu'da idarî ve askerî erkân ile halkın ve talebelerin katılımıyla geniş çaplı bir kutlama programı düzenlenmişti. Karayayır mevkiinde icra edilen etkinlikler coşku içinde geçmişti. Vali Ali Rıza [Oskay], CHP Vilayet Reisi Ahmet Mithat [Altıok] ile Garnizon Kumandanının kutlamalara ciddi bir desteği söz konusu olmuştu. Altındaki fotoğraflar düzenlenen program çerçevesinde icra edilen kutlamalar hakkında bilgi vermektedir.

¹⁸ Erol Evcin, “Millî Mücadele Döneminde Bolu Livasında Düzenlenen Mitingler, İhtifaller ve Tezâhürat, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 27, S 80, 2011, s.279-281.

¹⁹ “Zafer Günü”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 1852, 3 Eylül 1926, s.4.

²⁰ “Büyük Zaferin 7. Yıl Dönümü”, **Cumhuriyet**, S 1908, 31 Ağustos 1929, s.2.

²¹ “Vecihi Bey'in Propaganda Seyahati”, **Cumhuriyet**, S 2631, 3 Eylül 1931, s.1.

²² “Vecihi Bey'in Seyahati”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 3640, 2 Eylül 1931, s.1.

ATATÜRK DÖNEMİNDE BOLU'DA ZAFER BAYRAMI KUTLAMALARI
(1926-1938)

Görsel 1-2: “Bolu’da 1932’de Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları”, **MDB**,
S 10, Kasım 2017, s.100, 108.

Aynı gün Mudurnu’da da Beşkavak mevki ve Askerlik Şubesi önünde resmî erkân ile halkın katılımıyla coşkun kutlamalar icra edilmişti. Etkinlikte Mudurnu Kaymakamı Abdurrahman Naili (Boratav), Müddei Umumi Hasan Fehmi, yörenin ileri gelenlerinden Hakkı [Durukan] Bey, jandarma teşkilatı, muallimler, talebeler ve geniş bir halk kitlesi yer almıştı. Bando heyetinin dinletileri kutlama heyecanını artırmıştı. Talebeler, Tayyare Cemiyetinin yardım kumbaralarını gezdirerek önemli bir sosyal yardım faaliyeti gerçekleştirmişti. Üzerinde “30.8.1932, Mudurnu: Zafer ve Tayyare Bayramı” yazılı alttaki fotoğraf söz konusu kutlamalar hakkında kısmi bir bilgi vermektedir²³.

²³ **MDKA**, 30.08.1932, Envanter No: AIB_Cn_0706.

Görsel 3: “Mudurnu Askerlik Şubesi önünde idari erkân ile Kaza Jandarma Komutanlığı personeli eşliğinde Zafer ve Tayyare Bayramı kutlamaları / 1932”

Bolu şehri 1933 yılı kutlamaları çerçevesinde baştanbaşa bayraklarla donatılmış, muhtelif yerlerde taklar kurulmuştu. Program gereğince valilik erkânı, belediye memurları, CHP, Halkevi, Muallimler Birliği, Tayyare, Hilâl-i Âhmer, Himaye-i Etfal, İktisat ve Tasarruf, Himâye-i Eşcar yetkilileri, esnaf cemiyetleri ve kalabalık bir halk kitlesi sabah saat 9’da halkevi meydanlığında toplanmıştı. Halkevi bandosunun eşliğinde sırasıyla hükümet meydanlığına, Zabıt Yurdu’na ve alay meydanlığına gidilmişti. Bu son mevkiye vali ve alay kumandanı askerlerle hâl hatır etmiş ve onların bayramını kutlamıştı. Bandonun refakatinde İstiklal Marşı okunduktan sonra alayın genç bir zabiti günün ulviyeti ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nin cereyanı hakkında heyecanlı bir hitabe irat etmişti. Bundan sonra Alay Kumandanı Nuri Bey kürsüye çıkarak zafer ile ilgili veciz bir hitabede bulunmuştu. Dünyayı hayret içinde bırakan Türk Cumhuriyeti ve inkılabı ile millî Türk lisanı, tarihi ve alfabesi hakkında bilgi vermişti. Bu değerleri millete kazandıran Gazi Mustafa Kemal’i: “Yaşasın Ulu Gazi, Yaşasın Cumhuriyet” diyerek anmıştı. Sözlerini alkışlar ve “yaşa” sesleri arasında tamamlamıştı. Bunu alayın resmigeçidi takip etmişti. Halkevi Spor Şubesi ile alay sporcuları tarafından Karagözler Futbol Sahası’nda muhtelif spor hareketleri ve güreşler tertip edilmişti. Bütün bu etkinlikler vali, alay kumandanı, idari erkân, halkevi reis ve heyetleri ile halkın katılımı ile gerçekleşmişti. Gece askerler ve halk tarafından fener alayı düzenlenmişti. Eğlenceler Zabıt Yurdu ile parkında samimi ve nezih bir

ortamda gece yarısına kadar devam etmişti²⁴.

Mudurnu'da 1933'te icra edilen faaliyetlerde yine Mudurnu Jandarma Dairesi ön plana çıkmıştı. İlk etkinlikler bu daire önünde yapılmıştı. Jandarmaların hazır vaziyette beklediği binanın cephesi bayrak ve süslerle donatılmıştı. Alttaki fotoğrafta görüldüğü üzere dairenin bulunduğu sokağın girişinde, üst kısmında Atatürk portresi olan ve “T.C.M.J.BL.K / Türkiye Cumhuriyeti Mudurnu Jandarma Bölük Komutanlığı” yazılı bir tak kurulmuştu. Takın sol direğinde “Bir Türk On düşmana bedeldir” yazılı idi.

Görsel 4: “Mudurnu Jandarma Bölük Komutanlığı önünde Zafer Bayramı Kutlamaları /1933”

Mudurnu Askerlik Şubesi önünde ise ellerinde pankartları ile “Berberler Birliği”, “Debbağlar Birliği”, “Manifaturacılar Birliği”, “Kasaplar Birliği” ve “Demirciler Birliği” yer almıştı. Pankartların sağ tarafında ay yıldız desenli ahşap bir tak kurulmuştu. Jandarma teşkilatı ile halk da bu mevkide kutlamalara iştirak etmişti²⁵.

²⁴ “Bolu’da”, *Hâkimiyet-i Milliye*, S 4356, 4 Eylül 1933, s.4.

²⁵ *MDKA*, 30.08.1933, Envanter No: AIB_Cn_0791.

Görsel 5: “Mudurnu Askerlik Şubesi önünde Zafer Bayramı kutlamaları /1933”

İlçe merkezindeki törende de yine askerî ve sivil erkân, CHP teşkilatı, askerler, din görevlileri, talebe ve muallimler, eşraf ve halk yer almıştı. Törene bando da eşlik etmişti²⁶. Mudurnu Hükûmet Konağı ve bahçesi bayraklarla donatılmıştı. Konağın içinde bulunduğu sokağın Kanuni Sultan Süleyman Camii'ne çıkan tarafında, ortasında Atatürk portresi olan bir tak kurulmuştu²⁷.

Görsel 6: “Mudurnu İlçe Merkezinde Zafer Bayramı kutlamaları / 1933”

²⁶ MDKA, 30.08.1933, Envanter No: AIB_Cn_0849.

²⁷ MDKA, 30.08.1933, Envanter No: AIB_Cn_1002.

ATATÜRK DÖNEMİNDE BOLU'DA ZAFER BAYRAMI KUTLAMALARI
(1926-1938)

Görsel 7: “Mudurnu Hükümet Konağı önünde Zafer Bayramı kutlamaları / 1933”

Ayrıca aşağıda yer alan fotoğrafta da görüldüğü üzere Mudurnu Türk Ocağında 31 Ağustos günü Zafer Bayramı'nın anlam ve önemine ilişkin olarak yörenin kadınlarına yönelik bir program icra edildiği anlaşılmaktadır²⁸.

Görsel 8: “Zafer Bayramı'nın ertesi günü Mudurnu Türk Ocağı'nda hanımların katılımıyla düzenlenen bir kutlama etkinliği / 1933”

²⁸ MDKA, 31.08.1933, Envanter No: AIB_Cn_0823.

Zafer Bayramı 30 Ağustos 1934'te Bolu merkez ve ilçelerinde halkın yakın ilgisi ve coşkun tezahüratı ile kutlanmıştı. *Bolu* gazetesinde günün anlam ve önemi ile ilgili olarak: “26 Ağustos bizleri kurtaran büyük savaşın 12. yıl dönümüdür. Bugün vatanın dört tarafını saran düşman, başta Büyük Türk Başkumandanı Mustafa Kemal Hazretleri olduğu hâlde Türk süngüsünün karşısında erimiş ve Türk kahramanlığı bütün medeniyet dünyasına bir daha ilan ve ispat edilmiştir” denilmişti²⁹. Bayram münasebetiyle *Bolu* gazetesinde kaleme aldığı bir makalede Muallim M. Baha şunları ifade etmişti:³⁰

“Büyük acun savaşından sonra Türk ülkesi Türklerden alınmak istenmişti. ‘Mondros’ savaş durdurmasını ardılayan ‘Sevr’ paçavrası bunun apaçık bir gözgüsüdür. Türk ölüm döşeğinde can çekişiyordu. Türk ülkesinin ve öz budununun başında bulunanlar il için çalışan yurt sevmez budunsuzlardı. Bunlar Türk’ü ölü görmekle öğreniyorlardı. Türk’e ölü gömleğini geydirmek ve çarçabuk koyu karanlık sındıya sokmak istiyorlardı.

Bu çağda Türk ulusu içinden büyük bir önder, bir uluğ başalp, bir yalvaç çıktı. Bu yalvaç öz Türk benliğini yaradılışında taşıyan uluğ bir kumandan, çok arı kılıklı bir Türk’tü. Bu bütün acunun sevgisini kazanan biricik adam. Bu büyük, ögelikli adamın buyrukları ile Türk büyük savaşmalara koyuldu. Bu uğurda ortaya çıkan büyük oluntu Türk’e büyük kazançlar getirerek savuldu. Bu büyük yalvacın önderliğile açılan savaşma ve direnmelerde, hiçbir günde tınlıksız yürümedi. Onun gündend güne artan inanı ve inancı ona yüksek tınlıklar veriyordu.

Bu yolda yanan ışık arttı. Büyük ışık yalnız yamacındakileri aydınlatmakla yeterlik göstermedi. O bütün Türk budununun acununu uyanıklık ve aydınlık ışığı içinde bıraktı. Türk bu büyük buyruklarında kafa koyarak yürüdü. Bu yeniçağda, bu yeni kurunda Türk yalnız bu büyük önderin öndeşliğine uyarak özbenliğe kavuştu.

30 Ağustos çok büyük bir savaş. Özbeylik savaşımızın en büyüğü. Bu savaş büyük Türk ulusunun bu acunda büyük bir dirim yeri olduğunu kurundaş bütün budunlara o büyük alan savaşmasında çok iyi öğretmiştir. Bu büyük özbeylik savaşında Türk’ün büyük baş önderine, baş öndeşine büyük başbuğuna bütün yurtsever Türkler yürekten ve candan ilişikli ve ilintili bağlarla bağlı idiler. Onun önderliğine yürünen yolda tınlıkla yürüdüler. Türk ülkesinin gözerimleri onun sürekli ışıkları ile aydınlanıyordu. Birçoklarınca bir ili gibi görünen bu işler bu büyük savaşın yüksek kazançları karşısında şaşırıldılar. Bağların tüfekleri ve her çeşit pusatları bizimkinden kat kat çoktu. Buna karşılık bizim eşsiz önderimiz vardı. Daha iyi söyleyelim bizim büyük yalvacımız vardı. Türk bu büyük özbeylik savaşında

²⁹ “30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı”, *Bolu*, S 961, 30 Ağustos 1934, s.1.

³⁰ M. Baha, “30 Ağustos Büyük Bayram”, *Bolu*, S 962, 6 Eylül 1934, s.1.

yumuşunu bildi ve büyük önderinin gösterdiği yolda duraksız yürüdü. Türk bunu sezdi ve yomolcayı bu yolda gördü, bu yolda buldu.

Yukarıdan beri söylemek istediğimiz nesnelere arasında şu da vardı: Türk bu büyük yalvacın ışığında kurundaş budunların yanında, büyük alan savaşında büyük bir enmegü vermiştir. Bu kadar mı? Büyük başbuğun uyarımlarile ardılayan ve ulaştırı giden yöneltmelerile yüksek dirimli Türk ulusu kurundaş şenliğin en önünde yürümeğe kafa koyarak söz vermiş ve yürümüştür.

12 yıldan beri Türk toprakları neler görmedi: Fabrika bacaları, demir yolları 10 yıldan beri büyük bir hızla çoğalmaktadır. Türk gökleri uçuklarla örtüldü. Biz Türkler, bugün büyük alan savaşmasının 12. yıl dönümü ve uçuklarımızın verdiği sevinçlerle dolu bugün ve Türk'e yaraşır büyük şenliğinin bu 2 büyük muştulayıcılarının yüksek angıları önünde sonsuz saygılarla eğilir ve öğünürüz. Bu büyük bayramlarda şenlik yapan Türk genci sana ne mutlu. Büyük bayramın çok kutlu olsun!"

Hazırlanan zengin kutlama programı kapsamında şehir büyük bir sevinç içinde idi. Vilayet Halk Partisi ile halkevinin yanı sıra Belediye, Zabit Yurdu, Tayyare Cemiyeti, mektepler, esnaf cemiyetleri ve halk da kutlama hazırlık çalışmaları içinde yer almıştı. Resmî ve hususi daireler ile çarşı bayraklarla süslenmişti. Gece şehir elektrikle aydınlatılmıştı. Muhtelif yerlerde görkemli taklar kurulmuştu. 30 Ağustos sabahı yeni ve temiz elbiselerini giyen genç, yaşlı bütün vatandaşlar hükümet konağının salonlarını doldurmuştu. Resmî erkân ile memurların da hazır bulunduğu salona iştirak eden vali sohbet katılmıştı. Takiben Zabit Yurdu'na geçilmişti. Burada alay kumandanı ve askerî erkân tarafından karşılanan vali ile şeker ve sigara ikramı eşliğinde sohbet edilmişti. Takip eden süreçte toplu bir şekilde Alay Karargâhı meydanlığına hareket edilmişti. Bu mevkide de binlerce kişiden müteşekkil halk toplanmıştı. Asker, jandarma ve polis de hazır bulunuyordu. Vali ve alay kumandanı mülki ve askerî erkân ile tebrikleşmiş ve askerlerin hatırını sorarak bayramlarını kutlamıştı. Alay Karargâhı meydanlığında halkevi bandosu İstiklal Marşı'nı çalmış, yine bandonun eşliğinde resmigeçit yapılmıştı. Bunu kutlamaya yönelik hitaplar takip etmişti³¹. Gece ise fener alayı ve "garden parti" düzenlenmişti³².

Kutlamalar vesilesiyle hâlihazırda devlet varlığının güvencesi olmak hususunda en önemli unsur durumuna gelen tayyareciliğin tüm dünyada büyük bir gayretle devam ettirildiği, iktisadî buhrana karşın Türkiye'de de bu hususta ciddi çalışmalar yapıldığı ifade edilmişti. Vatandaşlardan "can, namus ve vatan savunması" için elzem olan tayyarecilik faaliyetleri için yardıma de-

³¹ "Merasim", **Bolu**, S.962, 6 Eylül 1934, s.1-2.

³² **BCA**, 490.01.0.0.13.71.3.1.

vam etmeleri istenmişti³³. 1934'te halkın ülke sathında Tayyare Cemiyeti'ne yaptığı yardımlar ile orduya 26 tayyare hediye edilmişti. Bunlardan 3'ü tayyareciler tarafından Bolu'ya indirilmişti. "Zonguldak", "Bartın" ve "Ereğli" adları verilen bu tayyarelerin ad koyma törenleri de Bolu'da gerçekleştirilmişti. Söz konusu tayyareler Bolu semalarında uçmuştu. Bu törene katılmak üzere Zonguldak'tan 3, Bartın'dan 5, Ereğli'den ise 2 temsilci gelmişti. Belediye Reisi Reşat [Aker] ve Tayyare Cemiyeti Reisi Halil Bey misafirleri Çaydurt'ta karşılamış ve tayyarecilerle birlikte kendilerine gerek fırka binasında gerekse Tayyare Cemiyeti'nde ikramlarda bulunulmuştu. Zafer Bayramı'na denk gelen günün akşamında bahse konu misafirler için 40 kişilik bir ziyafet verilmişti³⁴. Tayyarecilerin şerefine halkevi sinemasında "Himmetoğlu" ve "İstiklal" piyesleri temsil edilmişti. Bine yakın köylü ve kasabalı da bu temsili izlemişti³⁵.

Bolu'da 1935'te de 30 Ağustos millî zaferinin yıl dönümü ve Tayyare Bayramı büyük bir törenle kutlanmıştı. Esnaf ve halk bayraklarıyla geçit törenine katılmış, bu münasebetle söylevler verilmişti. Atatürk'e ve Türk ordusuna saygı ve muhabbet duyguları dile getirilmişti. Şehitlik ziyaret edilmişti. Her taraf bayraklarla süslenmiş ve caddelerde taklar kurulmuştu. Gece fener alayları yapılmıştı. Halkevinde 400 kişilik bir suare verilmişti³⁶. *Bolu* gazetesinde kaleme aldığı makalede Yeniçağa'dan Şinasi Açıkalin bayram ile ilgili olarak şunları ifade etmişti:³⁷

"Anavatanın rehası, Yunan sürülerinin tard ve imhası bugün müyesser olmuştur. Askerî, siyasî, edebî ulûm ve fûnûnun arifi gayatı, Türk milletinin baisi reha ve necatı, âlemi insaniyetin sernamei mübahatı olan Atatürk'ün bu mübarek günde Kocatepe, Dumlupınar karargâhından Yunanlılara karşı açtığı gaza-yı ekber askerî tarihlerin bir mislini daha kaydetmediği şanlar ve zaferlerle taçlanmıştır.

Bütün cihanın malumu olduğu üzere Yunan ordusu diğer düşmanlarımız tarafından her türlü müzaherete mazhar olarak en son sistem teçhizat ve malzeme-i askeriyeye malik ve adetçe de bizim ordumuza faik idi. Böyle olduğu halde 5-6 gün içinde bir süprüntü yığını gibi ortadan kaldırılarak mahvedilmiş, denize dökülmüş, bir mühim kısmı da başkanları ile beraber esir alınmıştır.

Bu harikanın başlıca iki amili vardır: Birisi büyük halaskârımızın dehâ güneşi yüksek nazar ve azmi, diğeri Türk askerinde tecelli

³³ "30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı", **Bolu**, S 961, 30 Ağustos 1934, s.1.

³⁴ "Tayyarelerimize İsim Konma Merasimi Bugün Yapılacak", **Bolu**, S 961, 30 Ağustos 1934, s.1-2; Ayrıca bk. "Bolu'da", **Cumhuriyet**, S 3707, 31 Ağustos 1934, s.3.

³⁵ **BCA**, 490.1.0.0.13.71.3; "Merasim", **Bolu**, S 962, 6 Eylül 1934, s.1-2.

³⁶ "30 Ağustos Yurtta Nasıl Kutlandı/Bolu", **Ulus**, S 5064, 1 Eylül 1935, s.3.

³⁷ "30 Ağustos Başkumandan Gazası", **Bolu**, S 1011, 29 Ağustos 1935, s.1.

eden vatan, millet aşkı ve fitrî arslanlık hassasıdır. Kocatepe, Dumlupınar'dan infilak eden dehşat yıldırım sağanakları göz önüne getirilirse yakinen görülür ki cümlesi asker oğlu asker, er oğlu er olan Türk mücahitleri kat kat tel örgüleri sigara kâğıdı gibi yırtıp atarak, müteselsil siperlerden şahinler gibi uçup geçerek Yunan sürülerini güzel İzmir sahillerine kadar sürmüşler ve bu hengamei mahşerde yağmurlar gibi yağın top, tüfenk, mitralyöz, bomba mermilerini hiç saymamışlardır.

Biz bu askerle iftihar ederiz./Düşmanı daima tarumar ederiz./
Yaşasın milletle Gazimiz,/Arz-ı şükranı bişümar ederiz.

Millî Mücadele 30 Ağustos Büyük Gazisi ile nihayet bulmuş, vatan düşman pislüğünden temizlenmiş, millet ve hükümetimiz bütün cihan nazarında ebedi şan ve şeref kazanmış, Lozan Muahede-i Sulhiyesi bu zaferin nuru âlemârâsı ile yazılmıştır. Başkumandan Muharebesi'nin sene-i devriyesini takdis ile Türk tarihinde en başlı bir sahife-i iftihar ve muvaffakiyet teşkil eden bugün aynı zamanda Tayyare Bayramı da olmuştur. Zafer-i azamî istihsal yolunda şehit olan aziz mücahitlerimizin âlemi alâda uçuşan mukaddes ruhlarına Fatihalar hediye ederken; Bülent, Âlihimmat, Münci-i Vatan ve Millet Atatürkümüz'e ve bütün ordumuza arz-ı minneddari ederiz.”

Aynı yıl Düzce'de de 30 Ağustos Zaferi ve Tayyare Bayramı Düzce Halkevi tarafından hazırlanan kapsamlı bir program ile kutlanmıştır³⁸. Gerede Halkevi mensupları ise zafer kutlamaları çerçevesinde sabah 9.30'da halkevi bandosu önde olmak üzere kalabalık bir kitle halinde merasim meydanına gitmişti. Burada İstiklal Marşı okunmuştu. Mektepler adına Misak-ı Millî Okulu öğretmenlerinden M. Şevket Tulûn, Tayyare Cemiyeti adına ise Ankara Hukuk Fakültesi öğrencilerinden Kemal Bulut birer söylev irat etmişti. Takiben resmigeçit yapılmış ve Türk Hava Kurumu Şubesi, CHP teşkilatı ve belediye ziyaret edilmişti. Gece halkevinde bandonun iştirakiyle eğlenceler geç vakte kadar sürmüştü. 2/3 Eylül akşamı Ankara Hukuk Fakültesi öğrencilerinden Mehmet Turan tarafından “Devrim Yapan Topluluklarda Ferdlere Düşen Ödevler” hakkında ilgiyle dinlenen bir konferans verilmişti³⁹.

30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Bolu ve ilçelerinde 1936'da da coşkun bir tezahürat ve halkın yakın ilgisi ile kutlanmıştır. Hazırlanan programa göre saat 9'da alayın şeref salonunda resmî kutlama töreni icra edilmişti. Törende Vali ve Parti Reisi Salim Gündoğan, Belediye Reisi Reşat [Aker] ve Milletvekillerinden Bahire Bediz [Morova] ile Tahir [Hitit] yer almıştı. Ayrıca askerî ve idarî erkân ile resmî ve hususî teşekkül temsilcileri de törene

³⁸ BCA, 490.1.0.0.982.808.192-194.

³⁹ Selâhaddin Tunç Er, “Gerede Haberleri”, **Bolu**, S 1013, 12 Eylül 1935, s.2.

iştirak etmişti. Ordu adına Alay Komutanı Şevket Omay'ın bayramı kutlanmıştı. Törenin ardından söz konusu erkân binlerce kişiden oluşan halkın hazır bulunduğu Cumhuriyet meydanına gelmişti. Vali ile alay komutanı askerlerin ve polis kıtasının bayramını kutlamıştı. Bütün meydan dolaşarak halkın da bayramı tebrik edilmiş, hatırı sorulmuştu. Tören İstiklal Marşı ile başlamıştı. Genç subaylardan Nihat Bey Türk ordusunun ve halkının kahramanlıklarını, bu vesileyle de Türk azim ve gururunun büyük fedakârlıklarla hazırladığı 30 Ağustos tarihinin anlam ve önemini dile getirmişti. Çokça alkış alan söylev şu şekilde idi:⁴⁰

“Saygılı dinleyenlerim ve asker kardeşlerim,

1936 yılının 30 Ağustos'u bize Başkomutan Meydan Muharebesi'nin 14. yıl dönümünü yaşıyor. Onun için bugün yüzleriniz daha şen görünüyor, kalpleriniz daha sağlam çarpıyor. Hepinizin bayramı kutlu olsun.

Dört yıl süren Büyük Harp bittiği zaman Türkiye de yenilen uluslar sırasında idi. Osmanlı İmparatorluğu yaptığı müzakere ve imzaladığı muahede üzerine kendi hürriyetini satmış bulunuyordu. Yurdunu koruyacak kuvvetleri azaltılmış, harp vasıtaları zapt edilmiş, dört tarafı düşmanla dolmuştu. Bu düşmanlardan biri fazla yüz bulduğundan mı nedir, kudurmuşçasına anavatanın göbeğine doğru saldırıyordu. Saltanat idaresi bu hale kayıtsız bakıyor, tahtını elinden kaptırmamak için ona dört elle yapışıyordu. Bilmiyordu ki şimdi onun yüzüne gülen düşman yurdu aldıktan sonra ona da bir tekme vurup atacaktı. O bu kadar cahil ve beynsizdi.

Nihayet damarında öz Türk kanı olan Türk evlatları artık bu hale dayanamadı; şahlandı, volkan kesildi ve düşmanın peşine çullanmağa hazırlandı. Çünkü hürriyetine, yurduna el atmıştı. Hâlbuki Türk ulusu hiç bir zaman esareti kabul etmemiştir. Eğer esareti kabul edecek bir ulus düşünülürse, o ulus asla Türk ulusu olmaz ve olmayacaktır. Artık yurdunu seven her Türk işe dört elle sarılmış çalışıyordu. Saltanat idaresi şişe başında otururken biz nöbette köşe başında idik. Onlar tırnak cilaladılar biz tüfenk yağladık. Onlar düşman konyağı içiyordu. Biz düşman kanı içtik.

Böylece düşman sürülerinin önüne aşılmaz bir kale, yıkılmaz bir set halinde göğüslerimizi gerdik. Bu setlerden ilk ikisi, Birinci ve İkinci İnönü'de oldu. Kudurmuşçasına üçüncü bir defa saldıran düşman ordusu, önünde aşılmaz bir engel olan Türk sinelerine çarpa çarpa eridi ve yine Türk ordusunun hışmından kaçmakla kurtulabildi. Şimdi saldırma sırası bize gelmişti. Bu saldırıya dâhiyane bir kuşatma planıyla başlandı. Kuşatmanın sonu düşmanı yok etmek olacaktı. O yok edilince de yurdu parçalamak için sabırsızlanan düşmanların kötü istekleri parçalanacak ve Türk yaşayacaktı. Onun içindir ki bu kuşatma

⁴⁰ “Genç Subay Bay Nihat Tarafından Söylenen Söylev”, **Bolu**, S 1061, 3 Eylül 1936, s.2.

ve saldırının Türk'ün mutluluğu hesabına her adımı, her süngüsü her fişengi, her akıtılan bir damla kanı hiçbir şeyle ölçülmeyecek yüce bir varlıktı. Bu o kadar yüce bir saldırıydı ki sonunda sönmüş ocaklar parlayacak, yıkılmış yurdlar yapılacak, sararmış çocuklar ve sefil anneler kurtulacaktı.

Bu yüce savaşın idaresini Türk başbuğu eline almıştı. Onun yüksek dehası Türk'e bir yükseliş dönümü verecekti. 25 Ağustos akşamı kızıl dağın mor bulutlu ormanları arasında altın ışıklar saçarak batan güneşin mat yüzü Türk ordusuna gülümsüyor ve ıssız bucaklara çöken karanlıklarda düşmanın perişanlığını saklamak için onu kucagina alıyordu. 26 Ağustos sabahı başlayan Büyük Taarruz 4 gün içinde düşmanın işini bitirmiş ve ortada düşmanın kaçan askerlerinin bıraktığı sayısız silah ve malzemedan başka bir şey kalmamıştı. Yalnız Türk süngüleri parlıyor ve muhtelif tepelerden şanlı Türk sancakları dalgalanıyordu. Artık bu süngüler sonuna kadar böyle parlayacak ve bu sancaklar kırmızı rengini bozmadan dalgalanacaktı.

30 Ağustos günü matarasını Dumlupınar'dan dolduran ve yarasını saran Türk erleri 12 gün içinde İzmir kapılarına dayanarak Akdeniz'in dalgaları ile kucaklaşmıştır. Bu suretle sessiz bir akrep gibi vatani sokmağa gelen, bu toprağımıza yerleşen düşmanı böylece ağızda çürüten ve kokan bir diş gibi Türk'ün demir kerpeteni ile sökülüp denize atılmıştır. Karşımızda kim olursa olsun Türk'ün tarihini, varlığını yüce ve aziz benliğini ve ölçülmez faziletini çiğneyerek yok etmek isteyenlerin sonu bu olacaktır.

Ne mutlu o yüce başbuğa ki ulusunun sevgisini ve tarihin övücünü kazanmış, gelecek Türk neslinin yüreğine adını ve hatırasını silinmez harflerle yazdırmıştır. Ne mutlu Başkomutan Meydan Savaşı'nda yurdunun kurtulması ve yükselmesi için kanı akan erlere..Ey Türk şehidi! Ulusunun yücelmesi ve korunması için büyük bir ad bırakarak toprağa giren kemikleri kartal yuvalarında yatan milyonlarca kardeşin var. Sen onların en genci olmakla beraber gördüğün işler çok büyüktür, onlar arasında yüce bir ad ile anılıyorsun ve anılacaksın. Ey Türk ulusu, Türk ordusu ne mutlu sana ki uçurumlara yuvarlanırken damarlarındaki Türk kanı şahlanarak yüce bir varlık yarattın ve acuna ün saldın. Sen, ulu önderin Atatürk ile beraber bu zaferden aldığın hızla daima ilerleyecek ve hür yaşayacaksınız!"

Ardından halkevli gençlerden Şahap Bey gür sesi ve veciz cümleleri ile savaş safhasını anlatmıştı. Tarihî hadiselerle temas ederek, dünyayı şaşkınlığa uğratan Türk kuvvetinin başardığı zaferin büyüklüğünden bahsetmişti. Sözlerini alkışlar içinde Türk ordusu ile milletin başarı yolunda aynı hızla yürümeye devam edeceğini dile getirerek bitirmişti. Ardından bir alay asker, resmî erkânın bulunduğu tribünün önünden Alay Komutan Muavini B.U. Ali'nin idaresinde sert adımlarla selam vererek geçmişti. Resmigeçitten son-

ra şehitliğe gidilmişti. Cepheelerde can vermek suretiyle zafer gününü temin eden şehitler için dualar edilmişti. Alay kumandanı bir söyleyle alay adına şehitliğe bir çelenk koymuştu. Bunu Belediye Reisi Reşat Aker'in çelengi takip etmişti. Akşam askerî kıta ve halk tarafından fener alayı düzenlenmişti. Şehrin sokakları dolaşılmış ve havai fişekler atılmıştı. Davul zurna ile büyük meydanda millî oyunlar oynanmış ve kutlamalar sabaha kadar devam etmişti. Ayrıca günün şerefine Zabit Yurdu'nda "garden parti" verilmişti. Burada da vali ve parti reisi, alay komutanı, milletvekilleri, belediye reisi ve şehrin önde gelen erkânı hazır bulunmuştu. Kutlama sabaha kadar devam etmişti. Bolulular bu suretle kendilerine zaferi hediye eden devlet büyükleri ile askerlere minnet ve şükran duygularını ifade etmişti⁴¹.

Bayram münasebetiyle Sönmez Spor Kulübü ile Siyah Beyaz Spor Kulübü arasında bir karşılaşma yapılmıştı. Tayyare Cemiyeti'nin özel olarak hazırladığı 30 Ağustos hatırasını taşıyan bayrak maçın galibi olan Sönmez Spor Kulübü'ne verilmişti⁴². Nadire Karaca'nın cephede çarpışan bir gazinin dilinden kaleme aldığı "Eski Bir Mektup/Zaferin Sahibinden" başlıklı şiiri *Bolu* gazetesinde şu şekilde yayımlanmıştı:⁴³

"Dağ geçtim, dere geçtim, çok acı sular içtim./Sakarya kıyısında arslan gibi güreştim./Elimde parlak süngüm düşman bağırını deştim./Yüzüne yaban gözü sakın deymesin Fatma.

İzmir, İzmit, Sakarya, İnönü, Dumlupınar,/Burda Türk çocuğunun gözünde şimşek çakar,/Parmaklarımız deyse bütün cihanı yakar,/Hepimiz aynı hisle çarpışıyoruz Fatma.

İçimizden coşarak büyük bir hücum yaptık,/O gündü Sakarya'yı kızıl renge boyadık,/O gün ateş günüydü hem yakıldık hem yaktık,/Köyümüze yabancı girmesin diye Fatma.

Şimdi hastahane de yaralı yatıyorum,/Seni özledim Fatma hasretle yanyorum,/Oğul diye inleyen anamı arıyorum,/Bir gün olur da acap kavuşur muyuz Fatmam."

30 Ağustos zaferinin 15. yıl dönümünde de bayrak ve çam dalları ile süslenen şehrin muhtelif yerlerinde taklar da kurulmuştu⁴⁴. Büyük zafer nedeniyle Bolu merkez ve ilçelerinde coşkun kutlamalar yapılmıştı. Atatürk'e tazim telgrafları çekilerek Bolu halkının Atatürk ülküsüne bağlılığı tekrarlanmıştı. S. Yusifoğlu, *Bolu* gazetesinde kaleme aldığı bir makalede Gazi Mustafa Kemal ile İsmet İnönü'nün söz konusu dönemdeki beyanlarına da atıfla: "15. yıl dönümünü kutladığımız bugün, Türk'ün makûs talihinin yenildiği, sarayın

⁴¹ "30 Ağustos Zafer Bayramı Töreni", **Bolu**, S 1061, 3 Eylül 1936, s.1.

⁴² "Düzce'de Maç", **Bolu**, S 1061, 3 Eylül 1936, s.1.

⁴³ "Eski Bir Mektup/Zaferin Sahibinden", **Bolu**, S 1061, 3 Eylül 1936, s.2.

⁴⁴ "Tayyare ve Zafer Bayramı", **Bolu**, S 1120, 26 Ağustos 1937, s.1.

ATATÜRK DÖNEMİNDE BOLU'DA ZAFER BAYRAMI KUTLAMALARI
(1926-1938)

yıkıldığı ve düşmanın Anadolu'nun ismet hariminde boğulduğu bir gündür.” diyerek söze başlamıştı. Savaşın genel seyrine temas ettikten sonra Türk'ün varlığının, izzeti nefsinin ve benliğinin düşman çizmeleri altında inlemekte olduğu bir dönemde Gazi Mustafa Kemal'in önderliğinde kazanılan zaferin büyüklüğünü dile getirmişti. Takiben şu ifadelere yer vermişti:⁴⁵

“Sen ey kahraman Mehmetçik: Süngünün ucu ile yazdığın şerefli Türk tarihine bir 30 Ağustos zaferi eklemekle kalmadın, aynı zamanda yurduna eşsiz bir istiklal yarattın...Sen, ey fedakar komutan: Türk şerefini kurtarmak ve Türk istiklalini korumak için bütün yokluklara rağmen yarattığın büyük zafer bize bugün hür Türk vatanında teneffüs ettiğimiz havayı yaşatıyor...Ey istiklali uğrunda kanını esirgemeyen sayın ölü: Sen ölmedin. Bütün Türk ulusunun kalbinde yaşıyorsun. Kanınla yurduna kazandırdığın 30 Ağustos destanı şerefli Türk tarihinin altın yazılı şerefli sahifelerini çevirdikçe o sahifeler senin yarattığın zafer menkıbeleriyle doludur. Hür ve müstakil Türk ulusu namına senin kudsi huzurunda hürmetle eğilirim. Aziz Türk milleti! Sen Aziz Türk milleti!: Yaşadığın bu büyük günün karşısında ne kadar sevinersen azdır. Bağrından çıkardığın öz evladının, Atatürk'ün eşsiz dehası bu şerefli günü yarattı. Senin ismet harimine sokularak varlığını yıkmak isteyen, izzetinefsinle, şerefine oynamak hevesine düşen pis elleri kırdı. Onları bir daha geri gelmemek üzere gömdü. Tarihinin şerefi çok büyüktür...”

Atatürk'ün Teşekkürleri

Riyaseti Cumhuriyet umumî ka-
ğıtlığından:
30 Ağustos Bayramı münase-
letile yurdun içinden ve dışından
gelen tebrik telgraflarından
Atatürk pek mütebasas olmuş-
lar ve teşekkürle telgraflerini
iletilmesine Anadolu Ajansı
memurlarında.

Yedi Günlük Ulusal İ Gazetesi

BOLU

Sayı her yerde
100
Paradır

24 üncü yıl ● Sayı: 1111 ● Perşembe 2 Eylül 1937

**Büyük Zafer ve Tayyare bayramı ilimiz ve ilçelerimizde çok coşkun
ve içten gelen tezahuratla kutlandı.**

**ATATURK'e tazim telgrafları çekilerek ilimizin, ülkesine bağ-
lılığı tekrarlandı.**

30 Ağustos

30. beşinci yıl dönümünü
kutladığımız bu gün, Türk'ün
mukadderatını yenildiği, an-
rının yıkıldığı ve düşmanın
Anadolunun ismet hariminde
boğulduğu bir gündür. On beş
yıl önce Türk'ün varlığı, izzeti
nefsi, benliği, vatanı her şeyi
düşmanı kırılı çizmeleri altın-
da indirdi. On beş yıl önce
26 Ağustos Tinasıropden pat-
layan Türk topları 30 Ağustos-
ta Damblada parlayan Türk sü-
gününün parıltıları bu mukaddas
talihi artık yenildiğini ve düş-
manın Türk'ün harimi ismetie-
de boğulduğunu, kırılan izzeti
nefsini, yok edilmek istenilen
benliğini, varlığının şerefli bir
gökde kendisini geri verileceği
müjdesini veriyordu.

Ulu Önder İyice Gazisi...

Sizinle beraber saygı ile ka-
zandığımız bu eşsiz günün şere-
fi o kadar büyüktür ki tarihini

Ulu Önder Atatürk

Uçak

Ne diyor bak başbakan,
Uçma muhtac vatan.
Kulak ver İsmail'e,
Hazırlan her gününe.
Para ver kucak kucak,
Yurdun dolmuş her uçak.
Uçaklar çok millet,
Kuvvetli olur elbet.
Yardıma hoş arkadaş,
Yurt için bu avayaz.
Uçakların çok olsun,
Yurdun her yanı dolun.
Güzel yurdu seversen,
Yurdun et iş dilesen.
Gir Hava Kurumu'na,
Kuvvet ol durumuna.
Uçak uçak yener,
Uçaklar çok vatan.
Ne diyor bak başbakan,
Uçma muhtac vatan.
Kulak ver İsmail'e,
Hazırlan her gününe.

İsmail Levant

Görsel 9: Bolu gazetesi

⁴⁵ S. Yusufoglu, “30 Ağustos”, **Bolu**, S 1111, 2 Eylül 1937, s.1, 3.

Kutlamalar 29 Ağustos'ta başlamıştı. 30 Ağustos sabahı belediyenin davul ve zurna takımı çaldığı çeşitli havalarla halkın sevincine ortak olmuştu. Saat 9'da alay komutanı makamında ziyaret edilerek tebrik edilmişti. Askerler Cumhuriyet meydanında vali ve alay komutanı tarafından teftiş ve tebrik edilmişti. Tören şehir bandosunun çaldığı İstiklal Marşı ile başlamıştı. Alay subaylarından Nihat Bey ve ardından Alay Komutanı Şevket Bey 26 Ağustos günü başlayıp 30 Ağustos tarihinde neticelenen büyük zaferin harp ve dünya tarihinde önemli bir yer işgal ettiğini belirtmişti. Bu zaferle Sevr Muahedesi'nin geçersiz kılındığını ve bunun yerini alan Lozan Sulh Muahedesi'nin cumhuriyete temel oluşturduğunu ifade etmişti. Zaferin mimarı Gazi Mustafa Kemal'e ve şehitlere minnet duygularının ifadesi ile biten bu konuşmadan sonra Umumi Meclis üyesi Ferit Mancarcı kürsüye gelmişti. Özetle, aç kurtlar gibi Türk yurduna saldırarak birçok faciaya sebep olan ve Türk yurdunu paylaşmak isteyen işgal ordularına bütün dünya seyirci kalırken bir Türk evladının yüksek azmi ve güçlü iradesi ile karşı koyduğunu vurgulamıştı. Erzurum ve Sivas Kongrelerinin ardından Ankara'ya taşınan millî iradenin Lozan zaferini kazandığını ve bu süreçte hilafetin kaldırılması, kılık kıyafet ve harf inkılabı ile ülkenin başına musallat olan belaların defedildiğini belirtmişti. Takiben: “Dumlupınar olmasaydı, Lozan olmazdı. Sevr baki kalırdı. Yurt müstemleke olur biz de esir olurduk. Dumlupınar olmasaydı gündüzümüz gece, bayramlarımız yas olurdu. Dumlupınar olmasaydı Montreux zaferi olmazdı. Dumlupınar olmasaydı, Çanakkale ezeli aşinası olan Mehmetçiklerine kavuşmazdı.” diyerek: “Ey çelik ordunun ezeli başkomutanı Türk'ün biricik atası, sana minnet ve şükran, kurduğun cumhuriyete ebedi ve sarsılmaz bağlılıklar” sözleri ile konuşmasına son vermişti. Söylevlerden sonra Hükûmet Konağı önünde hazırlanan tribünlerde vali, alay komutanı, milletvekilleri, daire müdürleri ve misafirler yerini almıştı. İlk olarak bandonun zafer marşları eşliğinde resmigeçit düzenlenmişti. Hükûmet caddesi, Tabaklar mahallesi, belediye önü ile çarşı içinden geçilmişti. Şehitlik Abidesi'nin başında bir alay subayın içinde okunan hitabe gözleri doldurmuştu. Abideye çelenk konularak gündüz törenine nihayet verilmişti. Akşam 19.30'da ordu evinden kalkan fener alayı önünde şehir bandosu ve elinde meşalelerle belediye meydanına hareket etmişti. Burada hazır bulunan davul zurna ekibi meydana millî havalar çalmış ve halk oyunları oynanmıştı. Fener alayı ordu evinden önünden geçerek Cumhuriyet meydanına gelmiş ve kutlamalara devam edilmişti. Günün şerefine Alay Komutanlığı tarafından ordu evinde “garden parti” düzenlenmişti. Saat 21'den gece 2'ye kadar devam eden parti için zengin ve itinalı bir büfe hazırlanmıştı. Muhtelif eğlenceler düzenlenmişti. Dans edilmiş, yöresel Köroğlu oyunu da dâhil olmak üzere millî oyunlar oynanmıştı. Bir yandan da havai fişekler atılmıştı. Alay erlerinden Geredeli Mevlüt isminde bir er irticalen söylediği zarif ve nükteli tekerlemeleri ile partiye renk katmıştı. Partide vali başta olmak üzere şehrin ileri gelenleri de yer almıştı.⁴⁶

⁴⁶ “Zafer Bayramı Töreni”, **Bolu**, S 1111, 2 Eylül 1937, s.2.

Ferit Mancarcı, *Bolu* gazetesinde kaleme aldığı bir makalede 15 yıllık süreç içinde her vesile ile 30 Ağustos zaferinin önemini ifade etme gayretinde olduğunu belirterek şunları söylemişti:⁴⁷

Bu zaferi 26 Ağustos sabahı fecirle Afyon dağlarından patlayan ve 30 Ağustos günü akşamı gün batarken düşman siperlerine yalın ateşler savurarak kan kusturan toplar; batan güneşe 'sen batsan da Türk dünyası batmaz' diye akur velvelelerinin arasında cihanın nazarına yeni ve dipdiri bir Türk tarihi yarattığını haykırırken Türk yurdunun üzerinde altın bir başın, mavi bir çift gözün parladığını ve parlayan bu azametın önünde dünkü gün çetin gururlarından, bakır dillerinden Türk milletine hüsran ve nâkus kusan garp diplomatlarının ihtiramla eğildiğini gördük.

Bu azametli doğuşun nuruna ilahi bir varlık ve inanla tapan bizlerden başka esaret hayatının verdiği ve çektirdiği bin bir mezahim ve mahrumiyetten usanan, gözyaşları dökken yüzlerce âlil dedeler, ak saçlı neneler, parmakları kınalı erine hasret çeken gelinler, yavuklusunu gözleyen kızlar, inleyen masum yavrular da vardı. İşte bu samedânî feryat ve garazsız tazarrular ve Türk'ün kabiliyeti fitriyyesini ta Anafartalar'dan sezen Atatürk'ün metin ve çetin iradesidir ki: Kont Balfür (Balfour)'un ve yüksek erkânı harbiyyelerin yıllarca sükût ettirilemeyeceğine raporlar verdikleri düşman siperleri, inan ve imanını başbuğundan alan Türk ordularının savlet ve hamlelerine dayanamamış, muhkem siperleri sükût etmiş, rasîn raporları da ordularına Akdeniz hedefini gösteren Atatürk'ün emrinden daha evvel Ege kıyılarından bir paçavra gibi sahiplerinin önüne düşürmüştü. Çünkü bunda günahsız koca bir milletin ahı ve feryadı vardı.

30 Ağustos akşamı gün batarken Türk Cumhuriyeti doğuyordu, istiklal doğuyordu, Atatürk milleti ile doğuyordu. 30 Ağustos Türk süngülerinin parıltısı altında dünyaya gelen bir Türk Cumhuriyeti idi..."

Mancarcı, bahsettiği tarihî gelişmeleri bilerek ve öğrenerek yetişen gelecek nesillerin Atatürk ile vatan uğrunda şehit olanların gayelerini daha iyi anlayacaklarını ve bu suretle cumhuriyete ve inkılap hareketine daha kuvvetli bir şekilde sarılacaklarını ifade etmişti.

Bolu ve ilçelerindeki bayram coşkusu 30 Ağustos zaferinin 16. yıl dönümünde de devam etmişti. 30 Ağustos 1938 sabahında Zabıt Yurdu'nda toplanan, idari ve askerî erkân ile halk tebrikleşmelerin ardından Cumhuriyet meydanına gelmişti. Burada tam teşkilatlı bir askerî kıta, jandarma, polis müfrezeleri, mektepliler, esnaf teşekkülleri ve cemiyetler hazır bulunuyordu. Tören halkevi bandosunun eşliğinde söylenen İstiklal Marşı ile başlamıştı.

⁴⁷ Ferit Mancarcı, "30 Ağustos Atatürk'ün Noksansız Bir Sembolüdür", *Bolu*, S 1111, 2 Eylül 1937, s.2.

Vali ve Parti Reisi Salim Gündoğan ile Alay Komutanı Şevket Omay askerî kıtaları teftiş ederek askerlerin bayramını kutlamıştı. Alayın en genç zabiti Ferdi Bey tarafından günün anlam ve önemine ilişkin bir söylev verilmişti. Onu takiben Alay Komutanı Şevket Omay ile parti adına Şahap Süslüoğlu kürsüye gelerek halkla bayram sevincini paylaşmıştı. Resmigeçidin ardından şehitliğe gidilmiş ve vatanları uğruna can veren şehitler taziz edilmişti. Gece büyük bir fener alayı düzenlenmiş, şehrin semtleri dolaşılmıştı. Cumhuriyet meydanı ile belediye önünde çeşitli eğlenceler düzenlenmişti. Zaferin büyüklüğü ve Türk milletine temin ettiği neticeler, cumhuriyet döneminde yaşanan gelişmeler bu mevkilerde verilen söylevlerin ana temasını oluşturmuştu. Türk milletinin esaretten kurtuluşunun arz ettiği önem dile getirilerek, bu başarıyı temin eden Atatürk'e minnet duyguları ifade edilmişti. Söylevlerin ardında merasim geçidi yapılmış ve geçit sırasında askerler halk tarafından sevgi ve saygı duyguları ile alkışlanmıştı. Yürüyüşe jandarma ve polis müfrezeleri, izciler, mektepliler ve esnaf cemiyetleri de katılmıştı⁴⁸.

Bayram münasebetiyle Bolu Halkevi tarafından kapsamlı bir program organize edilmişti. Program halkevi salonunda, istiklâl mücadelesinde şehit olan vatan evlatları için bir dakikalık saygı duruşu ile başlamıştı. Bolu 135. Alay 9. Bölük Kumandanı Yüzbaşı Bahattin Alpan tarafından uzun bir konuşma yapılmıştı. Alpan özellikle Türk İstiklâl Savaşı'nın kaderini belirleyen Batı Cephesi'ndeki askerî safhaları ayrıntılı bir şekilde izah ederek İnönü ve Sakarya Muharebeleri ile Büyük Taarruz'u anlatmıştı. Alpan, nihayetinde şu hususlara temas etmişti⁴⁹:

“Saygıdeğer dinleyicilerim, İstiklâl Savaşı Türk milleti için zafer veya ölüm mücadelesi idi. Bu savaş silahları zorla alınmış bir milletin, şerefli Türk milletinin, bütün varlığı ile kanını ve canını sakınmadan büyük kurtarıcının arkasından nasıl gittiğini gösteren bir kahramanlık menkıbesidir.

Tarih; her millete şeref ve itila dolu aydınlık günler kadar hemen ekseriya kara ve felaketsel günler ve devreler de yaşatır. Bu acı günler bazen bir milletin hayat kudretinin, istiklâlinin sönmesine kadar uzanır. Tarihin bu seyrini, talihin bu ters yüzünü ancak nadir ve yüksek dehaler değiştirebilir. Fıtrat; beşeriyetin üstünde bu gibi büyük dehaları yetiştirmekte ekseriya kıskanç davranır. Türk milletinin ve Türk ordusunun en büyük bahtiyarlığı, en korkunç ve en tehlikeli günlerinde başında büyük bir dâhiyi bulabilmesidir.

Büyük hadiseler daima milletlerin hayatı istikbalinde yeni ufuklar açar. Bir vakanın büyüklüğü ve ehemmiyeti zaman geçtikçe daha iyi anlaşılır. Başkumandan Meydan Muharebesi ile büyük bir zafere kavuşan istiklâl mücadelesinin Türk dünyasında ve istiklâl isteyen

⁴⁸ “Zafer Bayramı Nasıl Tes’it Olundu”, **Bolu**, S 1163, 1 Eylül 1938, s.2.

⁴⁹ **BCA**, 490.1.0.0.982.808.7-19.

milletler üzerinde yaptığı derin akislerin mahiyet ve büyüklüğünü bugün yaşayan nesillerden daha iyi ve daha büyük mikyasta gelecek nesiller ve tarih anlayacak ve takdir edecektir.

Şerefli bir millet; en yorgun ve en müdafaasız zamanlarında bile bütün cihanın husumetine maruz kalsa yine millî izzeti nefsi ile oynanmasına asla tahammül edemez. Kendisine esaret zinciri vurulmak istendiği anda bütün varlığı ile kükrer ve şahlanır. Türk milletinin ruhundaki bu asaleti, fitratındaki bu yüksek cevheri çok iyi anlayan, milletin yüksek kabiliyetinden ve yurtseverliğinden istifade ederek doğru istikameti vermek suretile hiç yoktan kudretli bir ordu yaratan İstiklâl Savaşı komutanları ile bu ordunun fedakâr ve feragatli subaylarının bir eşini hiçbir milletin tarihi henüz kayıt etmemiştir. İstiklâl Savaşı, orduyu teşkil eden komutan ile askerin zafere erişmek için aynı mefkûre ve aynı gaye ile nasıl çalışıldığını gösteren bir örnektir.

İstiklal Savaşı'nın muhtelif safhalarının tetkikinde görülür ki Türk komutan heyetinin yüksek sevk ve idaresi cihan askerliğine kıymetli dersler verecek kabiliyeti ve yüksekliği göstermiştir. Tabya ve sevkülceş sahasında muvaffakiyetler, başarılabacak bir baskınla meydan muharebesine başlamak, düşmana manevi üstünlük temin etmek ve zaferi zorlayıp almak için en kestirme yoldur. Böyle bir baskının düşmanın hâkim dağlardaki gözetlemesinin, tayyare gibi mühim keşif unsurlarının bolluğu karşısında nasıl hazırlanacağı ve ne suretle tatbik edilerek muvaffak olunacağı hakkında büyük taarruzumuz harp tarihinde eşsiz ve yüksek bir misal ve daimi bir örnek olarak kalacaktır. Bu savaş gösteriyor ki; Türk ordusu için aşılmayacak mani, yenilmeyecek zorluk yoktur. Düşmanın çetin, yolsuz ve ormanlık görerek aşılmaz telakki ettiği ve ordusunun yanını dayadığı arızalı yalçın dağlarda topu ve tesisatı ile büyük süvari kuvvetlerimizi geçirmemiz bunun en bariz ve canlı delilidir.

İstiklâl Savaşı; mücadelelerinin her safhası, Türk milletinin neler yaratabileceğine, elindeki kuvvet ve vasıta ne olursa olsun büyük bir irade kudretinin yılmadan, usanmadan zaferi nasıl kazanacağına dair misallerle, menkıbelerle doludur. Bunlar bilhassa istikbalin Türk komutanlarına sarsılmaz bir azim ve kudret kaynağı olacaktır. İstiklâl Savaşı ve Başkumandan Meydan Muharebesi Türk tarihinde yeni ve ebediyet kadar geniş ve nihayetsiz bir ufuk açtı. Türk Cumhuriyet ve inkılabının sağlam temelleri bu şeref dolu meydanlarda dökülen asil Türk kanı ile atıldı. Bütün dünya ve tarih bir daha anladı ki Anadolu; nur dolu, iman dolu, hür dolu yalçın bir ülkedir. Ona bakan gözler kamaşır, uzanan eller kırılır, çarpan kafalar ezilir. Ey Türk Genci; Bu ordunun yılmaz ve fedakâr bir ferdi olduğunu, bundan sonra istiklâli ve cumhuriyeti koruma vazifelerinin sana ait olduğunu ve bu uğurda büyük Ata'nın verdiği öğütleri unutma.”

Zafer Bayramı münasebetiyle Şehitlik Abidesi'nde Mustafa Özkaraman tarafından söylenen nutuk ise şu şekilde idi⁵⁰:

“Sayın Yurddaşlarım! Güzel yurdun ve bizim yaşamamız için canlarını seve seve vermekten çekinmeyen aziz şehit kahraman ve fedakâr deniz ve hava malulleri.

Türk milleti 30 Ağustos tarihini bizim için bir iftihar günü olarak ayırmakla kalbinde yaşadığı kahramanlıklarımızın en büyük kadirşinaslığını idrak etmiş bulunuyor. Her yıl olduğu gibi bu gün de şeref taşımamızın etrafında toplanarak şimdi kara, hava ve deniz ordularımıza hediye ettiğimiz şanlı hatıraları anarak tebcil ettiğimiz aziz şehitlerimizin cumhuriyet ordusu şerefine bir defa hürmetle selamlar ve yüce milletimize üstün saadetler dilerim.

Arkadaşlarım, Cumhuriyet hava ve deniz ve kara kuvvetleri Türk milletinin sarsılmayan kudretlerinden biridir. Cumhuriyet hava kuvvetleri de muazzam Türk ordusunun kanatlanmış bir parçasıdır...

Sayın yurddaşlarım! Şehitlerimizin aziz ruhlarına hitap ettiğimiz bu konuşmalar sonunda hislerimizde baş başa gelince vicdanlarımıza fısıldayan bir ses duyacaksınız. O ses işte bu muazzez şehitlerin sesidir. Ve diyor ki: ‘Fani ölüm, ancak yurt işlerinde korkaklık edenler içindir. Bayrak aşkı, yurt aşkı için göklerde, yerlerde ve sularda ölenler için değildir.’ İşte biz de o mukaddes şehit kardaşlarımızın ve ulu önder ve yüce şefimizin en kuvvetli şükran ve en yüce hürmetle karşısında hep birden eğilirken, Atatürk gençliğinin andının, yurt için icabında tereddütsüz ölmek olduğunu hatırlatmak isterim. Yaşasın Türk’ün muazzam ve mübarek kahraman orduları, yaşasın Türk Cumhuriyeti ve necip Türk milleti, yurdun aziz şehitleri, yaşasın Türk varlık ve medeniyet ve refahını doğuran büyük önderimiz Atatürk.”

Bolu gazetesinde kaleme aldığı makalede Kemal Bulut, Türk milletini 30 Ağustos zaferine taşıyan sürecin tarihî safhalarına temas etmişti. Buna göre Birinci Dünya Savaşı'ndan ağır bir darbe alarak çıkan Osmanlı Devleti'nin zaaflarından ve zayıflığından yararlanmak isteyen İtilaf kuvvetleri Anadolu'yu istilaya kalkışmıştı. Yunanlılar İzmir'e, Fransızlar Antalya ve çevresine, İngilizler İstanbul, Çanakkale ve Musul havalisine, İtalyanlar Orta Anadolu'ya asker çıkarmıştı. Osmanlı Sarayı bu girişimlerin yolunu açmak gibi bir garabete imza atıyordu. Böylesine zor ve kara günlerde Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak Anadolu'da istiklal ateşini yakmıştı. Erzurum ve Sivas Kongreleri ile ülkenin bağımsızlığına giden yolun temelleri atılmıştı. 9 Haziran 1920'de Ermenistan seferiyle ilk önemli askerî başarı elde edilmişti. Nihayetinde imzalanan Gümrü Muahedesi ile Kars, Ardahan ve Batum ele geçirilmişti. Batı Cephesi'nde ise Türk ordusuna göre silah ve teçhizat üstünlüğü bulunan Yunan kuvvetleri bozguna uğratılmıştı. Yunan

⁵⁰ “30 Ağustos Zafer Bayramı Münasebetiyle”, *Bolu*, S 1163, 2 Eylül 1938, s.1,3.

ordusunun yük taşıyan kamyonlarına karşılık kucağında yavrusuyla cepheye mermi taşıyan Türk anası ülkesini müdafaa etmişti. 1921 yılı başlarından itibaren ilk olarak İnönü Muharebeleri, ardından 23 Ağustos 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi ile geri püskürtülen Yunan kuvvetleri nihayetinde 26 Ağustos 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın taarruz emriyle bozguna uğratılmıştı. 30 Ağustos 1922'de Başkomutan: "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!" emrini vermişti. Türk toprakları böylelikle asıl sahibine kavuşmuştu. Bulut makalesini: "Türk çocuğu, ulusunun tarihe armağan eserinin hemen her yerinde haykırışını duyarım: Burası hür insanlar toprağıdır. Sana ne mutlu!" sözleriyle bitirmişti⁵¹.

Sonuç

Türk İstiklal Savaşı'nın önderi olan Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere bu mücadelenin fiili olarak içinde yer alan birçok asker, devlet adamı, gazeteci ve aydın tarafından özellikle vurgulandığı üzere 30 Ağustos zaferi Türk tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir. İstiklalin, cumhuriyetin ve inkılapların yolunu açan 30 Ağustos zaferi Türk milleti için kutlu bir başlangıç olarak kabul edilmiştir.

Türk İstiklal Savaşı sırasında işgal tehdidi ve ayaklanma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Bolu bölgesinde halk, cephede ve cephe gerisinde yerine getirdiği hizmetlerle hem ülkede sükûnetin sağlanması hem de nihai zaferin elde edilmesi hususunda önemli bir paya sahip olmuştur. Bu nedenle Bolu halkı, kederden kıvanca uzanan Türk İstiklal Savaşı sürecinde birlik ve beraberliğini muhafaza eden Türk milletinin bir parçası olarak zaferin kıymetini en fazla bilen vatan müdafileri arasında yer almıştır.

30 Ağustos Zaferi 1926'da millî bayram olarak ilan edildikten sonra bütün ülkede olduğu gibi Bolu'da da her yıl geniş katılımlı muhtelif etkinliklerle büyük bir coşku ve heyecan içinde kutlanmıştır. İdari ve askerî erkânı, genci ve yaşlısı, kadını ve erkeği, köylüsü, esnafı ve memuru ile bütün Bolu halkı yapılan kutlamalar vesilesiyle Türk ordusuna güvenini, cumhuriyet idaresine ve inkılap hareketine bağlılığını ifade etmiştir.

Şan ve şeref vesilesi olan kutlama faaliyetlerinde Türk milletinin ve ordusunun kahramanlığı ile Türk İstiklal Savaşı'nın lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün milletin istiklali ve istikbali hususunda oynadığı rol üzerinde özellikle durulmuştur. Zafer Bayramı kutlamaları halk arasındaki birlik ve beraberlik duygularının pekişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kutlama etkinlikleri Atatürk'ün şahsiyeti etrafında güçlenen bir motivasyon kaynağı olarak ülkenin istikbali için umut aşılammış ve halkın çağdaş dünya ile yarışır bir şekilde yükselme azmini kamçulamıştır.

⁵¹ Kemal Bulut, "Türk Çocuğu Sana Ne Mutlu", **Bolu**, S 1163, 2 Eylül 1938, s.1-2.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Mudurnu Dijital Kent Arşivi

Resmî Yayınlar

“Başkumandan Meydan Muharebesi Devr-i Senevisi Merasimi”, **Aydın Tarihi**, C IV, (İlave Nüsha), Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara 1340, s.1-66.

“Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, Kanun No:2739, Kabul Tarihi: 27/5/1935, s.5262.

“Zafer Bayramı Kanunu”, **Resmî Ceride**, 12 Nisan 1926, S 346, Kanun No: 795, s.1267.

Gazeteler

“30 Ağustos Başkumandan Gazası”, **Bolu**, S 1011, 29 Ağustos 1935, s.1.

“30 Ağustos Yurtta Nasıl Kutlandı/Bolu”, **Ulus**, S 5064, 1 Eylül 1935, s.2-3.

“30 Ağustos Zafer Bayramı Münasebetiyle”, **Bolu**, S 1163, 2 Eylül 1938, s.1,3.

“30 Ağustos Zafer Bayramı Töreni”, **Bolu**, S 1061, 3 Eylül 1936, s.1.

“30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı”, **Bolu**, S 961, 30 Ağustos 1934, s.1.

Baha, M., “30 Ağustos Büyük Bayram”, **Bolu**, S 962, 6 Eylül 1934, s.1.

“Bolu’da”, **Cumhuriyet**, S 3707, 31 Ağustos 1934, s.3.

“Bolu’da”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 4356, 4 Eylül 1933, s.4.

Bulut, Kemal, “Türk Çocuğu Sana Ne Mutlu”, **Bolu**, S 1163, 2 Eylül 1938, s.1-2.

“Büyük Zaferin 7. Yıl Dönümü”, **Cumhuriyet**, S 1908, 31 Ağustos 1929, s.2.

- “Düzce’de Maç”, **Bolu**, S 1061, 3 Eylül 1936, s.1.
- “Eski Bir Mektup/Zaferin Sahibinden”, **Bolu**, S 1061, 3 Eylül 1936, s.2.
- “Genç Subay Bay Nihat Tarafından Söylenen Söylev”, **Bolu**, S 1061, 3 Eylül 1936, s.2.
- Mancaracı, Ferit, “30 Ağustos Atatürk’ün Noksansız Bir Sembolüdür”, **Bolu**, S 1111, 2 Eylül 1937, s.2.
- “Merasim”, **Bolu**, S 962, 6 Eylül 1934, s.1-2.
- “Tayyare ve Zafer Bayramı”, **Bolu**, S 1120, 26 Ağustos 1937, s.1.
- “Tayyarelerimize İsim Konma Merasimi Bugün Yapılacak”, **Bolu**, S 961, 30 Ağustos 1934, s.1-2.
- Tunç Er, Selâhaddin, “Gerede Haberleri”, **Bolu**, S 1013, 12 Eylül 1935, s.2.
- “Vecihi Bey’in Propaganda Seyahati”, **Cumhuriyet**, S 2631, 3 Eylül 1931, s.
- “Vecihi Bey’in Seyahati”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 3640, 2 Eylül 1931, s.1.
- Yusufoğlu, S., “30 Ağustos”, **Bolu**, S 1111, 2 Eylül 1937, s.1, 3.
- “Zafer Bayramı Nasıl Tes’it Olundu”, **Bolu**, S 1163, 1 Eylül 1938, s.2.
- “Zafer Bayramı Töreni”, **Bolu**, S 1111, 2 Eylül 1937, s.2.
- “Zafer Günü”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 1852, 3 Eylül 1926, 134 s.4.

Telif-Tetkik Eserler, Makaleler, Bildiriler, Ansiklopedi Maddeleri ve Yayınlanmamış Tezler

Aslan, Demo Ahmet, **Cumhuriyet’in Törensel Meşruiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

_____, “Tayyare Cemiyeti’nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 14, S 3, ss.141-150.

Ahmet İlyas, “Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa’da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları”, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 8, S 16, Güz 2018, ss.201-215.

Akbayrak, Hasan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Millî Bayramlar”, **Tarih ve Toplum**, S 43, Temmuz 1987, ss.31-38.

Altuncuoğlu, Neslihan ve İmren Aydın Saydan, “Kayseri Vilayet Gazetesi Ekseninde Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kayseri’de Zafer Bayramı Kutlamaları”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 39, 2015, ss.145-162.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (ASD), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C I-III, Ankara 1981.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1**, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.

Baytok, Taner, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara 1970.

“Bolu’da 1932’de Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları”, **Mudurnulular Derneği Bülteni (MDB)**, S 10, Kasım 2017, s.100

Çolak, Filiz, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e 10 Temmuz Hürriyet Bayramı**, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.

Değirmenci, Nihat ve Ali Günhan, **Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı Temel Atma Töreni Nutukları**, Kütahya 2009.

Evcin, Erol, **Birinci Dünya Savaşından Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşuna Bolu ve Çevresi (Olaylar ve İz Bırakanlar)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

_____, “Millî Mücadele Döneminde Bolu Livasında Düzenlenen Mitingler, İhtifâller ve Tezâhürat”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 27, S 80, 2011, ss.241-292.

Koca, Salim, “Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, **Türkler Ansiklopedisi**, C 3, Ankara 2002, ss.51-57.

Öztürk, Yücel, “30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar”, **History Studies**, Volume 10, Issue 9, p.231-244.

Sayılr, Burhan, “30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz ile İlgili Bazı Bilgiler”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, S 16, Bahar 2014, ss.89-114.

Şahingöz, Mehmet, “Osmanlı’dan Millî Mücadele’ye İstiklâl-i Osmanî Günü Kutlamaları”, **Yeni Türkiye Dergisi**, (Osmanlı Özel Sayısı), C 1, 1999, ss.194-201.

Tansel, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C IV, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

Tuncel, Bedrettin, **Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi’nin İlk Kutlanması**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

PANEL KURULLARI

DÜZENLEYEN KURUMLAR

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Gazi Üniversitesi Rektörlüğü

PANEL DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU - Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Gamze BERKTİN - Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Bülent AKSOY - Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Halil BAL - İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Bekir BULUÇ - Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet CANATAR - İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU - Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet HAYTA - Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Mahmut SELVİ - Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ - Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR - Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Selçuk URAL - Kafkas Üniversitesi

Prof. Dr. Selma YEL - Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU - Netkent Üniversitesi

Doç. Dr. Osman SABANCI - Gazi Üniversitesi

Hüseyin TOSUN - Atatürk Araştırma Merkezi Bilimsel Çalışmalar Müdürü
Uzm. Aynur YAVUZ AKENGİN - Atatürk Araştırma Merkezi

PANEL BİLİM KURULU

Prof. Dr. Fatma AÇIK - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Hayati AKYOL - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Numan ARUÇ - MAKEDONYA

Prof.Dr. Zehra ASLAN - Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Bahri ATA - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof.Dr. Erdal AYDOĞAN- Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Halil BAL - İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Talas OMARBEKOV - Al Farabi Kazak Millî Üniversitesi /
KAZAKİSTAN

Prof.Dr. Mirzahan EGEMBERDİYEV - KAZAKİSTAN

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN - Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet CANATAR - İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. İsmail COŞKUN - İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ - Ege Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Yasemin DOĞANER - Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Cengiz DÖNMEZ - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof.Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU - Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Feyzan GÖHER - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi /
TÜRKİYE

Prof. Dr. Nejla GÜNAY - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Christoph HERZOG - ALMANYA

Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU - Yıldız Teknik Üniversitesi /
TÜRKİYE

Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ - Dumlupınar Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Tođrul İSMAYIL - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. İhsan KALANDEROĐLU - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Hamza KELEŞ - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Klaus KREISER - ALMANYA

Prof. Dr. Güray KIRPIK - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY - Marmara Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN - Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa SAFRAN - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali SATAN - Marmara Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Şayeste ŞOHİSTAN - ÖZBEKİSTAN

Prof. Dr. Ufuk TAVKUL - Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet TEMEL - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN - Ege Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet Hakkı TURABİ - Marmara Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Refik TURAN - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR - Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Selçuk URAL - Kafkas Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Hakan UZUN - Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Uğur ÜNAL - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Selma YEL - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Gültekin YILDIZ - İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Eric Jan ZÜRCHER - HOLLANDA

Doç. Dr. Ali ASKER - Karabük Üniversitesi / TÜRKİYE

Doç. Dr. Tuğba BELENLİ - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Doç. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Doç. Dr. Mustafa CAN - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE

Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU- Netkent Üniversitesi / TÜRKİYE

Doç.Dr. Nurten ÇETĐN - Trakya Üniversitesi / TÜRKİYE

Doç.Dr. Hatice GÜZELMUMYAKMAZ - Bozok Üniversitesi / TÜRKİYE

Doç. Dr. Ş. Gülin KARABAĞ - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Cavid QASIMOV - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Meliha KÖSE - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVO - AZERBAYCAN
Doç. Dr. Namık ÇENCEN - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Ayşegül Nihan EROL ŞAHİN - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Ramin SADIKOV - Bayburt Üniversitesi / TÜRKİYE
Doç. Dr. Elza SEMEDOVA - Hazar Üniversitesi / AZERBAYCAN
Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN - Çankırı Karatekin Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üye. Adem BAŞPINAR - Kırklareli Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan PALA - Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Cherifa KLAA - Cezayir Üniversitesi / CEZAYİR
Dr. Öğr. Üyesi Tacettin ŞİMŞEK - Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE
Dr. Zeki ERASLAN - Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu /
TÜRKİYE

Genel Ağ Sayfası: www.atam.gov.tr
e-mağaza: emagaza-atam.ayk.gov.tr

